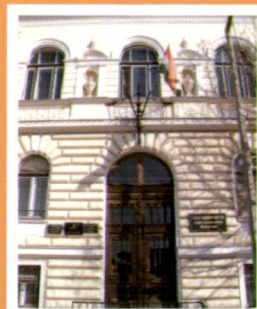

JELENKORI TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI FOLYAMATOK

IX. évfolyam
1-2. szám
2014

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
● MÉRNÖKI KAR
Ökonómiai és Vidékfejlesztési Intézet

JELENKORI TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI FOLYAMATOK

**A Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar
Ökonómiai és Vidékfejlesztési Intézetének
társadalomtudományi folyóirata**

IX. évfolyam, 1-2. szám (2014/1-2.)

Kiadó:

Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar
H-6724 Szeged, Mars tér 7.
telefon: +36 62 546 000, fax: +36 62 546 003
e-mail: dekan@mk.u-szeged.hu, honlap: www.mk.u-szeged.hu

Felelős kiadó:

Prof. Dr. Keszthelyi-Szabó Gábor D.Sc., egyetemi tanár, Rector Emeritus
az SZTE Mérnöki Kar dékánja

Főszerkesztők:

Dr. habil. Gál József – Dr. habil. Gulyás László

Felelős szerkesztő:

Dr. Kis Krisztián

Szerkesztőbizottság:

Dr. Fabulya Zoltán Ph.D.
Dr. habil. Gál József Ph.D.
Dr. habil. Gulyás László Ph.D., Ph.D.
Dr. Hampel György Ph.D.
Dr. Kis Krisztián Ph.D.
Dr. Marosi Tibor Ph.D.
Dr. Oláh Judit Ph.D.
Dr. Panyor Ágota Ph.D.
Dr. Székely Andrea Ph.D.
Dr. Lendvai Edina Ph.D.
Dr. Zsótér Brigitta Ph.D.

A tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai lektorálták.

A kiadványban megjelent írások a szerzők véleményét tükrözik, és nem feltétlenül tekinthetők a szerkesztőbizottság hivatalos véleményének, állásfoglalásának.

Techniai szerkesztő:

Németh Tímea

Nyomda:

Innovariant Nyomdaipari Kft.
H-6750 Algyő, Ipartelep 4.
telefon: +36 62 493 626, +36 62 493 638
fax: +36 62 493 914
e-mail: nyomda@innovariant.hu
honlap: www.innovariant.hu

ISSN 1788-7593

SZERZŐINK

Bitófalvi Dóra egyetemi hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Eskulics György végzett hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Dr. Fabulya Zoltán Ph.D., főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Dr. habil Gál József Ph.D., egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Dr. Gálné Horváth Ildikó Ph.D. hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Pécs
Gelencsér Zsófia végzett hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Dr. Hampel György Ph.D., főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Horváth Adrienn egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem, Debrecen
Horváth Szilveszter végzett hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Kápolnai Zsombor egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Kapu Fanni Anikó végzett hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Dr. Kis Krisztián Ph.D., főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Dr. Lendvai Edina Ph.D., főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Dr. Marosi Tibor Ph.D., egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Nagy Sándor adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Dr. Oláh Judit Ph.D., adjunktus, Debreceni Egyetem, Debrecen
Dr. Panyor Ágota Ph.D., egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Péter Orsolya egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Siklósi Rozália végzett hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Szuromi Orsolya végzett hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Takács Kristóf egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Takács László egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Dr. Zsótér Brigitta Ph.D., főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem, Szeged

TARTALOMJEGYZÉK

HELYI GAZDASÁG, VIDÉKGAZDASÁG

Kis Krisztián: Vidékgazdaság, kultúra, lokalizáció: eltérő válaszok és fejlődési differenciák	9
Eskulics György – Gelencsér Zsófia – Horváth Szilveszter – Siklósi Rozália – Szuromi Orsolya: Egy hátrányos helyzetű település egyedi lehetőségei és törekvései a helyi gazdaságfejlesztés tekintetében	29
Kápolnai Zsombor – Takács Kristóf – Takács László: Helyi gazdaságfejlesztés Bazsi községben.....	38
Péter Orsolya: A helyi gazdaságfejlesztés aspektusai Fertőd példáján	47

GAZDÁLKODÁS, TERMELÉSMENEDZSMENT

Panyor Ágota: A homoktövistermesztés, mint alternatív gazdálkodási forma.....	57
Hampel György: Gondolatok vállalati információs rendszerekről	63
Fabulya Zoltán: Konzervek hőkezelésének költségcsökkentése gyártásprogramozással.....	71

TÁRSADALMI PERCEPCIÓK, TÁRSADALMI ATTITÚDOK

Gálné Horváth Ildikó: Az idő és a távolság szubjektív megítélésének vizsgálata a Hódmezővásárhely környéki tanyavilágban és tanyaközpontokban.....	79
Nagy Sándor: Diszkontálási modellek és a hiperbolikus diszkontálás eredményeinek egy lehetséges alkalmazási területe.....	85
Zsótér Brigitta – Kapu Fanni Anikó: Az Orosházi kistérség középiskoláinak beiskolázásával kapcsolatos felmérés a 2011/2012-es tanévben	94
Marosi Tibor – Bitófalvi Dóra: Vendég elégedettség mérés a mórachalmi Thermal panzióban.....	102
Panyor Ágota – Lendvai Edina – Gál József: Diákok élelmiszerfogyasztási szokásainak vizsgálata nemzetközi viszonylatban.....	111
Oláh Judit: Közfoglalkoztatás, mint a munkanélküliség csökkentésére alkalmas egységes rendszer bemutatása.....	116
Oláh Judit – Horváth Adrienn: Vállalkozói ökoszisztéma vizsgálata Debrecenben a nyitott innovációs terek szemszögéből	131

HELYI GAZDASÁG, VIDÉKGAZDASÁG

VIDÉKGAZDASÁG, KULTÚRA, LOKALIZÁCIÓ: ELTÉRŐ VÁLASZOK ÉS FEJLŐDÉSI DIFFERENCIÁK¹

Kis Krisztián

SUMMARY

Local economic conditions in rural areas are the outcome of processes that are an interplay of local and global forces. In this frame, economic performance of rural regions will depend on local responses, that are determined by the endowment of local resources. Commentators tend to agree that nontraditional (intangible or immaterial) resources are becoming increasingly important in social and economic development takes place in rural areas. An increasing body of literature stresses that local culture, as an intangible resource or capital asset is the major determinant of the pattern pursued by local economies of rural areas. This paper focuses on local culture – and its relation to rural (economic) restructuring – that play a crucial role in responding to the global forces originate from the current globalization process. In this approach, local culture is the major differentiating factor among rural economies, which may facilitate or hinder the rural economy's adaptation to globalization.

1. BEVEZETÉS

A vidéki térségek, mint területi entitások térbelisége szükségszerűen maga után vonja a területi egyenlőtlenségek létrejöttét. Ezzel együtt a vidéki térségek és az egyes vidékgazdaságok nyitott, dinamikus és komplex rendszerek, s mint ilyenek folyamatosan változnak. Ezért a vidéki térségekre, valamint az azok területén létrejövő és működő vidékgazdaságokra az eltérő fejlődési pályákban megmutatkozó változatosság és sokszínűség jellemző, ami időben is másképpen alakul.

Korábban a döntéshozók a vidéki térségeket homogén területeknek tekintették, ahol ugyanazon korlátozó tényezők és lehetőségek határozzák meg azok fejlődését. Ez a szemlélet ma már nem felel meg a realitásoknak, hiszen a vidékre a változatosság, a sokszínűség a jellemző, amely az élet valamennyi dimenziójában tettenérhető (CEC 1999). A vidéki térségek napjainkra kialakult diverzitása több kérdést is fölvet, amelyek megválaszolása élénk tudományos érdeklődés mellett komoly szakpolitikai relevanciával is bír, mivel a különbségek, a területi egyenlőtlenségek kezelése a korábbiaktól eltérő megközelítéseket, és ezekből következő megoldások alkalmazását teszi szükségessé. Ezen szükséges változások az elmúlt évtizedekben a vidéki térségek endogén fejlődési/fejlesztési elméletének és gyakorlatának kialakulásához és elterjedéséhez vezettek. A vidékfejlesztés endogén modellje a helyi erőforrásokra, a helyi adottságokra, a vidéki térségek egyedi jellemzőire, ezek feltárására és hasznosítására helyezi a hangsúlyt.

¹ A tanulmány a Magyar Regionális Tudományi Társaság és a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolája közös szervezésében, 2012. november 23-án rendezett „Generációk diskurzusa a regionális tudományról” elnevezésű konferencián elhangzott „A vidékgazdaság értelmezése, jellemzői, típusai és egy lehetséges modellje” című előadás bővített és átdolgozott, írásos változata.

Ennek megfelelően az egyes vidéki térségek erőforrásai és egyedisége határozzák meg azokat a kitörési pontokat, amelyekre a fejlődést alapozni lehet (Porter et al. 2004). A vidékgazdaságok fejlődése, illetve a vidéki térségek gazdasági teljesítménye ilyen megközelítésben nem más, mint a helyi és globális erők kölcsönhatásának eredménye; másként fogalmazva a globális erők generálta megváltozott körülményekre, feltételekre adott helyi válaszok következménye. A kihívásokra a különböző vidéki térségek eltérően reagálnak, illetve alkalmazkodnak, ami fokozza azok diverzitását, tovább differenciálva a vidéket (Marini–Mooney 2006, Terluin 2003).

Mivel a vidéki térségek fejlődési lehetőségeit alapvetően a térségben rendelkezésre álló erőforrások határozzák meg, nem meglepő, hogy az erőforrások hasznosítása és az azokkal való okszerű gazdálkodás fontossága mindinkább előtérbe kerül. E tekintetben, az utóbbi években igen érdekes és izgalmas elmozdulás figyelhető meg a társadalmi és gazdasági fejlődéssel foglalkozó tudományos és szakmai diskurzusban. Ezen elmozdulás egyik lényeges mozzanata, hogy a területi fejlődés hagyományos erőforrásairól a hangsúly az ún. „nem hagyományos” erőforrásokra tevődik át. Ezen erőforrásokat nevezhetjük láthatatlan, nem megfogható vagy immateriális erőforrásoknak.

Elismerve és fontosnak tartva a „nem hagyományos” erőforrások jelentőségét a vidékgazdaságban, tanulmányomban a kultúra, mint helyi erőforrás, lokális tőkeforma szerepével foglalkozom. A tanulmány célja elsősorban az, hogy rávilágítson a kultúrának a vidéki térségek alkalmazkodási folyamatában betöltött szerepére és jelentőségére. A tanulmány első részében a vidékgazdaság rövid meghatározásával, majd tipizálásával foglalkozom. Ezt követően rátérek a kultúra jelentéstartalmának és szerepének tárgyalására. A harmadik rész bemutatja a lokalizáció és a vidéki térségek alkalmazkodási folyamatának lényegi összefüggéseit a helyi kultúra kontextusában. A fentiek jegyében a tanulmány a helyi kultúra fontossága mellett érvel, amely szerint a vidéki térségek kulturális jellemzői jelentős differenciáló tényezőként vehetők számba az egyes térségek fejlődési lehetőségeinek meghatározásában.

2. A VIDÉKGAZDASÁG FOGALMA ÉS TÍPUSAI

A vidékgazdaság nem evidens, magától értetődő fogalom. Mindez összefüggésbe hozható a vidék, a vidéki térségek lehatárolásának sokat vitatott problematikájával. Ward (2008) szerint a vidékgazdaság sokkal inkább politikai, semmint empirikus gazdasági kifejezés, amit politikusok, illetve érdekcsoportok előszeretettel használnak, hogy adott célok érdekében mozgósítsanak, mivel sokszor bizonyos szempontból különleges típusú (helyi) gazdaságot értenek vidékgazdaság alatt (Ward 2006). Marini és Mooney (2006) a vidékgazdaságot egy ideáltípusnak, egyfajta elemzési konstrukciónak tekintik, miközben kiemelik, hogy (1) a vidék nem választható el élesen és mereven a várostól, (2) ahogy a gazdaság egésze sem választható el a politikai, kulturális, társadalmi stb. jellemzőktől és viszonyoktól.

Más, konkrétabb megközelítésben a vidékgazdaság a vidéki térségekben zajló, ott végzett gazdasági tevékenységek összességét jelenti (PIU 1999). Szakál (1999)

meghatározása szerint a vidéki térségek erőforrásrendszerére épülő mezőgazdasági és nem mezőgazdasági gazdasági tevékenységeket magába foglaló gazdasági rendszer a vidékgazdaság. Fehér (2005) vidékgazdaság alatt a vidéki térségekben található, nagy részben földhasználati irányultságú regionális gazdaságot érti, amely magába foglalja az adott vidéki térségben működő gazdasági és társadalmi struktúrákat, szereplőket, szervezeteket, felöleli a különféle belső és külső kapcsolatrendszereket, az ott folyó tevékenységeket és az azokhoz felhasznált vagy a területen rendelkezésre álló erőforrásokat.

Az előbbiek kiegészítéseként fontos hozzátennünk, hogy a vidéki térségek sokszínűségéből következően nem csak egy általában vett vidékgazdaságról beszélünk, hanem vidékgazdaságokról, hangsúlyozva azok egyediségét, különbözőségét (Kis 2013). Ennek megfelelően a vidékgazdaságok változatos, dinamikus és nyílt rendszerek, amelyekben a társadalmi-gazdasági folyamatokat a belső (helyi) és külső (globális) tényezők határozzák meg. Ezen determinációk között a vidékgazdaságok fejlődése igen nagy változatosságot mutat. A tapasztalatok, valamint a különböző elemzések konklúziója alapján kijelenthetjük, hogy a vidéki térségek fejlődését, illetve a vidékgazdaságok teljesítményét nagyfokú heterogenitás jellemzi. Ezek a különbségek visszavezethetők a térségek eltérő adottságaira, mint a fejlődés endogén tényezőire, valamint a külső változásokra adott válaszokra, a fejlődési/fejlesztési stratégiák eltéréseire. Az előbbiek átvezetnek bennünket a vidékgazdaságok típusok szerinti csoportosításának lehetősége és szükségessége témakörhöz.

2.1. A VIDÉKGAZDASÁGOK TÍPUSAI

A vidékgazdaságok eltérő szerkezete, tevékenységei és teljesítménye lehetővé teszi különböző típusok lehatárolását. Ennek szükségességét az adja, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődést meghatározó releváns térségi jellemzők tudatában, összefüggésben a külső feltételekkel (lehetőségek és veszélyek), alakítható ki az a politika, illetve stratégia, amely hosszú távon szolgálhatja az ott élők életminőségének javulását. Ennek megfelelően az eltérő típusú vidékgazdaságok működésének megértése, az összefüggések megismerése új válaszokat, jobb és hatékonyabb megoldásokat nyújthat a vidéki térségek számára.

A vidékgazdaságok tipizálásának elméleti megközelítését adja Marini és Mooney (2006). A szerzők, Marsden és munkatársai vidékosztályozása² nyomán, a

² A Marsden fémjelzte tipológia (Marsden et al. 1993, Marsden 1998) a vidéki térségek négy típusát különbözteti el. (1) Megőrzött vidék (preserved countryside), ennek jellemzője a fejlesztések visszafogása, a vidék idillikus állapotának megőrzése, amelynek fő képviselői a városokból kitelepülő új középosztály tagjai, akik a szabadidős tevékenységek, a szolgáltatói szektor, a környezet megőrásában és lakóingatlanoknak fejlesztésében érdekeltek. (2) Konfliktusos vidék (contested countryside), ahol a gazdálkodók és a földtulajdonosok fejlesztési érdekei kerülnek szembe az előző csoport érdekeivel, az előbbiek javára, akik jobb érdekérvényesítési pozíciókat foglalnak el. Ennek megfelelően növekvő konfliktus alakul ki a két (rég és új) társadalmi csoportok között. (3) Paternalista (atyai, atyáskodó) vidék (paternalistic countryside) fő jellemzője, hogy a nagy területeken gazdálkodó mezőgazdasági üzemek kontrollálják a helyi fejlődés folyamatát és

vidékgazdaságok három ideáltípusát alakították ki. Marsdenék a vidéki térségek társadalmi és politikai viszonyait alapul véve (kik, illetve mely csoportok generálják és/vagy hajtják végre a fejlesztéseket) alakították ki osztályozásukat, amellyel a vidéki térségekben végbemenő változások egyfajta elemzési keretrendszerét próbálták létrehozni. A Marsden-féle tipológia elsősorban a társadalmi viszonyok és a politikai berendezkedés felől közelítve határozza meg a vidéki térségek típusait, nem pedig a gazdaságra fókuszálva. Éppen ezt teszi Marini és Mooney, akik a vidéki térségekre jellemző gazdasági viszonyok alapján konstruálták meg a vidékgazdaságok három ideáltípusát. Megállapítható ugyanakkor, hogy a kétféle tipizálás összefüggésbe hozható, megfeleltethető egymással, lehetővé téve ily módon a vidéki térségek árnyaltabb, a különböző elemzési szempontokat figyelembe vevő és kombináló elemzését.

A vidéki térségekre jellemző gazdasági viszonyokból Marini és Mooney (2006) a vidékgazdaságok alábbi három típusát³ vezették le.

1. *Járadékszerző vidékgazdaság (rent-seeking rural economy)*: azok a vidéki térségek tartoznak ebbe a kategóriába, ahol az erőforrások legfőbb használói a mezőgazdaság és egyéb kitermelő ágazatok, tevékenységek (domináns primer szektor). A járadék(szerzés) alapja a természeti erőforrások birtoklása és hasznosítása, ami egy szűk csoport kezében összpontosul, így jellemző azok kizárólagos birtoklása és hasznosítása, azaz a természeti erőforrások monopolizálása. A járadékszerzési stratégia középpontjában a természeti erőforrásokra alapozott fejlődés áll, miközben a gazdaság más területei kimaradnak a fejlesztésekből. Ennek eredményeként a járadékszerzési stratégiák korlátozzák a gazdasági fejlődést, hiszen nem lehet tartósan versenyképesnek maradni csak a természeti adottságokra alapozva, még ha e tekintetben komparatív előnyei is vannak az adott térségeknek. Következésképpen a járadékszerző gazdaságok az alacsony jövedelemtermelés csapdájában rekednek, amiből igen nehéz kitörni. Az előbbieket két alapvető korlátozó tényezőre vezethetők vissza: (1) társadalmi szerkezet és (2) helyi kultúra. (1) A járadékszerző gazdaságra jellemző, hogy kevesek birtokolják az erőforrásokat (polarizált társadalmi szerkezet; ezzel együtt relatíve, más térségekhez mérten, magas jövedelem és vagyonszóródás) és az erőforrás-tulajdonosok nem érdekeltek a helyi gazdaság diverzifikálásában, (2) mindez általában együtt jár a változásoktól idegenkedő helyi kultúrával, amely a változásokat a fennálló értékrend elleni fenyegetésként éli meg.

saját elképzeléseiknek megfelelően alakítják a helyi fejlesztéseket, amelyek alapvetően a földbirtokosok érdekeit szolgálják, akik a vidéki lokalitás feletti atyáskodó szerepet teszik magukévá. (4) Klientista vidék (clientelistic countryside) kategóriába tartoznak azok a vidéki térségek, ahol a mezőgazdaság és az állami ügynökségek szerepe meghatározó a helyi fejlesztésben; ennek megfelelően az agrártámogatásoktól, külső befektetésektől, állami segítyektől való erős függés jellemző rájuk. (A vidéki térségek előbbi kategóriákhöz kapcsolódó hazai vizsgálatáról lásd pl. Simonyi et al. (2013) munkáját.)

³ A járadékszerző vidékgazdaság megfeleltethető Marsden paternalista vidékével, a függő vidékgazdaság a klientista vidékkel, a vállalkozói vidékgazdaság bizonyos mértékű átfedésben van a megőrzött vidék kategóriájával.

2. *Függő vidékgazdaság (dependent rural economy)*: azokra a vidéki térségekre vonatkozik, ahol a jövedelem elsődlegesen külső forrásokból származik. Ezek a források egyaránt lehetnek magán (pl. vállalati befektető üzemlétesítése a térségben) és állami (köz-) jellegűek (közintézmények, illetve közszolgáltatások kiépülése a térségben). Hosszú távon ezek a gazdaságok sérülékenyek (tevékenységek áttelepítése, közkiadások csökkentése stb.), hiszen a befektetések forrásai külső kontroll alatt állnak. Ebből a szempontból felértékelődik az egyes térségek abszorpciók képessége (lásd G. Fekete 2003), azaz alkalmassága (adottságok, tudás stb.) az erőforrások vonzására és megkötésére.
3. *Vállalkozói gazdaság (entrepreneurial rural economy)*: e vidéki térségek fő jellemzője, hogy jövedelmük főként a helyi erőforrások hasznosításán alapul. A helyi kultúrának, a helyi tudásnak, tradícióknak és együttműködéseknek nagy jelentősége van a gazdasági fejlődésben. Ezen vállalkozói közösségek meghatározó kulturális tényezője a társadalmi tőke magas szintje és a változásra (innovációra) való hajlam. Az itt működő vállalkozások jellemzően kisméretűek, amelyek horizontális hálózataik révén a gazdaság számos területén alakíthatnak ki kölcsönösen hasznos együttműködések, így biztosítva maguknak a rugalmas alkalmazkodásból és a mérethatékonyságból származó előnyöket. Jellemző továbbá, hogy a fejlődés helyi kontroll alatt áll, a lakosság részvétele és beleszólása saját sorsának irányításába e típusban a legkifejezettebb. A fentebb említettek okán a vállalkozói gazdaságok fejlődési pályája sokkal inkább különbözik egymástól, mint az előző két kategóriába tartozóké, lévén, hogy azok a helyi kultúra által meghatározottak.

A vidékgazdaságok fenti típusokba rendezése nem jelent örökérvényűséget. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi és gazdasági folyamatok eredményeként a vidékgazdaságok megváltoztathatják helyzetüket, azaz javíthatják, de ronthatják is pozícióikat, így típust, típusokat válthatnak. Az átmenet azonban egyik irányban sem mechanikus, sem pedig determinisztikus. A folyamat attól függ, hogy a helyi közösségek milyen válaszokat képesek és hajlandóak adni a globalizáció teremtette új, és folyamatosan változó helyzetekre. Mindez azt az üzenetet hordozza magában, hogy a vidékgazdaságok jövője nem tekinthető adotttnak, sokkal inkább a helyi közösségek választásának (Marini–Mooney 2006).

Jó példát ad a vidékgazdaságok konkrét szempontok alapján történő lehatárolására (és az egyes típusok közötti átjárhatóságra, a vidékgazdaságok változásának nyomkövetésére; lásd lentebb: „Korábbi adatokkal összevetve...”) az USA Mezőgazdasági Minisztériuma Gazdaságkutató Szolgálatának (Economic Research Service of the United States Department of Agriculture, USDA ERS)

gyakorlata. A Gazdaságkutató Szolgálat a „nem városi”, azaz vidéki⁴ megyék (nonmetro counties) gazdaságának megkülönböztetésére hat kategóriát dolgozott ki, amelyek a gazdaságok alapvető jellemzőit, fő irányultságát kívánják megragadni aszerint, hogy a munka- és vállalkozói jövedelmek mekkora hányada származik az adott típusú gazdasági tevékenységből. Az egyes vidéki térségek, gazdaságuk alapvető jellemzői alapján a következő kategóriákba sorolhatók (USDA ERS 2012):

1. *alapvetően mezőgazdasági (farming-dependent, farming-based)* – a munka- és vállalkozói jövedelmek legalább 15%-a a mezőgazdaságból származik;
2. *alapvetően bányászati (mining-dependent, mining-based)* – a munka- és vállalkozói jövedelmek legalább 15%-a a bányászatból származik;
3. *alapvetően ipari (manufacturing-dependent, manufacturing-based)* – a munka- és vállalkozói jövedelmek legalább 25%-a ipari tevékenységből származik;
4. *alapvetően kormányzati (federal/state government-dependent, government-based)* – a munka- és vállalkozói jövedelmek legalább 15%-a az állami vagy szövetségi kormányzati szektorból származik;
5. *alapvetően szolgáltató (services-dependent, service sector-based)* – a munka- és vállalkozói jövedelmek legalább 45%-a a szolgáltató szektorból származik;
6. *nem besorolható (nonspecialized)* – egyik előbbi kategóriába sem sorolható, vegyes, nem specifikus gazdaságú térségek.

Az USDA ERS által kialakított lehatárolás szerint az Egyesült Államok „nem városi” (vidéki) térségei gazdaságának 20%-a alapvetően mezőgazdasági, 5%-a bányászati, 28%-a ipari, 11%-a kormányzati, 6%-a szolgáltatási orientációjú, míg 30%-ának gazdasága az előbbi kategóriákba nem besorolható, vegyes vagy nem specifikus gazdaságú térség (USDA ERS 2009⁵). Korábbi adatokkal⁶ összevetve az előbbieket, láthatóvá válik az egyes vidékgazdaságok átalakulása⁷. Az adatokból

⁴ A vidék, illetve a vidékiség meghatározására irányuló törekvések egyik módozata az ún. negatív megközelítés, amely szerint a vidék az, ami nem város. A lehatárolás kiinduló pontja a városi (urban vagy metropolitan) területek lehatárolása, ami ebből kimarad az a vidék (rural vagy non-metropolitan). Ez a besorolási rendszer elsősorban Észak-Amerikában terjedt el, de 2010-ben, az EU-ban bevezetett új város-vidék tipológia (lásd Kis 2011) is a negatív megközelítésből kiindulva határozza meg a vidéki térségeket.

⁵ 2000-re vonatkozó adatok. Az 1998-2000 közötti időszakban az egyes szektorok munka- és vállalkozói jövedelmekhez való hozzájárulásának súlyozott éves átlaga alapján számított érték.

⁶ 1989-ben (1987-1989-es időszakban az egyes szektorok munka- és vállalkozói jövedelmekhez való hozzájárulásának súlyozott éves átlaga alapján) az Egyesült Államok „nem városi” (vidéki) térségei gazdaságának 25%-a alapvetően mezőgazdasági, 7%-a bányászati, 22%-a ipari, 11%-a kormányzati, 14%-a szolgáltatási orientációjú, míg 21%-ának gazdasága az előbbi kategóriákba nem besorolható, vegyes vagy nem specifikus gazdaságú térség volt (USDA ERS 1995).

⁷ Történt mindez úgy, hogy az egyes típusokba tartozó vidékgazdaságok szerkezetének és teljesítményének változásával szükséges volt az 1989-es szektoronkénti munka- és vállalkozói jövedelmek küszöbértékeinek módosítása. 1989-ben, a fenti sorszámozásnak megfelelően a

kiderül, hogy 1989 és 2000 között jelentős szektorális átrendeződés ment végbe, amelynek eredményeként a korábbi kiegyenlítettebb típusok szerinti térségi megoszlás számottevően módosult. Ez az átalakulás elsősorban a mezőgazdaságot, az ipart és a szolgáltatásokat érintette, miközben a vegyes, nem specifikus gazdaságú vidéki térségek részaránya is jelentős mértékben változott. Ennek során nagymértékben csökkent a mezőgazdasági és szolgáltatási irányultságú vidékgazdaságok aránya, mialatt jelentősebben nőtt az ipari orientációjú és a vegyes gazdasági profilú vidéki térségek részaránya. A jelzett időszak alatt a kormányzati és bányászati jellegű vidékgazdaságok aránya nem vagy kismértékben változott.

Egy másik gyakorlati példáját adja a vidékgazdaságok megkülönböztetésének a vidéki térségek európai fejlődési lehetőségeit és kihívásait vizsgáló projekt⁸ tipológiája. Az EDORA projekt a vidéki térségek⁹ gazdaságszerkezeti jellemzői (12 indikátor) alapján négy típust különít el (Copus et al. 2011):

1. *agrártérségek (agrarian regions, agrarian type rural economies)* – azok a vidéki térségek ahol a mezőgazdaság relatív súlya a foglalkoztatás, a bruttó hozzáadott érték és az éves munkaerő-felhasználás tekintetében meghaladja az EU átlagát;
2. *szolgáltató vidék (consumption countryside)* – azok a vidéki térségek ahol a turizmus kapacitásai és intenzitása, a természeti területek jelenléte és kiterjedése, továbbá az ún. peri-produktivista, kisméretű, diverzifikált gazdaságok aránya meghaladja az EU átlagát;
3. *változatos gazdasági szerkezetű térségek jelentős ipari szektorral (diversified – strong secondary sector)* – azok a vidéki térségek, amelyek nem tartoznak az előző kettőbe és az ipari tevékenységből származó bruttó hozzáadott érték meghaladja a szolgáltatásokét;
4. *változatos gazdasági szerkezetű térségek jelentős szolgáltatói szektorral (diversified – strong market services)* – azok a vidéki térségek, amelyek nem tartoznak az első két kategóriába és a szolgáltatásokból származó bruttó hozzáadott érték meghaladja az ipari tevékenységeké.

Új típusú lehatárolásról lévén szó, nem állnak rendelkezésre korábbi adatok, amelyek lehetővé tennék a vidékgazdaságok szerkezetében, jellegében bekövetkezett változások nyomonkövetését. Ugyanakkor érdekes adatok találhatók arról, hogy az egyes vidéki térségtípusok milyen arányban részesednek a vidék területéből és népességéből, valamint a vidékgazdaságokban előállított GDP-ből.

következő szektorális jövedelemhatárok voltak érvényben: 1. – 20%, 2. – 15%, 3. – 30%, 4. – 25%, 5. – 50%, 6. – egyik előbbi kategóriába sem sorolható, vegyes, nem specifikus gazdaságú térségek.

⁸ European Development Opportunities for Rural Areas (EDORA; A vidéki térségek európai fejlődési lehetőségei)

⁹ A lehatárolás NUTS 3-as szinten az alapvetően (túlnyomórészt) vidéki térségekre és az ún. köztes vagy közbelső (intermediate) térségekre terjed ki.

Az EDORA projekt gazdaságszerkezeti tipológiája alapján lehatárolt vidéki térségek¹⁰ 23%-a agrárjellegű. Ezek a térségek fedik le a vidék területének 26%-át, ahol a vidéki népesség 24%-a él, és a nem városi GDP 13%-át állítják elő. A szolgáltató vidék kategóriába tartozó vidéki térségek alkotják a legnagyobb csoportot. Ide sorolható a vidéki térségek 51%-a, melyek területe a vidék területének éppen fele, ahol a vidéki népesség 42%-a él, és a vidéken előállított GDP 49%-a innen származik. A jelentős szolgáltató szektorral bíró diverzifikált térségek aránya 17%, területük a vidék területének 17%-a, aránya a vidéki népességből 23%, miközben a vidéki térségek GDP-jének 27%-át itt termelik. A jelentős ipari szektorral rendelkező diverzifikált térségek 9%-át adják a vidéki térségeknek, amelyek a vidék területének 17%-át fedik le, a vidék népességéből való részesedésük 11%, ugyanakkora százalékos arányt képviselnek a vidéki térségekben előállított GDP-ből (Copus–Noguera 2010).

Az előbb bemutatott vidékgazdaság lehatárolások nyilvánvalóan nem képesek teljes egészében visszaadni a vidéki térségekre jellemző nagyfokú diverzitást, mégis alkalmasak lehetnek arra, hogy bizonyos társadalmi és gazdasági jellemzők alapján képet adjanak a vidéki térségek helyzetéről, vizsgálhatóvá téve a releváns folyamatokat, ezáltal lehetőséget adva a megfelelő beavatkozások kialakításához. A két tipizálás (USDA ESR és EDORA) közötti különbség rámutat ugyanakkor arra, hogy milyen eltéréseket eredményez a lehatároláshoz választott indikátorok jellege és száma. Nem meglepő, hogy természetesen a tényleges társadalmi és gazdasági folyamatokról, amelyek alakulását, adott térben és időben mért helyzetét az indikátorok meg kívánják ragadni (relevancia!).

A fenti lehatárolások által alkalmazott „szűkítés” ellenére is világos, hogy a vidéki térségek jelentős mértékben különböznek egymástól társadalmi és gazdasági jellemzőik tekintetében. Felmerül a kérdés, hogy milyen tényezők állnak azon jelenségek mögött, amelyek eredményeként a vidéki térségek napjainkban tapasztalt változatossága és sokszínűsége kialakult.

Lévén, hogy a vidékgazdaságok nyílt rendszerek, működésüket, a bennük lezajló társadalmi, gazdasági folyamatokat, belső és külső tényezők egyaránt befolyásolják. Ennek megfelelően a vidéki térségek különböző fejlődési pályái és eltérő gazdasági teljesítménye mögött a globális erők és az azokra adott lokális válaszok kölcsönhatása áll. A globalizáció folyamata által fémjelzett társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai változások egyre növekvő mértékben hatják át az egész világot, miközben olyan elvárásokat hoznak életre, amelyek jelentős kihívások elé állítják a vidéki térségeket, az egyes vidékgazdaságokat. Ezen kihívásokra a vidékgazdaságok másként reagálnak, eltérő megoldásokat alkalmaznak, egyszóval különbözőképpen alkalmazkodnak az új, megváltozott feltételekhez, ami a vidéki térségek mozaikosságához és sokszínűségéhez vezet.

¹⁰ 2005-2008 közötti időszakból származó alapadatok alapján történt lehatárolás során kapott értékek.

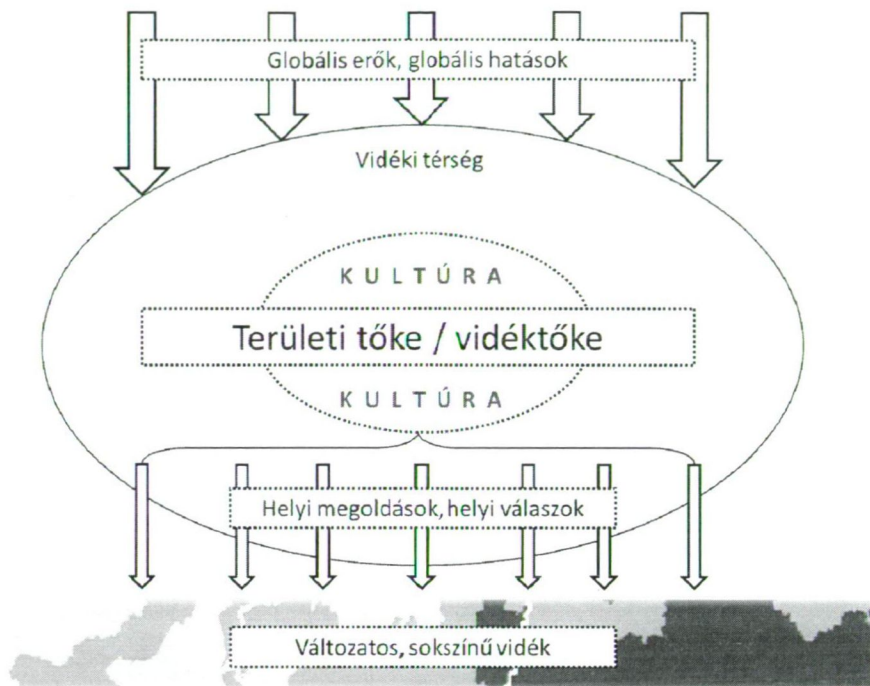
Mindez szükségessé teszi azon belső tényezők számbavételét és vizsgálatát, amelyek meghatározó szerepet játszanak a vidéki térségek alkalmazkodási folyamatában. Általános konszenzus mutatkozik (pl. Cowie et al. 2010, Fehér 2005, Kis 2012, Marini–Mooney 2006, Pakurár et al. 2012) a tekintetben, hogy a helyi erőforrásoknak kitüntetett szerepe van a vidékgazdaságok teljesítményének, a vidéki térségek prosperitásának meghatározásában. Egyre többször találkozunk a szakirodalomban a helyi erőforrásokat összefüggésében megjelenítő területi tőke¹¹ vagy a vidéki térségek esetében a vidéktőke kifejezésekkel, amelyek az erőforrások, a különböző tőkeelemek vagy tőkeformák egymást erősítő, összekapcsolódó kölcsönös jelenlétét hangsúlyozzák. Ezen nézet szerint a vidéki térségek fejlődése a sajátos tőkeszerkezetük függvénye.

A vidéktőke koncepcióját értelmezve, Garrod et al. – akik a falusi turizmus és a vidéktőke kapcsolatát kutatták – a Countryside Agency definícióját adaptálták, amely szerint a vidéktőke a vidék szövetét, annak falvait és városait jelenti. Bár a meghatározást a szerzők is kissé leegyszerűsítettnek tartják, ennek ellenére úgy gondolják, hogy az mégis értékes, hiszen úgy írja le a vidéktőkét, hogy az magában foglalja a vidék szövetének különböző összetevőit, amelyek egyaránt lehetnek természetiek (pl. vadvilág), építettek (pl. vidéki települések) vagy társadalmi jellegűek (pl. helyi kulturális tradíciók). A gyakorlatban a vidéktőke a három főtípus sajátos elegyeként jelenik meg az egyes vidéki térségekben, ötvözve a tapintható (materiális) és az ún. érzékelhető (immateriális) tőkeelemeket (Garrod et al. 2006). A szerzők vizsgálata alapján a következő megállapítás tehető: a vidéki erőforrások vidéktőkeként való újragondolása átfogóbb és egységesebb megértését kínálja a vidékgazdaság rendszerének, ami által a vidéki közösségek hatékonyabban aknázzhatják ki a globalizáció kínálta lehetőségeket, és védhetik ki annak negatív hatásait.

Egyre nő azon vélemények száma (pl. Bendixen 2004, Bódi–Böhm 2000, Csurgó 2013, Fukuyama 1997, Kovách 2012, Marini–Mooney 2006, Putnam 1993, Ray 1998, 2001), amelyek kiemelik, hogy a kultúrának, mint helyi erőforrásnak, illetve tőkeformának, meghatározó szerepe van abban, hogy az egyes (vidéki) társadalmak milyen válaszokat adnak (miképpen érzékelik és reagálnak) a különböző kihívásokra. Mindez jelzi a kultúra funkciójának felismerését és kifejezi a társadalmi folyamatokra gyakorolt hatásának fontosságát. Az 1. ábra az EDORA projekt kutatóinak felfogására építve, a helyi kultúra szerepét kiemelve, mutatja be a vidéki térségek differenciálódásának folyamatát.

¹¹ A területi tőke a helyi erőforrások (természeti, emberi, mesterséges, szervezeti, kapcsolati és kognitív) olyan készleteként fogható fel, amely az adott térség versenyképességi potenciáljának alapját képezi (Camagni 2009). Camagni (2008) véleménye szerint a fejlődési stratégiáknak minden térségben szükségszerűen a helyi tőkejavak, összességében a rendelkezésre álló területi tőke hasznosításán kell alapulnia.

1. ábra: A vidéki térségek differenciálódási folyamatának sematikus ábrázolása

Forrás: A szerző szerkesztése Copus et al. (2011) nyomán

A vázolt koncepció szerint a külső erők által létrehozott változások hatását a vidéki térségek egyedi összetételű területi tőkéje (vidéktőkéje) „közvetíti”, illetve kapcsolja össze a térségekben zajló folyamatokkal, amelynek eredményeként az adott térségre jellemző egyedi válaszok születnek. Ennek következtében a vidéki térségeknek igen eltérő mintázata, társadalmi és gazdasági karakterisztikája alakul ki.

3. A KULTÚRA JELENTÉSTARTALMA ÉS SZEREPE A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉSBEN

A kultúra fogalmával, koncepciójával, vizsgálatával, szerepével és jelentőségével több diszciplína (pl. antropológia, földrajz, szociológia, közösségfejlesztés, közgazdaságtan, politológia, regionális gazdaságtan, vidéktudományok) is foglalkozik. Ennek megfelelően a kultúra fogalmát illetően többféle értelmezéssel és interpretációval találkozhatunk a szakirodalomban. Anélkül, hogy mélyebben taglalnám a különböző meghatározásokat, a kultúra lényege és a mögötte álló tartalom kifejezése érdekében a következőkben néhány „tömörített” kultúraértelmezést mutatok be.

Andorka (2003) szerint a kultúra tárgyakból, tudásból, továbbá értékekből, normákból áll. Marini és Mooney (2006) kultúra alatt azokat az értékeket, hiteket, hiedelmeket és normákat értik, amelyeket a társadalom a történelem során átörökít a következő generációkra. Hagggett (2006) úgy foglalja össze a kultúra fogalmát, mint a tanult és tartós emberi viselkedésformák olyan együttese, amellyel eszmék és képzetek örökíthetők át egyik generációról (vagy embercsoportról) a másikra.

Az előbbiekből is kiderül, hogy a kultúra meglehetősen összetett fogalom, olyan tartós (de nem állandó) jelenség, amelynek legfontosabb összetevői az értékek (alapelvek) és a normák (viselkedési szabályok). A kultúra ezen jellemzői alapvetően meghatározzák az emberek gondolkodását (döntéseit) és magatartását (viselkedését), ily módon központi szerepet játszanak a társadalmi folyamatok befolyásolásában és alakításában.

Nógrádi (2010: 41) szavaival élve: „ahhoz, hogy gazdasági csoda legyen, ahhoz előbb társadalmi csodára van szükség. (...) A társadalmi csoda az, amelyet a közösség a társadalom belső erőforrásaiból adódóan kifejleszt...” A szerző ezen belső erőforrások között kiemeli a kultúrát (kulturális hátteret), amely az idézett relációban gazdasági erőforrásként is megjelenik. E gondolattal egyezően Bendixen a kultúra és a gazdaság összefüggésében a kultúrát egyenesen a „gazdaság fejlődésének mozgatójaként” aposztrofálja. Véleménye szerint a kultúra olyan szellemi tartalom (ötletek, életstílus, szociális életminták), ami nagyban befolyásolja az emberek tetteit, mégpedig fizikailag érzékelhető objektumok között, amelyekben pedig a szellemi tartalom ölt tárgyi formát. Ehhez kapcsolódóan hozzáteszi, hogy a gazdaságban előállított termékek egyben kulturális objektumok is. Kiemeli továbbá, hogy „amennyiben a gazdaság a társadalom érdekeit kell, hogy szolgálja, a gazdasági döntésekben a kulturális alapadottságokra kell koncentrálni.” (Bendixen 2004: 25). Lengyel és Szántó (1997) gazdaságszociológiai összefoglaló művükben ugyancsak rámutatnak arra, hogy a gazdaság, mint egy igen összetett rendszer, karakterét, működését és teljesítményét jelentős mértékben meghatározza a kultúra, az olyan kulturális tényezők, mint a társadalom szokásai, tradíciói, értékei és hiedelmei. Egy, a sikeres helyi társadalmakat vizsgáló tanulmány megállapítása szerint a települések fejlődésének hátterében álló legfontosabb okok az emberi tényezőkben keresendők. Ezek az emberi tényezők olyan alapvető értékekre (identitás, empátia, szolidaritás, adaptációs képesség, innovációs hajlam) vezethetők vissza, amelyek megléte nélkülözhetetlen feltétele egy (gazdaságilag is) eredményesebb, sikeresebb társadalom kialakításának (Bódi–Böhm 2000).

Az elmúlt két-három évtizedben, a társadalomtudományi szakirodalomban mindinkább elterjedt a társadalmi tőke koncepciója, ezzel együtt felismerésre került ezen sajátos tőkeforma jelentősége, mint a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló nem anyagi erőforrás. A társadalmi tőkét a kultúrában gyökerező, annak talaján létező erőforrásnak tekintem. Putnam (1993: 1) szerint „a társadalmi tőke a társadalmi szerveződés jellemzőire (úgy, mint hálózatok, normák és bizalom) utal, amelyek elősegítik a kölcsönös hasznok érdekében végzett koordinációt és együttműködést”. Francis Fukuyama nyomán a társadalmi tőke a

következőképpen határozható meg: „az emberek közti társadalmi együttműködést (kooperációt) elősegítő, „mozgósított” informális társadalmi normák és értékek együttese, kezdve a reciprocitástól a bizalmon át egészen a valláserkölcsig” (Orbán–Szántó 2005: 57). A fogalom meghatározásokból és értelmezésekből kiderül, hogy a társadalmi tőke „kulturális jelenség”, azaz egy közösség kultúrájának az emberek közötti kapcsolatokban és együttműködésekben való megjelenése, illetve kifejeződése. Ennek megfelelően a kultúra és a társadalmi tőke viszonyában a kultúra úgy értelmezhető, mint a társadalmi tőke táptalaja.

A társadalmi tőkét Coleman szerint annak funkciója határozza meg. A társadalmi tőke fogalma azt a funkciót határozza meg, hogy milyen értéke van erőforrásként a cselekvők (személyek és szervezetek) számára a társadalmi struktúra azon vonásainak, amelyeket érdekeik érvényesítésében felhasználhatnak (Coleman 1998). Coleman rámutat, hogy a társadalmi tőke is, mint a tőke más formái (pénztőke, tárgyi tőke, emberi tőke), termelő, vagyis lehetővé teszi bizonyos, máskülönben elérhetetlen célok elérését. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a tőke többi formájától eltérően a társadalmi tőke a cselekvők közötti viszonyok struktúrájában ölt testet, ennél fogva nem található meg sem magukban a cselekvőkben, sem pedig a termelés anyagi eszközeiben (Coleman 1998). A társadalmi tőke tehát az értékek (pl. bizalom) és normák (pl. kölcsönösség) szövetébe ágyazódó különböző relációkkal jellemezhető társadalmi hálózatok olyan erőforrása, amelynek társadalmi és gazdasági konzekvenciái vannak (Kis 2006).

Fukuyama az egyes országok jólétében kialakuló különbségeket szintén a kultúrára, illetve a kultúrában gyökerező bizalomra és a társadalomnak e bizalmon alapuló társulási képességére vezeti vissza. „A társulás képessége pedig attól függ, hogy a közösségek értékei és normái mennyire azonosak, s hogy az emberek mennyire képesek az egyéni érdekeiket a nagyobb csoportok érdekeinek alárendelni. A közös értékek bizalmat szülnek, s a bizalomnak” (...) „nagy és mérhető gazdasági értéke van.” (Fukuyama 1997: 23). Putnam rámutat arra, hogy a társadalmi tőke kedvezően befolyásolja, mintegy megolajozza a társadalmi életet, és pozitívan hat a fizikai és humán tőkebefektetések hatékonyságára is. Véleménye szerint a társadalmi tőke a gazdasági fejlődés előfeltétele, alapvető tényezője, amit világszerte egyre több kutatás, köztük a vidékfejlesztési kutatások eredményei is, megerősítenek (Putnam 2003).

A kultúra és a vidéki térségek fejlődése, illetve a vidékfejlesztés viszonyának újszerű interpretációja jelenik meg Christofer Ray (1998a) kultúragazdaság koncepciójában. Ebben a felfogásban a kultúra elemeinek olyan új, gazdasági funkciója jön létre, amely a kultúrát a helyi fejlesztések alapjává teszi (Kovács 2012), azaz a helyi kultúra jelenti a gazdasági fejlődés dinamizálásának bázisát (Csurgó 2013). A vidékfejlesztésnek ez az értelmezése szorosan összekapcsolódik a globalizáció és a lokalizáció jelenségével, s a vidéki térségek alkalmazkodási folyamatával.

4. LOKALIZÁCIÓ ÉS ALKALMAZKODÁS

A helyi erőforrások kiaknázására épülő, endogén alapokon nyugvó vidékfejlesztés új megközelítése a lokalizációra helyezi a hangsúlyt. Az endogén fejlesztés és a hozzá szorosan kapcsolódó lokalizáció értelmezhető úgy, mint a külső hatásokra és a globális trendekre adott válaszreakció. Oostindie et al. (2008) felhívják a figyelmet arra, hogy a globalizáció előrehaladtával a lokalitás jelentősége egyre nő, miközben egyre több lehetőség nyílik a megkülönböztetésre és a helyi specifikumok kibontakoztatására, azaz a (re)lokalizációra. Ebből adódóan a globalizáció valójában a lokális különbségeket kristályosítja ki (McMichael 1996 idézi Csíte 1999). A globalizáció és a lokalizáció tehát összefüggő jelenségek, ennek megfelelően a vidéki térségek (endogén) fejlődése nem ítéltető meg önmagában. Az értelmezéshez és elemzéshez szükséges a fejlesztési célok és stratégiák külső, globális erőkkal összefüggő értékelése. Mindez következik abból, hogy a különböző helyi stratégiák a változásokra adott társadalmi válaszként foghatók fel.

A globalizáció az életünk minden szférájára kiterjedő folyamatként jelenik meg korunkban. Ennél fogva el- és kikerülhetetlen jelenség. Krémer (2002) a (kontinentális) klímához hasonlította a globalizációt, amin nem tudunk változtatni, de lehet hozzá sikeresen alkalmazkodni, csakúgy, mint a globalizációhoz. A kérdés tehát az, hogy hogyan alkalmazkodunk hozzá. A lokalizáció nem azonosítható csupán a globális rendszer következményeként, és nem is pusztán lázadás a globalizáció ellen. A lokalizáció általánosságban a lokalitás (település, térség, régió, táj) felértékelődését jelenti, s a globalizáció negatív hatásai ellen irányuló folyamatként, törekvésként értelmezhető. (Petrás 2005). E tekintetben kiemelendő, hogy a globalizáció negatív következményeit csak azok a közösségek képesek kivédeni, amelyek lokálisan szerveződve kultúra- és értékörzők (Böhm 1998).

Ray „Kultúragazdaság” c. könyvében a következő kérdéseket teszi fel: „Hogyan tudják a vidéki emberek fejleszteni vagy megőrizni gazdasági jólétüket és társadalmi jóllétüket? Lehetséges olyan dinamikus gazdaságot létrehozni, ami képes integrálódni a globalizációs folyamatokba, ugyanakkor megőrizni a helyi identitást és az emberközpontú fejlődés szellemiségét? A szerző meg is válaszolja a maga által feltett, véleményem szerint meglehetősen nagy közérdeklődésre számot tartó kérdéseit. E szerint: „A válasz igen, de csak akkor, ha a fejlődés olyan közös alapelveken nyugszik, mint (1) a helyi kultúra által meghatározott stratégia (a fejlesztés céljai és irányai a kulturális értékek által meghatározottak), és (2) a helyi részvételi demokrácia gyakorlása.” Mindezt a kultúragazdaság koncepciója foglalja magában (Ray 2001: ii). A vidékfejlesztés kultúragazdaság megközelítése Csíte (1999) tolmácsolásában nem más, mint a McMichael-i globalizációs paradigma egyfajta változata, mivel (1) a globalizáció tölti be a fő veszélyforrás, ugyanakkor a lehetőség szerepét is; (2) a javaslat a periferikussá válás elkerülésére a lokalizáció, azaz a globalizáció fenyegette helyi kulturális értékek megőrzése és gazdasági kiaknázása.

A kultúragazdaság koncepciója már elnevezésében is magában hordozza azt az alapfeltevést, hogy a helyi társadalmi-gazdasági fejlődésnek a kultúra jelenti az alapját. Tehát egy olyan endogén fejlődési megközelítésről beszélünk, aminek a helyi kultúra képezi a bázisát. A kérdés az, hogyan lehet lokalizálni, azaz, hogyan lehetséges a helyi gazdasági kontroll növelése és annak megőrzése, helyben tartása a kultúra által. Ray (1998a) érvelése szerint, a külső hatások (a fogyasztói társadalom változásai, az EU vidékfejlesztési politikájának alakulása¹², valamint a regionalizáció növekvő szerepe) arra ösztönzik a vidéki térségeket, hogy saját erőforrásaikra és sajátosságaikra alapozzák a helyi fejlesztési folyamatot. Ezen endogén fejlődés keretében a vidéki térségeknek lehetősége nyílik arra, hogy kulturális erőforrásaik révén újraértékelődjenek, gazdaságukat átalakítsák, újraformálják, s ezáltal megtartsák (visszaszerezzék), (re)lokalizálják a gazdasági kontrollt, miközben a globális gazdaság részévé válnak. A vidékfejlesztés kultúragazdaság megközelítése szerint a vidéki társadalmak kultúrájuk (területi identitásuk) révén válhatnak képessé a gazdasági kontroll helyben tartására. Ebből a szempontból a helyi kulturális erőforrások megerősítése, fejlesztése jelentik a kulcsot a társadalmi-gazdasági jólét megteremtéséhez (Ray 2001). A kultúragazdaság koncepciója jobban megérthetővé válik, ha konkretizáljuk a kultúra, a kulturális erőforrások jelentéstartalmát és annak viszonyát a fejlődéssel. Ray felfogásában a kultúra helyi (lokális) tudásként jelenik meg, ami annak módját jelenti, hogy miként végzünk dolgokat, s hogyan értelmezzük a világot. Ennek alapján a kultúragazdaság olyan stratégiák összességéként értelmezhető, melyek a lokális tudás átalakításával új erőforrásokat hoznak létre és tesznek elérhetővé az adott térségben (Ray 1998a).

A jó hír, hogy a helyi tudás (értékek, tapasztalatok, viselkedésminták, gyakorlatok, attitűdök stb.) társadalmi tanulás révén fejleszthető és továbbadható, ezáltal a kihívásokra jobb válaszok adhatók, fokozható a lokalitás alkalmazkodóképessége. Az alkalmazkodóképesség szempontjából a lokalizáció vagy a lokalitás újrafogalmazása (relokalizáció) azért szükséges, mivel ebben az

¹² Az EU vidékkel kapcsolatos fejlesztéspolitikájában 1988-ban lényeges változás történt. A vidékfejlesztés új megközelítése (összefüggésben a vidéki térségek eltérő lehetőségeivel és sajátos fejlesztési igényeivel) az endogén fejlesztés lett. Ehhez kínál innovatív megoldást az Európai Bizottság által életre hívott, és 1991-ben útjára indított LEADER-program, melynek legfőbb jellemvonása a belső (helyi) erőforrásokra és a helyi közösségekre építő, részvételen alapuló, alulról szerveződő endogén fejlesztési megközelítés.

A program elindulása óta eltelt közel negyed évszázad folyamán számos cikk, tanulmány és elemzés jelent meg a program működésével, eredményeivel kapcsolatosan. Ezen publikációk (pl. Barke–Newton 1997, Bryden 2006, CEC 2006, Csurgó–Kovács 2013, ECA 2010, Kassai–Ritter 2011, Kassai 2012a,b, Katonáné Kovács–Mártha 2005, Katonáné Kovács 2011, Kerekes et al. 2010, Kis et al. 2012, Kis–Nagy 2012, Kovács 2000, Nemes–High 2009, ÖIR 2004, Pechrová 2013, Ray 1998b, Ray 1999, Shortall–Shucksmith 2001, Shucksmith 2000, Storey 1999, Varga 2010) közös jellemzője, hogy még ha más-más szempontból is közelítenek a LEADER vizsgálatahoz, mindegyik fontos és hatékony módszernek tartja azt. Ezek a visszajelzések igazolják a LEADER-megközelítés avagy a LEADER-módszer, a helyi erőforrásokra, köztük a helyi kultúrára, az adott térség kulturális adottságaira, kulturális erőforrásaira alapozott helyi fejlesztési beavatkozások szükségességét és létjogosultságát.

esetben válik realitássá az egyes térségek számára, hogy saját szempontjaik, kultúrájuk szerint határozzák meg stratégiáikat, melynek eredményeként növelhető a helyi gazdasági kontroll és hatékonyabbá, sikeresebbé válhat a globális gazdasághoz való integrálódás. Az előbbieket folyamánnyaként, utalva a téma társadalmi és közpolitikai jelentőségére, megállapítható, hogy a vidékfejlesztés célja a változó körülményekhez való alkalmazkodás segítése, azaz a vidéki térségek alkalmazkodóképességének magasabb szintre emelése kell, hogy legyen.

Az alkalmazkodás, alkalmazkodóképesség fontosságának hangsúlyozása a biológiában gyökerezik (lásd evolúció). Charles Darwin evolúcióelmélete szerint a természetes szelekció folyamatában az alkalmazkodni leginkább tudó, a változásokra legfogékonyabb faj marad fenn. A folyamat a helyi társadalmakra is átültethető. Andorka (2003) felhívja a figyelmet arra, hogy a kultúra a külső környezethez való alkalmazkodás eszköze, így ha a kultúrában az alkalmazkodásnak előnytelen mintái alakulnak ki, az alkalmazkodás sikertelenné válhat, és végeredményben a közösség széteséséhez, eltűnéséhez vezethet. Fordított esetben ennek az ellenkezője prognosztizálható. Hasonló véleményen van Csányi is, aki úgy látja, hogy a kultúra, a biológiai determinációk mellett, igen fontos evolúciós tényezőként vehető számba az ember, illetve a társadalom fejlődésében. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi folyamatok részben kulturális meghatározottságúak, miközben egyfajta reflexív viszony, kapcsolat van a két fogalom között, hiszen a kultúra „egyidejűleg a terméke, eredménye és az elindítója, létrehozója is az emberi társadalomnak” (Csányi 2011: 34).

A fentiekkel összefüggésben megállapítható, hogy a kultúra által meghatározott képességek és készségek szerepe felértékelődött, hiszen azok a vidéki térségek, illetve társadalmak fejlődhetnek és lehetnek sikeresek, amelyek képesek alkalmazkodni, reagálni az új kihívásokra, illetve képesek külső környezetük változásainak kezelésére. Ez a folyamat segíthető. A tanulmány gondolatíságával összefüggésben, a folyamat sikeréhez két feltételnek biztosan teljesülnie kell: (1) a szubszidiaritás elvének érvényesülése; (2) a helyi közösség, a helyi társadalom önszerveződő, cselekvő- és érdekérvényesítő képességének javulása.

A szubszidiaritás által, azaz a döntéshozatal és az irányítás decentralizációja révén, lehetővé válik a részvétel, a helyi erőforrások mozgósítása, a helyi adottságok és igények fejlesztésekkkel való összehangolása és azok hatékony megvalósítása (Kis–Szekeresné Köteles 2011). Varga A. és Vercseg azonban rámutatnak arra, hogy az atomizálódott, nem strukturált, nem szervezkedő és szerveződő, nem összefogó (helyi) társadalom védtelen, úgy a hatalommal, mint a globalizációval szemben. Szükséges tehát a társadalom szövetének újraszövése, a helyi közösségi kezdeményezések ösztönzése. Ebben nyújthat hathatós segítséget a közösségfejlesztés, ami által a települések, térségek, szomszédságok közösségi kezdeményező- és cselekvőképessége fejleszthető, és életre hívhatók, megerősíthetők a közösségi erőforrások (Varga A.–Vercseg 1998). „A közösségfejlesztés (...) a közösségi cselekvést és a közösségi perspektívákat helyezi előtérbe...”, miközben „a helyi közösségek képessé tételére törekszik...” (Budapesti Nyilatkozat 2004: 3). A képessé tétel (empowerment) egyrészt arra

irányul, hogy a közösség megtanuljon gazdálkodni azzal, amivel rendelkezik, másrészt, hogy új erőforrásokat fedezzen fel önmagában (Lakatos 2010).

A szubszidiaritás érvényesülése és a közösségfejlesztés révén tehát a helyi közösségek olyan képességekre, „jogosultságokra” tesznek szert, ami által új erőforrásokat fedezhetnek fel, új megoldásokat alakíthatnak ki (tekintettel belső adottságaikra: erőforásaikra, egyediségükre, kultúrájukra; valamint a globális folyamatok által generált külső feltételrendszerre), amelyek segítségével kitágulnak a lokalizáció lehetőségei, reálissá válik a választás szabadsága, minek következtében javulnak az alkalmazkodás esélyei.

5. ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban a kultúra, mint „nem hagyományos” erőforrás vidékgazdaságok fejlődésében betöltött szerepével, jelentőségével és hatásmechanizmusával foglalkoztam. Bemutatásra került a vidékgazdaság fogalma és a vidékgazdaságok háromféle megközelítésen alapuló lehatárolása. A különböző típusok bemutatásával az volt a célom, hogy rámutassak a vidékgazdaságok sokszínűségére és a tipizálás szükségességére.

A vidékgazdaságok változatos, nyitott, dinamikus és komplex rendszerek, amelyek működését, fejlődését a belső (helyi) és külső (globális) tényezők interakciója határozza meg. Ilyen keretek között az egyes vidékgazdaságok eltérően reagálnak, másképpen alkalmazkodnak. A kihívásokra adott válaszaikat alapvetően meghatározza, hogy milyen erőforrásokkal rendelkeznek és azokat hogyan, milyen módon hasznosítják. E tekintetben kiemelendő a helyi kultúra (az egyes térségek kulturális háttere, alapadottságai és jellemzői) szerepe és jelentősége.

A kultúra olyan összetevői, mint az értékek (alapelvek) és a normák (viselkedési szabályok) alapvetően meghatározzák az emberek gondolkodását (döntéseit) és magatartását (viselkedését), ily módon központi szerepet játszanak a társadalmi folyamatok befolyásolásában és alakításában. Ebben a felfogásban a helyi kultúra jelentős differenciáló tényezővé válik az egyes vidékgazdaságok között.

A tanulmányban megállapítást nyert, hogy a vidéki társadalmak kultúrájuk révén képessé válhatnak a gazdasági kontroll helyben tartására, (re)lokalizációjára, ami sikeres alkalmazkodásuk előfeltétele. Ebből a szempontból a helyi kulturális erőforrások megerősítése, fejlesztése jelentik a kulcsot a társadalmi-gazdasági jólét megerősítéséhez.

Ezzel összefüggésben két feltétel teljesülését mindenképpen kiemelendőnek tartom: (1) a szubszidiaritás elvének érvényesülését; (2) a helyi közösség, a helyi társadalom önszerveződő, cselekvő- és érdekérvényesítő képességének javulását. Ezek segítségével a lokalitások lehetőséget és esélyt kapnak arra, hogy a globális térben újraértékeljék magukat. A gazdasági célok teljesülését tehát szükségszerűen olyan társadalmi változásoknak kell megelőznie, amelyek révén a helyi közösségek képessé válnak a változások kezelésére.

IRODALOMJEGYZÉK

- Andorka R. (2003):** Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest.
- Barke, M. – Newton, M. (1997):** The EU LEADER Initiative and Endogenous Rural Development: the Application of the Programme in Two Rural Areas of Andalusia, Southern Spain. *Journal of Rural Studies*, Vol. 13., Issue 3. pp. 319–341.
- Bendixen, P. (2004):** A kultúra mint a regionális gazdaság fejlődésének motorja. *Tudásmenedzsment*, 5. évf., 1. sz. pp. 17–26.
- Bódi F. – Bóhm A. (2000):** A sikeres és sikertelen településekről. In: Bódi F. – Bóhm A. (szerk.): *Sikeres helyi társadalmak Magyarországon*. Agroinform Kiadóház, Budapest. pp. 7–32.
- Bóhm A. (1998):** A helyi társadalomfejlődés dilemmái. *A falu*, 13. évf., 3. sz. pp. 39–44.
- Bryden, J. (2006):** From LEADER I to LEADER+ and beyond to the LEADER. *LEADER+ Magazine*. 2006/6. pp. 8–12.
- Budapesti nyilatkozat (2004):** Az európai civil társadalom fejlesztése a közösségfejlesztés eszközeivel, Preambulum. 2004 áprilisa. In: *Parola*, 2004/1. pp. 3–4.
- Camagni, R. (2008):** Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital. In: Capello, R. – Camagni, R. – Chizzolini, B. – Fratesi, U. (eds.): *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe*. Springer, Berlin. pp. 33–47.
- Camagni, R. (2009):** Territorial capital and regional development. In: Capello, R. – Nijkamp, P. (eds.): *Handbook in regional growth and development theories*. Edward Elgar, Cheltenham. pp. 118–132.
- CEC – Commission of the European Communities (1999):** European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. European Commission, Luxembourg. (http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/sum_en.pdf; 2006.08.09.)
- CEC – Commission of the European Communities (2006):** The Leader approach. A basic guide. European Commission, Luxembourg.
- Coleman, J. S. (1998):** Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest. pp. 11–43.
- Copus, A. – Courtney, P. – Dax, T. – Meredith, D. – Noguera, J. – Talbot, H. – Shucksmith, M. (2011):** EDORA Final Report, Parts A, B and C. ESPON Coordination Unit, Luxembourg. (http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/EDORA/EDORA_Final_Report_Parts_A_and_B.pdf; 2012.04.15.)
- Copus, A. – Noguera, J. (2010):** A Typology of Intermediate and Predominantly Rural NUTS 3 Regions. Final Report Annex 1 Part 24. Scientific Working Paper No. 24. pp. 732–778. (http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/EDORA/EDORA_Final_ReportPart_C_WP23-28.pdf; 2012.04.15.)
- Cowie, P. – Newbery, R. – Atterton, J. (2010):** Rural Economies. In: Thompson, N. – Atterton, J. (eds.): *Rural Prospects. A Report on the Future of Rural Development in the UK*. Centre for Rural Economy, Newcastle University, Newcastle upon Tyne. pp. 4–6. (<http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/otherpublications/Prospects%20final.pdf>; 2011.07.01.)
- Csányi V. (2011):** Társadalom és ember. (Vniversitas Pannonica: 9.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- Csite A. (1999):** A paraszti közösségtől a ruralitásig: A nemzetközi vidékkutatók utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. *Szociológiai Szemle*, 1999/3. pp. 134–153.
- Csurgó B. (2013):** Vidéken lakni és vidéken élni. A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék. *Argumentum Kiadó*, Budapest.
- Csurgó, B. – Kovách, I. (2013):** Networking leader and local oligarchies. *Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica*, 44/2013. pp. 73–88.
- ECA – European Court of Auditors (2010):** Implementation of the Leader approach for rural development. Special Report, No 5/2010. European Court of Auditors, Luxembourg.
- Fehér A. (2005):** A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. *Agroinform Kiadó*, Budapest.

- Fukuyama, F. (1997):** Bizalom. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- G. Fekete É. (2003):** Kistérségek abszorpció (külső tőkefelvétel) képességének meghatározása. MTA RKK KÉTI Észak-magyarországi Osztálya, Miskolc.
- Garrod, B. – Wornell, R. – Youell, R. (2006):** Re-conceptualising rural resources as countryside capital: The case of rural tourism. *Journal of Rural Studies*, Vol. 22., Issue 1. pp. 117–128.
- Haggett, P. (2006):** Geográfia. Globális szintézis. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kassai Zs. – Ritter K. (2011):** Helyi vidékfejlesztési programok a hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben. *Gazdálkodás*, 55. évf., 4. sz. pp. 337–346.
- Kassai Zs. (2012a):** A LEADER program mint helyi partnerség kérdései Magyarországon. Doktori (PhD) értekezés. SZIE GSZDI, Gödöllő.
- Kassai Zs. (2012b):** Együttműködés a vidék fenntartható fejlesztéséért. In: A mezőgazdaságtól a vidékgazda(g)ságig. LIV. Georgikon Napok nemzetközi tudományos konferencia (2012.10.11.-2012.10.12) elektronikus kiadványa (Cikkadatbázis: 2012-es előadások). Pannon Egyetem Georgikon Kar, Keszthely. pp. 268–275. (http://napok.georgikon.hu/cikkadatbazis-2012-2013/doc_view/12-kassai-zsuzsanna-egyuttmukodes-a-videk-fenntarthato-fejleszteseert; 2013.01.22.)
- Katonáné Kovács J. – Mártha B. (2005):** A LEADER típusú vidékfejlesztési támogatások lehetőségei és akadályai Magyarországon. In: Buday-Sátha A. – Erdősi F. – Horváth Gy. (szerk.): Környezetvédelem, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés c. konferencia tanulmánykötete. Évkönyv 2004-2005, I. kötet. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs. pp. 219–228.
- Katonáné Kovács J. (2011):** Gondolatok a LEADER programról. *A falu*, 26. évf., 3–4. sz. pp. 27–36.
- Kerekes K. – Pakucs B. – Szócs E. – Veres E. – Vincze M. (2010):** Dezvoltare rurală. Ocuparea forței de muncă în mediul rural. Accent, Cluj-Napoca.
- Kis K. – Nagy S. (2012):** A LEADER-megközelítés alkalmazásának tapasztalatai az eredményesség, hatékonyság és fenntarthatóság szempontjából. *Közép-Európai Közlemények*, 5. évf., 2. sz. pp. 159–168.
- Kis K. – Szekeresné Köteles R. (2011):** A helyi akciócsoportok működése egy országos felmérés tükrében. *Gazdálkodás*, 55. évf., 1. sz. pp. 19–27.
- Kis K. (2006):** A társadalmi tőke, mint a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló erőforrás. *Agrártudományi Közlemények*, 2006/20., Különszám. pp. 69–73.
- Kis K. (2011):** A vidék és a vidéki térségek meghatározásának európai vonatkozásai (történeti áttekintés az Európai Bizottság új város-vidék tipológiája apropóján). *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok*, 6. évf., 1–2. sz. pp. 105–112.
- Kis K. (2012):** A vidéki erőforrások helyzete és szerepe a Hódmezővásárhelyi kistérség gazdaságában. Doktori (PhD) értekezés. DE IK GSZDI, Debrecen.
- Kis K. (2013):** Vidékgazdaság, erőforrások, infrastruktúra rendszerszemléletben. In: Veres L. (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok: Abonyiné Dr. Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. (Közép-Európai Monográfiák 7.). Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged. pp. 109–120.
- Kis, K. – Gál, J. – Véha, A. (2012):** Effectiveness, efficiency and sustainability in local rural development partnerships. *APSTRACT – Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, Vol. 6., No. 3–4. pp. 31–38.
- Kovách I. (2012):** A vidék az ezredfordulón: A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Kovách, I. (2000):** LEADER, a New Social Order, and the Central- and East-European Countries. *Sociologia Ruralis*, Vol. 40., Issue 2. pp. 181–189.
- Krémer B. (2002):** Három kérdés, 10+1 tézis – a szegénységről és a globalizációról. *Szociológiai Szemle*, 2002/4. pp. 190–202.
- Lakatos K. (2010):** A képessé tétel (empowerment) lehetőségei a civil társadalomban. *Civil Szemle*, 2010/2. pp. 43–61.

- Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.) (1997):** A gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája. Aula, Budapest.
- Marini, M. B. – Mooney, P. H. (2006):** Rural Economies (Chapter 6). In. Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. (eds.): The Handbook of Rural Studies. SAGE Publications, London. pp. 91–103.
- Marsden, T. – Murdoch, J. – Lowe, P. – Munton, R. – Flynn, A. (1993):** Constrcting the Countryside. University College London Press, London.
- Marsden, T. (1998):** New Rural Territories: Regulating the Differentiated Rural Spaces. Journal of Rural Studies, Vol. 14., No. 1. pp. 107–117.
- Nemes, G. – High, C. (2009):** Gondolatok a vidékfejlesztési programok értékeléséről. Társadalmi tanulás a LEADER programban. Műhelytanulmányok; MT-DP 2009/25. MTA KTI, Budapest.
- Nógrádi Z. (2010):** A vidék erőforrásai. Magyar szemle, 19. évf., 1–2. sz. pp. 35–44.
- Oostindie, H. – Broekhuizen, R. van – Brunori, G. – Ploeg, J. D. van der (2008):** The endogeneity of rural economies. In. Ploeg, J. D. van der – Marsden, T. (Eds.): Unfolding webs: the dynamics of regional rural development. van Gorcum, Assen. pp. 53–67.
- Orbán A. – Szántó Z. (2005):** Társadalmi tőke. Erdélyi Társadalom, 3. évf., 2. sz. pp. 55–70.
- ÖIR – Österreichisches Institut für Raumplanung (2004):** Methods for and Success of Mainstreaming Leader Innovations and Approach into Rural Development Programmes. Final Report. ÖIR-Managementdienste GmbH, Vienna. <http://ec.europa.eu/agriculture/eval/reports/leader/full.pdf>; 2006.09.04.)
- Pakurár, M. – Oláh, J. – Nábrádi, A. (2012):** New Sources of Employment to Promote the Wealth-Generating Capacity of Rural Communities. APSTRACT – Applied Studies in Agribusiness and Commerce, Vol. 6., No. 3–4. pp. 15–21.
- Pechrová, M. (2013):** The impact of the Local Action Groups characteristics on their sucessful functioning. In. Conference Proceedings of the 13th Conference of Postgraduate Students and young Scientists in Informatics, Management, Economics and Administration (IMEA 2013). Pardubice, 26th-27th September, 2013. University of Pardubice, Faculty of Economics and Administration. pp. 468–474.
- Petrás E. (2005):** Lokalizáció és lokális identitás a globalizáció korában. Szociológiai Szemle, 2005/4. pp. 85–98.
- PIU – Performance and Innovation Unit (1999):** Rural Economies. Cabinet Office, London.
- Porter, M. E. – Ketels, C. H. M. – Miller, K. – Bryden, R. T. (2004):** Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and Research Agenda. Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School, Boston. (http://www.isc.hbs.edu/pdf/EDA_RuralReport_20040621.pdf; 2011.06.28.)
- Putnam, R. D. (1993):** The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. The American Prospect, Vol. 4., No. 13. pp. 35–42.
- Ray, C. (1998a):** Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. Sociologia Ruralis, Vol. 38., No. 1. pp. 3–20.
- Ray, C. (1998b):** Territory, Structures and Interpretation – Two Case Studies of the European Union's LEADER I Programme. Journal of Rural Studies, Vol. 14., No. 1. pp. 163–171.
- Ray, C. (1999):** Endogenous Development in the Era of Reflexive Modernity. Journal of Rural Studies, Vol. 15., No. 3. pp. 257–267.
- Ray, C. (2001):** Culture economies: a perspective on local rural development in Europe. Centre for Rural Economy, Newcastle University, Newcastle upon Tyne.
- Shortall, S. – Shucksmith, M. (2001):** Rural development in practice: issues arising in Scotland and Northern Ireland. Community Development Journal. Vol. 36., No. 2. pp. 122–133.
- Shucksmith, M. (2000):** Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: perspectives from leader in the UK. Sociologia Ruralis, Vol. 40., Issue 2. pp. 208–218.
- Simonyi, P. – Illés, S. – Zsótér, B. – Rapkay, B. (2013):** Local Economic Development in the Hungarian Countryside: The Heritage of Paternalism. Central European Regional Policy and Human Geography, Year 3, No. 2., pp. 41–53.

- Storey, D. (1999):** Issues of Integration, Participation and Empowerment in Rural Development: The Case of LEADER in the Republic of Ireland. *Journal of Rural Studies*, Vol. 15., Issue 3. pp. 307–315.
- Szakál F. (1999):** A fenntartható mezőgazdaság és szerepe a vidéki térségek fejlődésében. *A falu*, 14. évf., 2. sz. pp. 23–37.
- Terluin, I. J. (2003):** Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies*, Vol. 19., Issue 3. pp. 327–344.
- USDA ERS – United States Department of Agriculture, Economic Research Service (2012):** Description and Maps. Home / Data Products / County Typology Codes / Description and Maps (Last updated: Thursday, July 05, 2012). (<http://www.ers.usda.gov/data-products/county-typology-codes/descriptions-and-maps.aspx#.UwkiX86GdGM>; 2013.12.10.)
- USDA ERS – United States Department of Agriculture, Economic Research Service (2009):** 2004 County Typology Codes Data Set. (http://www.ers.usda.gov/datafiles/County_Typology_Codes/all_final_codes.xls; 2013.12.10.)
- USDA ERS – United States Department of Agriculture, Economic Research Service (1995):** 1989 County Typology Codes Data Set. (http://www.ers.usda.gov/datafiles/County_Typology_Codes/typology89.xls; 2013.12.10.)
- Varga A. T. – Vercseg I. (1998):** Közösségfejlesztés. Magyar Művelődési Intézet, Budapest.
- Varga E. (2010):** A LEADER Program hazai gyakorlatáról. *Gazdálkodás*, 54. évf., 6. sz. pp. 609–619.
- Ward, N. (2006):** Rural Development and the Economies of Rural Areas. In: Jane M. (ed.): *A New Rural Agenda*. Institute for Public Policy Research, Newcastle. pp. 46–67.
- Ward, N. (2008):** Witness: Professor Neil Ward, Centre for Rural Economy, Newcastle University, gave evidence. In: *The potential of England's rural economy. Eleventh Report of Session 2007–08 Volume II. Oral and written evidence*. House of Commons Environment, Food and Rural Affairs Committee. The Stationery Office, London. pp. 7–16. (<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmselect/cmenvfru/544/544ii.pdf>; 2011.06.29.)

EGY HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TELEPÜLÉS EGYEDI LEHETŐSÉGEI ÉS TÖREKVÉSEI A HELYI GAZDASÁGFEJLESZTÉS TEKINTETÉBEN

**Eskulics György – Gelencsér Zsófia – Horváth Szilveszter –
Siklósi Rozália – Szuromi Orsolya**

SUMMARY

This study is about Rimóc, a Hungarian village with 1 800 residents, where the local economic development (LED) is a main ambition, because in the concept of demographic and employment relations Rimóc is considered an underprivileged settlement. The research was carried out by a 5 manned team, where using the method of deep interviews, short interviews and a focus group interview, made with the help of locals, revealed some difficulties. These are the lack of cooperation between the locals, ethnic problems, lack of assets and motivation, which are preventing the process of the LED. Overcoming these problems can become the key of the future and sustainable development of the settlements. Since Hungary has many villages which also try to reach the state of self-sufficiency, in the case of Rimóc the tendency is similar, where the municipality, mainly the mayor, of the village initiated the beginning of such processes in food supply and power supply.

1. BEVEZETÉS

Tanulmányunkban egy olyan kistelepülést mutatunk be, mely a Nógrád megyei palócság egyik leghíresebb népművészeti központja. Kutatásunk az ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék projektjeként, a Közös a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány és az Aktív Társadalom Alapítvány támogatása révén valósult meg, melynek keretén belül, a helyi gazdaságfejlesztéshez kapcsolódóan lokális foglalkoztatási mintákat vizsgálunk. Kutatásunk módszere alapvetően társadalomtudományi megközelítésű volt, 7 mélyinterjút, valamint közel 30 rövid, strukturált interjút készítettünk, melyek során igyekeztünk a lakosság egyes rétegeit minél szélesebb körben lefedni. A megkérdezettek között szerepeltek: polgármester, az önkormányzat munkatársai, közmunkaprogramban részt vevők, civil szervezetek képviselői, helyi közigazgatás munkatársai, roma kisebbséghez tartozók, helyi vállalkozók, valamint a hagyományörzés aktív helyi képviselői. Ezen kívül egy fókuszcsoporthoz tartozó interjút is végeztünk a helyi fiatalok körében, mely újabb tanulságokkal szolgált számunkra.

Előzetes ismereteink szerint Rimócon az utóbbi két évtizedben a település önkormányzata révén több előremutató kezdeményezés is indult a helyi gazdaságfejlesztés terén. Ezen kezdeményezések alapja főként az önellátásra való törekvés, mind az élelmiszer-ellátás, mind pedig az energiaellátás tekintetében (megújuló energiaforrások). Mindezekből kiindulva kutatásunk során főként arra kerestük a választ, hogy egy gazdag kulturális hagyományokkal rendelkező, ugyanakkor alapvetően hátrányos helyzetben lévő település, milyen eredményeket képes elérni az önellátás terén, valamint milyen tényezőknek köszönheti sikereit, illetve hiányosságait.

Egy hátrányos helyzetű kistelepülés életében kulcsfontosságú szerepe lehet az alábbi tényezőknek: a település népességmegtartó képességének javítása, a helyi

erőforrásokra jobban támaszkodó gazdasági tevékenységek fejlesztése, valamint a helyi közösségek együttműködésének előmozdítása (Lányi 2012). A helyi gazdaságfejlesztés, valamint a kistelepülések esetében főként a mezőgazdasági lehetőségek jobb kiaknázása kiválóan szolgálja e célok elérését. A helyi gazdaságfejlesztés elméleti megközelítései kapcsán számos hazai és külföldi publikációt találunk, ám, hogy mit értünk e fogalom alatt, azt a következő definíció nagyon tömören, de világosan összefoglalja: „tudatos helyi közösségi beavatkozás a gazdasági folyamatokba a fenntartható helyi fejlődés érdekében” (VÁTI 2010). A helyi gazdaságfejlesztés legfontosabb eszközei közé sorolhatjuk a helyi termékekhez kapcsolódó szolgáltatások fejlesztését (pl.: helyi termék bolt, illetve termelői piac létrehozása, közös védjegy kialakítása), illetve az önrendelkezés erősítését mind az energiaellátás (pl.: megújuló energiaforrások bevonása), mind pedig az élelmiszerellátás (pl.: szociális szövetkezetek létrehozása) tekintetében. Emellett kitüntetett szerepe van a helyi kisvállalkozások, valamint az ökoturisztikai lehetőségek fejlesztésének, továbbá kulcsfontosságú a helyi közösségek identitásának erősítése is (Németh 2012). Az eszközök sokszínűségéből is kitűnik, hogy maga a helyi gazdaságfejlesztés nem csupán egy rendszer gazdaságának fejlesztéséről szól, hanem ennek számos környezeti, társadalmi és területi hatása és célja is kell, hogy legyen.

A helyi gazdaságfejlesztés egyik legnépszerűbb útja napjainkban a közfoglalkoztatás keretében valósul meg. Hazánkban számos kistelepülésen indult meg ennek keretében az önkormányzati földek művelése, valamint a termények felhasználása a közétkeztetésben. Ez a tendencia 2011 után erősödött fel, amikor a mezőgazdasági termelés a közmunkaprogram részévé vált. Fontos azonban kiemelni, hogy Rimócon ez a folyamat már korábban, 2005-ben elindult. A Rimóchoz hasonló jó gyakorlatokat végignézve¹⁵ még egy kulcstényezőt találunk, mégpedig, hogy a kistelepülések kezdeményezései, az esetek többségében egy elkötelezett polgármesternek köszönhetőek. Ezek a kezdeményezések általában a hátrányos helyzetű településeken indulnak el, ahol erre sokszor az anyagi szükségyszerűség kényszeríti a falvak vezetőit (Kajner 2013).

2. A TELEPÜLÉS RÖVID BEMUTATÁSA

Rimóc község Nógrád megyében, a Cserhát északi nyúlványai alatt, az Ipolytól délre fekszik, Szécsény városától 5 km távolságban. Észak felől szántóföldek határolják, míg délről a Cserhát magaslatai veszik körbe a falut, melyet a Körtvélyes-patak szel ketté. Történelmi emlékek alapján a község már a XI. században templomos hely volt. Jelenlegi lakosainak száma 1 827 fő. A legfőbb demográfiai folyamatokat tekintve – mint a falvak többségénél – így Rimóc esetében is népességfogyásról beszélhetünk. A lakosságon belül a roma kisebbség aránya évről-évre egyre nagyobb arányt tesz ki, a 18 év alatti lakosság körében a roma fiatalok aránya már elérte az 50%-ot.

¹⁵ Lásd pl.: Rozsály, Túristvándi, Tunyogmatolcs, Hernádszentandrás esettanulmányai nyomán.

A településen a rendszerváltás óta teljesen kiépült a közműhálózat (villany, víz, gáz, szennyvíz, informatikai hálózat), bár hozzá kell tenni, hogy a főként roma kisebbség által sűrűbben lakott területeken nem minden háztartás tudott még csatlakozni, pl. a vezetékes víz-, illetve szennyvízhálózatra, valamint az úthálózat kapcsán is sok utca még felújításra szorul. A településen több élelmiszerüzlet is működik, emellett van önálló postahivatal, valamint egyéb lakossági szolgáltatások is elérhetők, úgy, mint fodrászat, kozmetika, takarékszövetkezet, eMagyarország pont, virágüzlet, gyógyszertár. Az oktatási intézményeket tekintve a településnek van óvodája, könyvtára, valamint általános iskolája. A település közúti elérhetősége viszonylag kedvező, ugyanakkor a tömegközlekedési lehetőségek szűkültek az utóbbi években.

Ahogy korábban utaltunk rá, Rimóc a palóc népművészet egyik központja, ahol nem csak az ünnepnapokon, hanem a település mindennapjaiban is előtérben találjuk a különleges rimóci hagyományok életben tartását, legyen szó zenéről, viseletről, szokásokról.

Az elmúlt években a közigazgatásban történt átalakulások természetesen Rimócot is érintették, jelenleg Nógrádmegyerrrel közös önkormányzati hivatalt tartanak fent. Korábban társulási formában közösen tartották fent az óvodát, innen adódott az együttműködés, mely eddig sikeresnek mondható. A járási rendszer kialakítása a többi kistélepüléshez hasonlóan érintette a települést, az eddigi feladatok jó részét továbbra is ellátják (gyermekgondozás, szociális ügyek stb.), míg néhány kisebb feladat került járási kezelésbe. Az önkormányzat anyagi helyzete szerény, ugyanakkor stabilnak mondható. Az interjúk során megtudtuk, hogy nincs tartozása az önkormányzatnak, mindemellett fontos megemlíteni, hogy 1990 óta egyetlen ingatlant sem adott el.

A társadalmi, gazdasági viszonyok tekintetében a település több tekintetben is hátrányos helyzetűnek mondható.¹⁶ A településszerkezetet vizsgálva a falu magasabban fekvő területén jól elkülöníthető egy körülbelül 400 fős roma szegregátum. Ezen a néhány utca által határolt területen tevékenykedik a Magyar Szegénységellenes Alapítvány több munkatársa, akik szeretnék elősegíteni a roma gyerekek társadalomba való beilleszkedését, illetve munkaerő-piaci kilátásaik javulását. A célok elérése sajnos sokszor megoldhatatlannak tűnik, amit nem csak az alapítvány munkatársai, de a helyi fiatalokkal történt interjúk is megerősítettek.

A foglalkoztatási viszonyok tekintetében Rimócon a KSH adatai alapján az aktív keresők száma 1 014 fő, ebből 215 fő¹⁷ van nyilvántartva, mint álláskereső, de az önkormányzat munkatársai szerint a tényleges munkanélküliek száma ennek a többszörösére tehető. Az álláskeresők többsége szakképzettséggel nem rendelkezik, leginkább a közmunkaprogram révén tudnak elhelyezkedni Szécsényben vagy Rimócon.¹⁸ A településen jelenleg az önkormányzat biztosítja a

¹⁶ A falu önkormányzata az utóbbi években többször részesült ún. ÖNHIKI támogatásban.

¹⁷ Forrás: KSH T-Star 2011.

¹⁸ Elszomorító adat, hogy a 18-30 év közötti regisztrált munkanélküliek száma 108 fő, mely több mint 34%-os munkanélküliséget jelent ebben a korosztályban, és köztük sokan vannak, akik a 8 osztályt sem végezték el.

legtöbb munkalehetőséget, az alkalmazotti létszám 70 fő körül változik évről-évre. Az önkormányzaton kívül a munkalehetőségek többsége a szolgáltató szektorhoz köthető, és jellemzően csak pár főt foglalkoztat. A faluban van néhány mezőgazdasági vállalkozó, illetve magánvállalkozó (pl.: építési vállalkozó), ezen kívül egyéb szolgáltató egységek (posta, takarékszövetkezet, élelmiszerboltok, gyógyszertár). Ezen vállalkozások sok esetben csak idényjelleggel alkalmaznak embereket, de az építési vállalkozó olykor akár 20-30 főt is foglalkoztat. A településen ipari létesítmény nincs. A térségben szűkösek a munkaerőpiaci lehetőségek¹⁹, az országos tendenciáknak megfelelően²⁰ az aktív korú népesség többsége naponta vagy hetente ingázik a munkahely és lakóhely között. A napi ingázók általában a közeli nagyvárosokban – Szécsényben, Balassagyarmaton vagy Salgótarjánban – tudnak munkát vállalni, de sok családnál jellemző a külföldi munkavállalás is. A rimóci értelmiségiek többsége főként Szécsényben, Balassagyarmaton, illetve Budapesten vállal munkát különféle közintézményekben (pl.: kormányhivatal, iskola, óvoda, egyház, idősek otthona), ezen kívül Szécsényben van még ipari jellegű munkalehetőség is: elektronikai összeszerelő üzem, illetve gyertyagyár. A külföldre ingázók pedig főként az építőiparban tudnak elhelyezkedni, leginkább Németországban, Hollandiában, Ausztriában vagy akár Nagy-Britanniában.

3. EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK

A tapasztalatok ország-világ szerte azt mutatják, hogy a helyi gazdaságfejlesztés és az önellátás felé vezető út meglehetősen rögzös. Rimócon sincs ez másképp, ugyanakkor számos olyan kezdeményezést ismertünk meg, melyek jelzik, hogy egy hátrányos helyzetű nógrádi kistelepülésnek is joggal van helye a jó példák gyűjteményében. A kutatási kérdéseinkre választ keresve, miszerint minek köszönheti a település sikereit, illetve milyen téren ütközik akadályokba, összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg.

3.1 ELHIVATOTT HELYI VEZETÉS

A helyi gazdaságfejlesztés szempontjából a településen eddig elért eredmények jórészt az önkormányzatnak köszönhetőek. A település vezetése alapvetően átgondoltan és következetesen végzi munkáját. Pozitívumként utalnánk arra, hogy sem ingatlant, sem földterületet nem adtak el a rendszerváltás óta, hanem ezeket próbálják a lehető legjobb tudásuk szerint hasznosítani. A faluvezetés stabilitását

¹⁹ A KSH elmúlt másfél év negyedéves idősoros munkanélküliségi ráta adatai alapján Nógrád megye a 3. legnagyobb értékkel rendelkező megye Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye után (az országos átlag mindig több mint másfélszerese).

²⁰ Mivel minden kistelepülésre, foglalkoztatási és korcsoportra jellemző az ingázás, így ez a tényező ma már nem jelent kirívó jellegzetességet sehol. Beluszky és Sikos kutatásai arról tanúskodnak, hogy az ingázók aránya a keresők között 60-70% között van a hazai falvakban (Beluszky-Sikos 2007).

jelzi, hogy a jelenlegi polgármester 1990 óta áll a település élén, valamint azóta a képviselőtestület összetétele sem sokat változott.

A helyi vezetés egyik meghatározó kezdeményezése a szociális bolt beindítása volt. Ez az intézmény 1993 óta működik a faluban a „Rimóc Községért” Alapítvány fenntartásában, és összesen 7 főt foglalkoztat. Eleinte a boltban csak alapvető élelmiszereket árultak, majd az igények és a vásárlók számának folyamatos növekedése miatt tovább bővítették a bolt nagyságát, valamint az árukínálatot is. Jelenleg is bővítés alatt állnak, melynek részben az is az oka, hogy tervezik a jövőben, hogy a boltban alakítsanak ki egy „helyi termék sarkot”. A boltban már eddig is árultak helyi termékeket, többek között helyi kézműves terméket (házi áldás, különböző kerámiatárgyak), de arra is volt már példa, hogy ha a közmunkaprogram során termelt élelmiszerekből maradt felesleg, amit a településen a szociális étkeztetést ellátó konyha nem használt fel, az önkormányzaton keresztül értékesíteni tudták a boltban. Emellett az is felmerült, hogy a boltban esetleg a helyi őstermelők is árusíthassák portékájukat. Fontos viszont megjegyezni, hogy a bolt létrehozásával eleinte nem az volt a céljuk, hogy saját termékeiket értékesíthessék a település lakói, hanem hogy a falusi emberek valóban a lehető legalacsonyabb áron jussanak hozzá az alapélelmiszerekhez. Így mivel a kereskedelmi árakhoz képest kedvezőbb áron kínálják termékeiket, versenyképesek tudtak maradni, és a rimóciak többsége ma is ide jár vásárolni.

A falu vezetése azt is fontosnak tartja, hogy a megújuló erőforrásokat minél szélesebb körben hasznosítsák. A Gondozási Központ épületén – ahol a szociális étkeztetést ellátó konyha is működik – 2013 tavaszára napkollektoros rendszer került kiépítésre (10 tábla, 1 000 l melegvíz/nap). Emellett 2013 nyarán üzembe helyeztek két biomassza kazánt, melyből a sportcsarnok, valamint az iskola fűtését fogják 100%-ban kiváltani, illetve a meleg víz előállításához szükséges hőenergia 70%-át is fedezni tudják. A kazánhoz kapcsolódóan egy aprítékoló gépre, valamint tároló létesítményre is sikerrel pályáztak. Az aprítékoló gép esetében viszont, a beruházás jelentős anyagi vonzata miatt három önkormányzat közösen pályázott (Rimóc mellett Nógrádmegyer, valamint Nagylóc). Ezen kívül az önkormányzat törekszik a közintézmények teljes körű szigetelésére is. Jelenleg az orvosi rendelő szigetelésére pályáztak sikerrel, mely projekt várhatóan 2014 októberére valósul meg.

3.2. ÁTGONDOLT PÁLYÁZATI TEVÉKENYSÉG

A pályázati lehetőségeket a falu nagyon jól használja ki, több pályázatíró végzettséggel rendelkező alkalmazottja is van a hivatalnak. Ehhez hozzátartozik, hogy sok más faluval ellentétben, itt általában nem a pályázati kiírásokhoz dolgoznak ki projektanyagokat, hanem fordítva, vagyis nem a célok nélküli „pénzszerzés” jellemzi pályázati tevékenységüket. Számos projektötletük van

készen, kidolgozva, melyek csak arra várnak, hogy megfelelő kiírást találjanak hozzá, és minél előbb beadásra kerüljenek.²¹

3.3. KOORDINÁLT, HELYI VISZONYOKHOZ ILLESZTETT KÖZMUNKAPROGRAM

A közmunkaprogram alapvetően sikeresen működik, annak ellenére, hogy a megélhetés javítását egyelőre kevésbé szolgálja, a település önellátásában, viszont hatalmas szerepe van. Ennek kapcsán az egyik legelőremutatóbb helyi kezdeményezés a mezőgazdasági termelés. 2005 óta évről évre egyre több földterületet bevonva, az önkormányzat a szociális étkeztetés számára törekszik megtermelni a szükséges zöldség, gyümölcs, illetve búza mennyiséget. Jelenleg 14 fő bevonásával 7 hektáros területen gazdálkodnak. Ezzel párhuzamosan a megtermelt növények skálája is folyamatosan bővült, illetve ehhez kapcsolódóan a tárolási kapacitások (hűtőkapacitások) is növekedtek. Jelenleg közel 25féle növényt termesztnek, melyek közül a zöldségek többségéből a konyha tulajdonképpen egész évben teljesen önellátó (még télen is, hiszen a hűtés és tartósítás révén ez nem jelent problémát). Ehhez hozzátartozik, hogy sok alapanyagot feldolgozva, félkész termékként juttatnak tovább a konyha számára (pl.: paradicsomlé, lecsó, káposztasaláta). A tartósítást pedig kétféle módon oldják meg: egyrészt savanyítanak (hordós káposzta, ecetes és kovászos uborka, csalamádé, cékla), a többi nyersanyagot pedig lefagyasztják. Érdekesség még, hogy a búzát a szécsényi malomban őröltetik, és a beszállított mennyiség fejében kapnak vissza lisztet. A szociális étkeztetést jelenleg a Gondozási Központ látja el, ahol naponta körülbelül 320 főre főznek, illetve a faluba érkező turisták számára is biztosítják az étkezést, amennyiben igény van rá. Emellett ez az intézmény biztosítja a házi segítségnyújtást, valamint az idősek nappali ellátását is.

A közmunka több területen is jelen van: nem csak a földművelésben és közétkeztetésben, hanem az iskolakert üzemeltetésében, illetve a vendégházak fenntartásában is segédkeznek a programban részt vevők. Emellett több településhez hasonlóan az illegális hulladéklerakók felszámolását, a belvízelvezető árkok, valamint a külterületi és közutak karbantartását is a közfoglalkoztatás keretében oldják meg. A mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódóan jövőre vonatkozó terveik között szerepel az állattenyésztés beindítása, illetve a fagyasztott áruk mennyiségének növelése, de ehhez a jelenlegi infrastruktúra bővítésére van szükség. Az állattartás hagyományainak felélesztése számos további kérdést is felvet, például képes lehet-e az önkormányzat a közmunkaprogram keretén belül a növénytermesztés mellett az állattartás beindítására is? A növénytermesztés „rovására” hogyan lehetne a munkaerő egy részét átcsoportosítani az állattartásba? Ezen kívül a gyümölcstermesztés feltételeinek kialakítása is további lehetőséget jelenthet, akár a néhány éve működő tankert révén, a szülők és közmunkások szélesebb körű bevonásával.

²¹ Az eddig elnyert pályázatok között találunk KEOP, ÉMOP, NKA, LEADER, EACEA forrásból megvalósuló projekteket egyaránt.

3.4. GAZDÁLKODÁSI LEHETŐSÉGEK, A FÖLD LEGYEN A HELYIEKÉ!

Véleményünk szerint már nem csak a falu vezetése, hanem a rimóci emberek többsége is felismerte, hogy adottságaikat tekintve a falu gazdaságát leginkább a mezőgazdaságra kellene építeni. Mindenképp pozitívum, hogy a gazdálkodásban a fiatalok közül többen is látnak perspektívát. A felismerés ellenére viszont sajnos nem nagyon mernek, vagy inkább nem nagyon tudnak belevágni a gazdálkodásba. Ennek egyik oka, hogy sok esetben nem rendelkeznek ehhez szükséges tőkével – annak ellenére, hogy 1-2 hektárnyi terület művelésével is érdemes lehet gazdálkodásba kezdeni –, másrészt akadályozó tényezőként említhetjük a gazdálkodási ismeretek hiányát is. További problémát jelent a felvevőpiac hiánya, hiszen a jelenlegi kistermelők is leginkább a környékbeli városok piacain próbálják a portékájukat eladni, ez azonban legfeljebb csak kiegészítő jövedelmet jelent.

A gazdálkodás kapcsán azonban kiemelnénk egy fontos mozzanatot, mely szintén a falu vezetéséhez köthető. Az utóbbi években olyanok is megkíséreltek Rimóc határában földtulajdonhoz jutni, akiket a helyiek nem ismernek. A polgármester, valamint munkatársai kezdeményezésére azonban több ízben tájékoztatták a lakosságot arról, hogy milyen következményekkel járhat, ha nem a helyiek rendelkeznek a továbbiakban a földterületekről. Ennek eredményeként a rimóciak többsége úgy döntött, hogy földjét csak helyiek számára fogja értékesíteni, amennyiben a közeljövőben eladja azt.

A birtokrendezés kapcsán felvetődött egy olyan ötlet, miszerint adott földterület adottságaihoz kellene igazítani a termelési struktúrát termények szerint, azonban egyelőre a helyiek kevésbé hajlandók az együttműködésre. Pedig a sikeres együttműködés által sokkal hatékonyabbá és eredményesebbé válhatna a gazdálkodás. A birtokok adottságaihoz mért stratégia szerinti gazdálkodás által a termelékenység növekedni tudna. A birtokrendezéshez hozzátartozik, hogy a helyiekben a szövetkezési hajlandóság alacsony, hiszen már maga a szövetkezet kifejezés is rossz emlékeket idéz az emberek többségében. Véleményünk szerint a kellő mértékű, célzott szemléletformáló programok segítségével a lakosság hozzáállása megfelelőképpen megváltoztatható. Ezzel szemben pozitívum, hogy a legtöbb család jelenleg is műveli kertjét, és bizonyos szinten (leginkább a konyhakerti növények tekintetében) törekszik az önellátásra.

3.5. LAKOSSÁGI SZEMLÉLETFORMÁLÁS

Rimóci polgármestere elkötelezett híve annak, hogy igazán csak az a rendszer működhet hosszútávon – akár települési szinten is –, mely a fenntarthatóság elvét nem csak gazdasági, hanem környezeti és társadalmi szinten is szem előtt tartja. Ennek kapcsán a szemléletformálást többen is fontos célnak tekintik. Az önkormányzat 2012-ben „Házhoz szállított energia” címmel a Cserfa Egyesülettel együtt szervezett egy megújuló energiaforrásokkal kapcsolatos kiállítást, amely a szemléletformálás mellett a gyakorlati hasznosíthatóságra is felhívta a figyelmet. A kiállításon kívül 2013-ban elindult egy újabb kezdeményezés, a “Vesd bele magad” program. Ezek az akciók sajnos egyelőre kevés rimóciban hagytak mély nyomot. A

hasonló jellegű kezdeményezéseket szükséges továbbra is támogatni és a rendezvények lehetőségeit megteremteni. Emellett a tankert fenntartása is jó kezdeményezésnek tűnik, illetve a kertgazdálkodást érdemes lenne hosszú távon az iskolában az oktatás kötelező részévé tenni.

Az eddigi kezdeményezések során a településnek számtalan nehézséggel kellett szembenéznie. A pozitív törekvéseket hátráltató tényezőket nehéz összefoglalni. A választ több tényezőben kell keresnünk, melyek közül meghatározó a munkaerőpiaci és szociális nehézségek okozta fásultság és motiválatlanság, tökehiány és együttműködési nehézségek a lakosság, gazdálkodók és vállalkozók körében. A nehézségeket fokozó tényező a fenti törekvések többnyire hosszú távú megtérülése, amelyet a lakosság közvetlenül nem érez, ezért feltétlenül ki kell egészíteni oktató és ismeretterjesztő tevékenységgel, amely a szemléletváltást is elősegíti a lakosság körében.

A kezdeményezések felkarolójaként és a legnagyobb számú alkalmazottal rendelkezve az önkormányzat szerepe elengedhetetlen ezeknek a programoknak a megszervezésében, lebonyolításában. Az önkormányzat erőforrásai azonban nem elégségesek a feladatok elvégzéséhez. A kötelezettségeken túli feladatellátásához a civil szervezeti szférával és önkéntesekkel szükséges együtt dolgozniuk a célok hosszú távú eléréséhez.

4. ÖSSZEZGÉS

Ahogy terepi tapasztalataink is mutatják a helyi gazdaságfejlesztéssel kapcsolatos törekvések legkritikusabb tényezője maga a helyi társadalom. A polgármester szerint az önfenntartás tekintetében még mindig nem elég nagy a szükségyszerűség, ennek fontosságát egyelőre kevesen ismerték fel, vagyis még most is túlzott jólétről beszélhetünk, annak ellenére, hogy Rimóc több szempontból is hátrányos helyzetűnek mondható. Ezt erősíti, hogy sokan saját élethelyzetük javulását rajtuk kívül álló tényezőktől várják. Fontos lenne, hogy a helyi közösség képessé váljon az együttműködésre, felülemelkedve a problémákon, a falu fennmaradásáért tette készen állva. A rimóci közösség szétaprózódott, a megfelelő lehetőségek és gazdasági adottságok hiánya kezdi ellehetetleníteni a közösségteremtést. A leginkább alulmotivált réteg a roma kisebbség, akiket az alapítvánnyal való szorosabb együttműködéssel, valamint a szegregálódást kezelő programokkal lehetne újra képessé tenni, hogy a helyi társadalom szerves részévé váljanak.

A falu gazdasági szerkezete kissé ellehetetlenült, hiszen sem a mezőgazdaságban, sem az ipari szférában nincs elegendő munkalehetőség, illetve a kisvállalkozások sincsenek könnyű helyzetben. Ezt a problémát az önkormányzat lehetőségei szerint orvosolja, ám ez nagyban függ a különböző kormányzati támogatásoktól, valamint a pályázati lehetőségektől. A közmunkaprogram amellet, hogy egy jelentős munkaerőt vonzó „gazdasági vállalkozásként” működik, a településen szemléletformáló hatással rendelkezik. Bár a közmunkaprogram esetében rendkívüli nehézséget okoz az anyagi motiváció, de a program vezetői ilyen kereseti lehetőségek mellett is képesek bizonyos szinten ösztönözni a munkaerőt. Továbbá a közmunkaprogram a központosított gazdálkodási struktúra

megvalósításával törekszik a helyi adottságok kiaknázására, illetve a későbbiekben mintát mutathat a helyi gazdálkodók számára. Továbbá az önkormányzatnak abban is nagy szerepe van, hogy gazdaságfejlesztési tevékenységéhez partnereket keressen, akikkel hosszú távon is fenntartható, önfenntartó tud lenni a település.

Véleményünk szerint a faluban megvalósuló pontszerű fejlesztések egy jól felépített gazdaságfejlesztési program részei, amelyet nagyrészt az önkormányzat koordinál. A falu polgármestere, aki tulajdonképpen a „település motorja”, valamint munkatársai töretlen lelkesedéssel terelik a falut a fenntarthatóság útján. Tisztában vannak helyzetükkel, hogy településük és egyéni sorsuk a tét, ezért az önellátásra törekvés továbbra is kulcsfontosságú feladat marad a falu jövőjét illetően.

IRODALOMJEGYZÉK

- Beluszky P. – Sikos T. T. (2007):** Változó falvaink, a magyarországi falvak típusai a harmadik évezred kezdetén. In: *Tér és társadalom* 2007., 21. évf., 2007/3., pp. 1–29.
- Kajner P. – Lányi A. – Takács-Sánta A. (2013):** A fenntarthatóság felé való átmenet jó példái Magyarországon. MIS-ÖKO Kft. Budapest.
http://elotiszaert.hu/letoltes/nfft/FF_Jo_peldak_MIS-OKO_06_17-v4.7.pdf
- Lányi A. (2012):** Összegzés: kitörési pontok az ökológiailag fenntartható térségfejlesztés számára. In: *Palóc jövő – Vidékfejlesztés alulnézetből* (szerk.: Lányi A. – Farkas G.), Érsekvadkert Jövőjéért Alapítvány, Budapest, pp. 45–52.
- Németh N. (2012):** Helyi gazdaságfejlesztés prezentációs anyag. 2012. május 2. Budapest.
<http://econ.core.hu/file/download/miskolc2011/Nemeth.pdf>
- Rapka B. – Illés S. – Stárics R. (2013):** A helyi gazdaságfejlesztés egyes gondolati előzményei és következményei. *Földrajzi Közlemények*, 137. évf. 1. sz. pp. 28–39.
- VÁTI (2010):** Területfejlesztési füzetek (2) – Helyi gazdaságfejlesztés. Budapest.
http://www.vati.hu/files/articleUploads/21338/TF_fuzet2_Helyi_gazdasagfejlesztes.pdf

HELYI GAZDASÁGFEJLESZTÉS BAZSI KÖZSÉGBEN

Kápolnai Zsombor – Takács Kristóf – Takács László

SUMMARY

In the last few years, an impressive economical progress has been noticeable in Bazsi, this little village in Veszprém county: for example, the incomings of the local government has been increasing etc. These results can be explained as the effects of the local economic development that the local government started about ten years ago. This development is based mostly on the agricultural traditions of the settlement: by the local system of public works, the local government is growing native apple species and cucumber, and this system seems to become sustainable in medium-term. In this study, we analyze the background of this progress; to reach this object, we have made interviews with the people who are important in the local economy and we have analyzed the significance data that are available in this subject.

1. BEVEZETÉS

Az utóbbi néhány évben egyértelműen pozitív változások voltak megállapíthatók Bazsinak, ennek a 2012-ben mindössze 388 főt számláló Veszprém megyei kisközségnek a gazdaságában: az önkormányzat saját folyó bevételei, illetve ezen belül a helyi adóbevételek szignifikánsan megemelkedtek, a nyilvántartott álláskereső aktív korú népességhez viszonyított aránya a kedvezőtlen országos és nemzetközi gazdasági környezet ellenére nem emelkedett meg drasztikus mértékben. Ezen kedvező tendenciák kialakulásának a háttérben valószínűsíthetően nagy szerepet játszik a községben elindított helyi gazdaságfejlesztési program, amely számos tekintetben pozitív hatást gyakorol a település társadalmi és gazdasági életére.

Tanulmányunk első részében áttekintjük a helyi gazdaságfejlesztési tevékenységek megjelenésének és átalakulásának folyamatát, majd bemutatjuk a Bazsiban végrehajtott lokális gazdaságfejlesztés fontosabb elemeit. Ezt követően elsősorban kvantitatív módszerek segítségével elemezzük a településen nagy valószínűséggel ezen programnak a következtében kialakult eredményeket, majd összegezzük tanulmányunk legfontosabb következtetéseit. (A kutatás a Közösén a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány támogatásával készült.)

2. A HELYI GAZDASÁGFEJLESZTÉSI KEZDEMÉNYEZÉSEK MEGJELENÉSE ÉS ÁTALAKULÁSA

A Világbank a lokális gazdaságfejlesztési kezdeményezések megjelenését az 1960-as évekre teszi, ugyanakkor a kezdeményezések jelentős változásokon mentek keresztül az utóbbi öt évtizedben, köszönhetően a különféle globális átalakulásoknak, melyek hatása vitathatatlan. Az ilyen hatások közé tartozik az 1970-es évek olajválságai és az azok által elindított gazdasági szerkezetváltás a fejlett országokban, az európai integráció bővülése és mélyülése, valamint természetesen napjaink világgazdasági válsága is. Közép-Kelet-Európában az 1990-es évek elején bekövetkezett gazdasági és politikai orientációváltás következtében megjelent új problémák – elsősorban a munkanélküliség

megjelenése, korábbi sikeres iparágak leépülése – nyitottak teret a helyi gazdaságfejlesztés kezdeti lépéseinek. (A háztáji gazdálkodást joggal értelmezhetjük egyfajta sajátosan magyar helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezésként is.) Magyarországon a területfejlesztésről szóló 1996. évi XXI. törvény szövegében a találunk először utalást rendszerváltozás után a helyi gazdaságfejlesztésre (ha nem is ezen a néven konkretizálva). A helyi gazdaságfejlesztés elméleti megközelítésként nemzeti minimumként is tekinthető, mivel az eltérő ideológiák mentén szerveződő politikai pártok egyaránt szerepet szánnak a HGF-nek (Rapkay et al 2013).

A helyi gazdaságfejlesztés definíciói közül véleményünk szerint Mezei Cecíliaé áll legközelebb a magyarországi gyakorlathoz: „a helyi gazdaságfejlesztés olyan a helyi gazdaság életébe történő külső és/vagy belső erőforrásokat hasznosító, tudatos beavatkozás, melynek kezdeményezője lehet külső szereplő is (pl. kormányzat, EU, külföldi tőke), de a folyamat kulcsa mégis a helyi szereplők részvétele, akik vagy kezdeményezőként, vagy a külső fejlesztési elképzelés elfogadóiként és alakítóiként lépnek fel” (Mezei 2006).

A Magyarországon igényelhető támogatási formák közül számottevő pénzügyi forrás kifejezetten a helyi gazdaságfejlesztés bővítésének céljából eddig még nem volt elérhető. Kivételt jelent ebből a szempontból az Európai Unió 1991-ben indított LEADER (A vidéki gazdaság fejlesztését célzó intézkedések összekapcsolása) programja, ami „az integráció legsikeresebb közösségi kezdeményezésévé vált” (Hogyor 2010), bár a helyi gazdaságfejlesztés nem pusztán csak a vidéki területeken valósul meg (mindamellett, hogy kétséget kizáróan ez a fő célterülete). Számos kezdeményezés a városokból, akár a fővárosból (pl. a Szatyor Egyesület értékesítési rendszere) indul ki, amely semmilyen szempont vagy lehatárolás alapján nem nevezhető vidékies térségnek.

Az Európai Unió 2014-20-as költségvetési időszakában a gazdaságfejlesztés kiemelt teret kap majd csakúgy, mint az uniós források hazai elosztásában. A hazai tervek szerint az Európai Unióból érkező támogatások 2/3-a áll majd gazdaságfejlesztési célok elérésének rendelkezésére (Faggyas 2012). A helyi gazdaságfejlesztési programok számára az EU térségi integrációs eszközei, az ITI (Integrált Területi Beruházás) és CLLD (Közösségvezérelt Helyi Fejlesztés) biztosíthat anyagi forrásokat a jövőbeni továbbfejlődés reményében (Péti et al. 2012). Az ITI-k olyan funkcionálisan egymáshoz kapcsoló térségekben, mint a Balaton és környéke, helyi gazdaság fejlesztésére is lehetőséget is biztosíthatnak. A CLLD-k kisebb térségekben a LEADER HACS-okhoz hasonlóan szerveződnek majd a tervek szerint. A hazai fejlesztéspolitika jövőbeni irányait meghatározó Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Kon koncepció (OFTK) is figyelmet szentel a helyi gazdaságfejlesztésnek.

3. A BAZSI LOKÁLIS GAZDASÁGFEJLESZTÉSI KEZDEMÉNYEZÉS ELEMELI ÉS SZEREPLŐI

A bazsi gazdaságfejlesztési kezdeményezés egyik legfontosabb aktora a Bazsalma Vidékfejlesztési Egyesület, amely 2007-ben alakult meg, vezetője pedig indulásától fogva Szentes László, a helyi polgármester. A civil és az önkormányzat együttműködése során célul tűzték ki a helyi termékek számának bővítését valamint az élelmiszerfeldolgozás helyi lehetőségének megteremtését.

A helyi gazdaságfejlesztés eszközei alapvetően két csoportra oszthatók: vállalkozásfejlesztés és az abszorpciós képesség javítása (Shragge 1997 alapján G. Fekete 2011a). Bazsiban az abszorpciós képesség javítását szolgáló eszközök közül a tudatos vásárlói szokások alakítása valamint a közösségi beszerzések helyben tartása valósultak meg.

Ezen civil szervezet és a helyi önkormányzat szoros együttműködésének volt, amelynek során több mint kétezer őshonos, tájjellegű facsemetét osztottak szét Bazsi, illetve a környező települések (Zalaszentő, Sümegprága, Sümegcsehi) érdeklődő lakosai között annak érdekében, hogy a térség nagy múltú gyümölcstermesztési hagyományait felelevenítve (amelyek az elmúlt néhány évtizedben szignifikáns mértékben veszítettek a lokális gazdasági rendszerben betöltött jelentőségükből) a mezőgazdasági tevékenységek köréből kikerült földterületeken ismét megkezdődhessen a produktív hasznosítás. Ehhez a művelethez kapcsolódóan, azt megelőzően történt meg a helyi őshonos almafajfajtaösszeírás és tudományos igényű azonosítása, amelynek eredményeként 120 db, összesen tizenkét különböző fajtahoz tartozó almafát telepítettek génebankba. Kialakítottak egy gyümölcsfeldolgozó egységet is a községben, amelynek segítségével bármely helyi lakos gyümölcslevet állíthat elő terméséből, az esetlegesen keletkező felesleget pedig korlátozás nélkül értékesítheti.

Az almatermesztéshez köthető tevékenységek mellett a szervezet profiljának másik fő összetevője az őshonos magyar baromfifajta tenyésztésének megszervezése a településen: hét különböző fajtaú baromfiból összesen 2 500 darabot osztottak szét a lakosság körében, így kívánva a lakosok között feléleszteni hagyományaikat, és újból meghonosítani a tradicionális falusi gazdálkodás alapjait. Fontos kritérium volt, amelyet az egyesület fogalmazott meg a jövőbeni kisállattartók irányában, hogy lehetőség szerint próbáljanak meg ragaszkodni a természetes szaporítási módszerekhez; ugyanakkor engedélyezték az egyes háztartások személyes szükségleteinek előzetes túlbecsüléséből adódó felesleges baromfi adásvételét is.

A leendő baromfitartók kiválasztása nem szociális alapon történt, mivel az egyesületnek és az önkormányzatnak egyaránt szándéka a helyi mezőgazdasági hagyományok felélesztése ezáltal a helyi gazdaság alapjainak megerősítése a későbbi továbbfejlődés reményében. Az őshonos fajta meghatározása az úgynevezett mintafalu program keretében valósult meg, amelynek eredményeképpen az önkormányzat saját tulajdonában lévő területeken aktuálisan összesen 160 baromfipéldány gondozása zajlik. Ezen tevékenységben nagy

segítséget nyújt az utóbbi években kialakított keltetőhelyiségek alkalmazása, amelyek számos más fejlesztéshez hasonlóan a helyi közmunkaprogram keretében kerültek felállításra. Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a település vezetése a közmunkaprogram nem tekinti a helyi gazdaságfejlesztés eszközének, azonban olyan pénzügyi forrás, mely a pályázatokkal szemben, az utóbbi öt év tapasztalatait figyelembe véve folyamatosan rendelkezésre áll. A programban résztvevők folytán a Bazsiban megvalósult helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések szociális gazdaság irányába mutatnak, azonban a közmunkások ezen programmal történő segítése nem elsődleges célja a település vezetésének. Mivel a közmunkások bérezése között nem tevékenységük, hanem végzettségük alapján lehet a jövedelmet tekintve különbség. Az értékteremtő közmunka tehát nem jár a munkások számára közvetlen anyagi előnnyel, azonban a szemléletformálás, munkájuk megbecsülése olyan lehetőség, melyet kihasználva nagyobb esély térhetnek vissza az elsődleges munkaerőpiacra.

A Magyarországon jellemző szociális gazdaság irányába mutató tevékenységek közül (szociális földprogramok, szociális szövetkezetek, nonprofit foglalkoztatási projektek, helyi pénz körök) lényegében egyik sem kívánták megvalósítani Bazsiban (G. Fekete 2011b).

A 2013-as évben 4 tonna uborkát termesztettek a polgármesteri hivatal mögött kialakított gazdaságban, amelynek kialakítása során kordonos megoldást alkalmaztak.

A lokális gazdaságfejlesztési tevékenységekhez kapcsolódó rövid és középtávú célkitűzések között megtalálható, hogy az almafélékre vonatkozó kezdeményezésekhez hasonló akciókat valósítsanak meg a szőlő-, illetve a szelídgesztenye-termesztéshez kapcsolódóan is, amelyek helyi termesztése szintén hosszú múltra tekint vissza. Továbbá itt említhető meg az a terv is, amely a baromfitenyésztési program vízi szárnyasokkal való kibővítését célozná meg, ezáltal is sokszínűbbé téve a községi termelési tevékenység arculatát. Más jellegű és egyben nagyobb volumenű elképzelés a szervezet részéről, hogy belátható időn belül a szűkebb környező térségben felmerülő, őshonos baromfik tenyésztésére irányuló igényeket innen kívánják kielégíteni. Mindemellett fontosnak tartják egy kimondottan a helyben előállított termékekre specializálódott bolt kialakítását, hiszen ezáltal jelentős könnyebb lenne a bazsi lakosok által megtermelt mezőgazdasági áru értékesítése.

Tapasztalataink alapján megállapítható, hogy a kezdeményezések megvalósítása során a helyi kontrol (melyet a Bazsalma Egyesület és önkormányzat testesített meg) kellő mértékben megvalósult, azonban a kezdeményezés azon elemei során, melyek esetében a lakosság közvetlen bevonására volt szükség elmaradt a monitoring tevékenység. Ez a megállapítás a baromfi osztásra vonatkozik a monitoring hiányában pusztán lehetőség maradt a lakosság számára kötelezettség nélkül.

Röviden összegezve a megfogalmazott célokat, kijelenthető, hogy a település vezetői számára meghatározott elsődleges feladat a szemléletformálás, hogy megteremtődjenek az alapjai a helyi gazdaság további alulról szerveződő

bővülésének, amely azonban elképzelhetetlen anélkül, hogy a helyi lakosok magántulajdonukban lévő földterületeiken olyan gazdasági tevékenységet folytassanak, amely saját célra felhasználható, továbbá értékesítésre is alkalmas produkttal (különleges almafajták, egyedi baromfifélék) rendelkezik.

Az önkormányzat szemléletformáló kezdeményezéseinek már megjelentek a spontán követői Bazsiban a méztermelők, több család kezdett hozzá összefogva és Bazsangó méz néven értékesítik. Az elnevezés a település nevére utal, tehát a jövőben a településmarketing tevékenységének kiterjesztésében is szerepet játszhatnak a helyi termékek (Piskóti 2012).

4. A BAZSI HELYI GAZDASÁGFEJLESZTÉSI PROGRAM EREDMÉNYESSÉGE

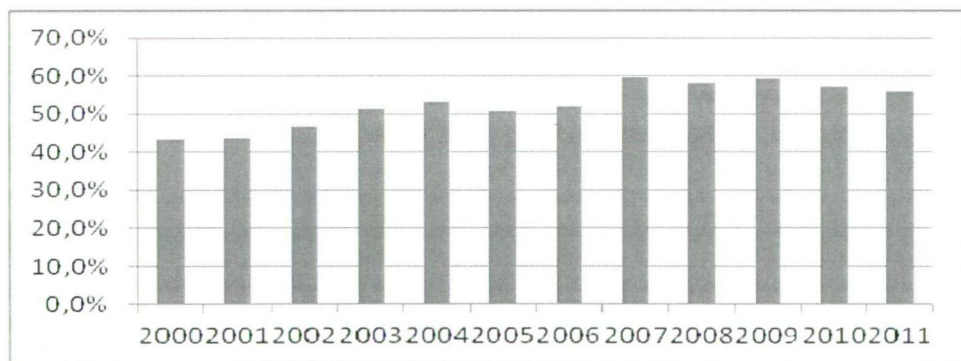
A helyi gazdaságfejlesztés kulcsszereplőivel, illetve a bazsi lakosokkal folytatott beszélgetések alapján úgy ítéltük meg, hogy a lokális gazdaság fellendítését célzó erőfeszítések nem csak szemléletformáló szerepüket tekintve nevezhetők eredményesnek; a következőkben ezen véleményünk megalapozottságát kvantitatív módszerekkel vizsgáljuk meg. 2002 és 2011 között a bazsi önkormányzat saját folyó bevételei több mint 90 %-os növekedést értek el; a tendenciával kapcsolatos részletes adatok a 3. táblázatban találhatók. Az adatokból megállapítható, hogy a helyi gazdaságfejlesztési program elindulása, amely leginkább a jelenlegi polgármester, Szentés László által a település élén töltött első ciklus kezdetéhez (2002) köthető, egy átmeneti (2003-2004-es) visszaesést követően rövid időn belül érzékeltette kedvező hatását, hiszen már az első ciklus végére, 2006-ra a négy évvel korábbi mutatókhoz képest több mint 30%-os növekedést sikerült elérni az önkormányzat saját folyó bevételei vonatkozásában. Mindazonáltal kijelenthető, hogy a fejlesztési projekt objektív paraméterek alapján meghatározható kiteljesedése a 2006-tól kezdődő időszakra tehető, amely megállapítás többek között arra az adatra alapozható, hogy 2001 óta 2008-ban rendelkezett a bazsi önkormányzat a legtöbb saját bevétellel, amelynek volumene meghaladta a hét évvel korábbi adat kétszeresét. Az időközben megkezdődött gazdasági világválság hatására 2009-re az előző évhez viszonyítva közel 20%-os visszaesés következett be, de a 2010-es, illetve a 2011-es adatok ismét a korábbi pozitív tendencia visszatérésére utalnak, amely eredményeképpen 2011-ben a 2008-as kimagasló nagyságú mutatókkal nagyságrendileg megegyezett az adott évi saját bevételek volumene.

1. táblázat: A bazsi önkormányzat saját folyó bevételei és helyi adóbevételei millió Ft-ban (2002-2011)

Év	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Saját bevételek	6,50	5,30	5,61	6,63	8,56	9,96	12,56	10,13	11,74	12,54
Helyi adó-bevételek	4,66	3,03	3,43	3,64	4,87	6,36	8,71	7,32	8,04	10,11

Forrás: a szerzők saját készítése, adatforrás: KSH T-STAR

A települési önkormányzat által begyűjtött helyi adóbevételek alakulásának tekintetében szintén egyértelműen pozitív változások figyelhetők meg az utóbbi években. A helyi gazdaságfejlesztési program 2002-es elindulása óta a bazsi helyhatóság ilyen típusú bevételeinek nagysága több mint megkétszereződött, továbbá kiemelésre érdemes tény, hogy erre a kedvező tendenciára sem volt hosszabb távú hatással az aktuális gazdasági válság kitörése: egy egyszeri visszaesést követően 2009-től kezdődően folytatódott a növekedés, sőt 2011-ben érte el az eddigi tetőpontját ez a pozitív folyamat. A saját bevételek zömét a helyi adóbevételek teszik ki, a jövőben azonban az önkormányzat szeretné növelni a saját vállalkozásaiból származó bevételek volumenét is, így ez az arány várhatóan módosulni fog.

1. ábra: Az egy főre jutó adóköteles jövedelem nagyságának változása Bazsiban az országos átlag arányában (2000-2011)

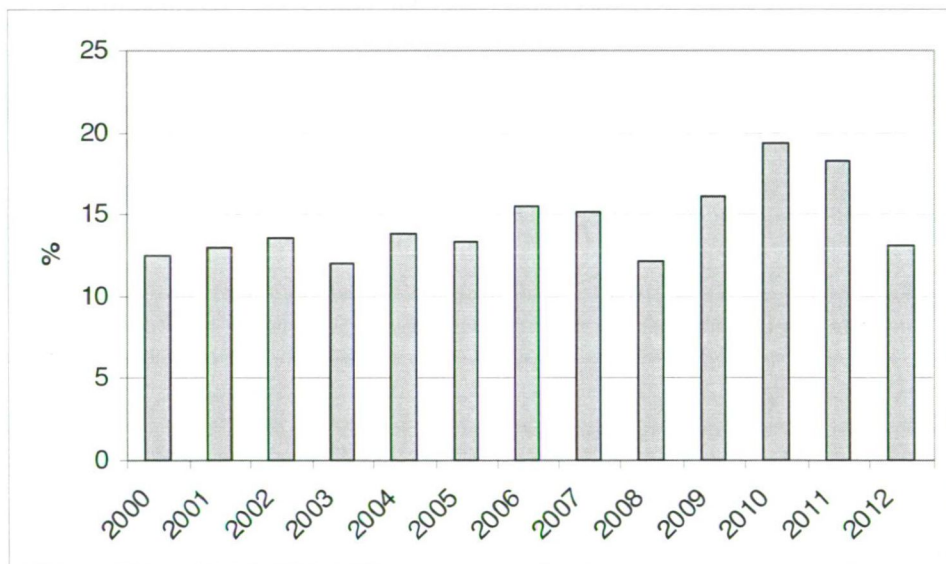
Forrás: a szerzők saját készítése, adatforrás: TeIR

Az egy főre jutó adóköteles jövedelem tekintetében (lásd 1. ábra) a XXI. század első évtizedében szintén kedvező tendenciák voltak megfigyelhetők Bazsiban: 2000 és 2010 között rövidebb megszakításoktól eltekintve viszonylag folyamatos volt ezen paraméter viszonylatában a bővülés, amelynek eredményeként (több mint 1%-os éves átlagos növekedés mellett) az évtized végéig 13%-ot is meghaladó

növekedés valósult meg. Ezeknek a pozitív jellegű változásoknak a kialakulását feltételezhetően nagymértékben elősegítette a községben végrehajtott helyi gazdaságfejlesztési program.

A Bazsiban végrehajtott helyi gazdaságfejlesztési tevékenységek egyértelműen pozitív hatást gyakoroltak a foglalkoztatás területére is: a nyilvántartott álláskeresők aktív korú népességhez viszonyított arányában (nagy valószínűséggel elsősorban a 2008-ban kezdődött gazdasági világválság következtében) meglehetősen rövid idő alatt (2008 és 2010 között) kialakult nagymértékű emelkedés (lásd 2. ábra) viszonylag gyorsan bekövetkező konszolidálódásában feltehetően nem elhanyagolható annak jelentősége, hogy a helyi önkormányzat a bazsi gazdaság fellendítésére irányuló törekvései során meghatározó hatásokkal kezdte kiaknázni a közmunkaprogramban rejlő potenciálokat. Ezáltal a településen élő munkanélküliek száma erőteljesen csökkent, hiszen megvalósult döntő hányaduk integrációja az előbbieken említett állami projektbe, így a foglalkoztatottság mutatói is pozitív irányba mozdultak el: például a 2012-ben feljegyzett adatok már többé-kevésbé megegyeztek az öt évvel korábbiakkal.²²

2. ábra: A nyilvántartott álláskeresők aránya az aktív korú népességben, Bazsiban (2000-2012)

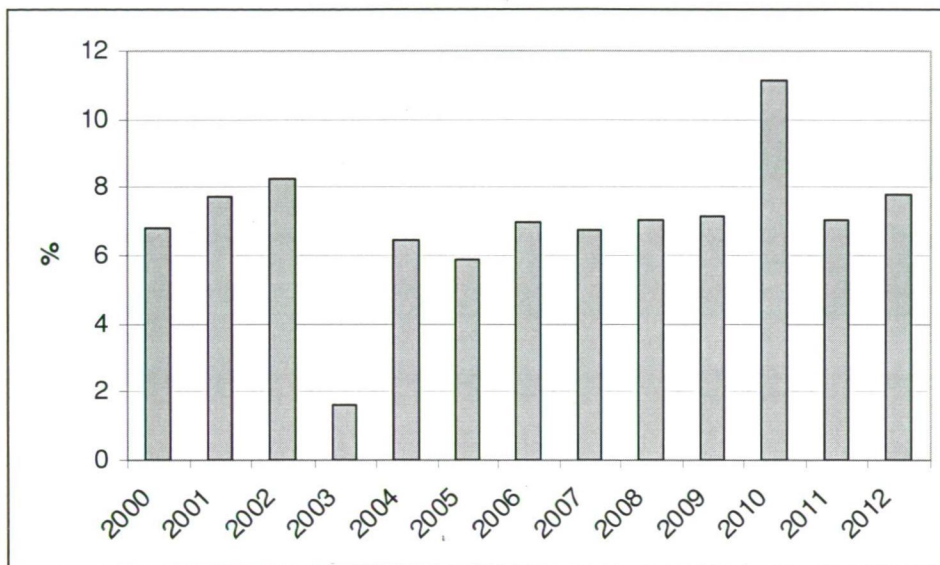
Forrás: a szerzők saját készítése, adatforrás: KSH T-STAR

Feltehetően ugyanezen tényezőre (a közmunkások számának a helyi gazdaságfejlesztés keretében történő megemelkedésére) visszavezethető okok következtében az adott település általános társadalmi-gazdasági állapotát a legtöbb

²² www.ksh.hu

esetben nagy pontossággal jellemző indikátorok egyike, a 180 napon túli nyilvántartott álláskeresők száma szintén kedvező változásokra utal az előző részben ismertetett fejlesztési projekt kezdete óta (lásd 3. ábra).

3. ábra: A 180 napon túli nyilvántartott álláskeresők aránya az aktív korú népességben, Bazsiban (2000-2012)

Forrás: a szerzők saját készítése, adatforrás: KSH T-STAR

A kedvezőtlen folyamatok, az országos, illetve nemzetközi szinten egyaránt negatívnak minősíthető gazdasági környezet ellenére nem következett be számottevő aránynövekedés ezt a paramétert vizsgálva (eltekintve egy egyszeri kiugrástól 2010-ben, amelyet azonban gyors korrekció követett). Megállapítható, hogy az állást több mint fél éve nem találó regisztrált munkanélküliek hányada az összes álláskeresőhöz viszonyítva kimondottan hektikus változásokat mutatott az elmúlt évtizedben, azonban mindenképpen előnyös adatnak nevezhető, hogy az utóbbi néhány évben sem ment végbe ezen csoport jelentőségének drasztikus megerősödése.

5. KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatásunkban alkalmazott kvalitatív és kvantitatív módszerek által nyert eredmények egyaránt arra utalnak, hogy a bazsi lokális gazdaságfejlesztési program hatásfoka kimondottan magasnak minősíthető. Külön kiemelésre érdemes adat, hogy a települési közmunkaprogram keretében – számos negatív példával ellentétben – gyakorlati haszonnal rendelkező tevékenységek elvégzése valósul meg, így az ebben a vonatkozásban végbemenő fejlesztések szerves módon képesek bekapcsolódni az egyéb keretek között megvalósuló, kedvező irányú

változásokba. Szintén egyértelműen pozitívnak minősíthető az a szemléletbeli sajátosság, hogy a helyi gazdaságfejlesztés kulcsszereplői középtávon szeretnék piaci úton finanszírozhatóvá tenni az eddig végbement fejlődés hatásait, elismerve, hogy jelenleg a kívánatosnál nagyobb szerepet tölt be településük gazdaságának fejlesztésére irányuló törekvéseik között a közmunkaprogram, illetve hogy ezen kereteken belül a helyben előállított termékek, gazdasági értékek jelentősége is további javításra szorul. Mindazonáltal ezen hiányosságok figyelembevétele mellett is kijelenthető, hogy a bazi helyi gazdaságfejlesztési program egyértelműen követendő példaként állítható hazánk számos hasonló helyzetben lévő és társadalmi-gazdasági paraméterekkel rendelkező települése elé.

IRODALOMJEGYZÉK

- Faggyas S. (2012):** "Térképre és iránytűre is szükségünk van, hogy célba jussunk": Beszélgetés Csizmadia Norbert tervezéskoordinációért felelős államtitkárral a nemzetgazdasági tervezés új kihívásairól és feladatairól. In. Falu Város Régió, VÁTI, 2012/1–2. pp. 21–23.
- G. Fekete É. (2011a):** A szolidáris és szociális gazdaság elemei a magyarországi helyi gazdaságfejlesztésben. In. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek (2011) VIII. évfolyam 2. szám. pp. 38–56.
- G. Fekete É. (2011b):** Önkormányzatok és civil szervezetek helyi foglalkoztatási kapacitásának növelési lehetőségei. Miskolc.
- Hogyor V. (2010):** A LEADER program bemutatása a sümegi kistérség példáján. In. Szabó Szabolcs (szerk.): Vidéki térségek Magyarországon. Trefort Kiadó, Budapest.
- Mezei C. (2006):** A helyi gazdaságfejlesztés fogalmi meghatározása. In. Tér és Társadalom 20. évf. 2006/4. pp. 85–96.
- Péti M. – Czene Zs. – Csizmár O. – Gálóczi B. – Petrás F. – Szabó B. (2012):** Helyi és térségi gazdaságfejlesztés perspektívái a 2014-2020-as fejlesztési ciklusban. In. Falu Város Régió, VÁTI, 2012/1–2. pp. 87–91.
- Piskóti I. (2012):** Régió-és településmarketing– Marketingorientált fejlesztés, márkázás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rapka B. – Illés S. – Stárics R. (2013):** A helyi gazdaságfejlesztés egyes gondolati előzményei és következményei. In. Földrajzi Közlemények, Magyar Földrajzi Társaság, 2013/1. pp. 28–39.

A HELYI GAZDASÁGFEJLESZTÉS LEHETŐSÉGEI FERTŐD VÁROSÁBAN

Péter Orsolya

SUMMARY

We often do not even know what potentials our regions have, and optionally how unique they are appropriate. Seeking after the competitiveness of regions every region must find its own unique competitive factor or the main sector of the local economy. The main sector of Fertőd's economy may be the tourism based on the famous Esterházy Palace, the music scene and the natural factors. Recommended further strengthening and more effective using of these attractions. It may be important to create and propagate an overall image of Fertőd, in which the cultural and natural values distinguish the town from others. This may be the city's message to the outside world, which is important to become an inner motivation of the residents as well.

1. BEVEZETÉS

A vidéki térségek fejlesztési lehetőségeivel kapcsolatban alapvetően kétféle megközelítés ismeretes. Az egyik esetben a hiányzó erőforrásokat részben pótolhatjuk kívülről, befektetések révén, illetve különböző forrásokból támogatásokra alapozhatunk. Más esetben a feltárt saját erőforrásokat megpróbálhatjuk minél hatékonyabban hasznosítani a helyi szereplők által. A gyakorlatban a két lehetőség egyáltalán nem zárja ki egymást, optimálisan a kettőt ötvözve érhetünk el jelentős eredményeket a térségek fejlesztésében. Mindenesre a létező problémákra bizonyosan nem fenntartható megoldás az, amely csak külső erőforrásra támaszkodik, hiszen a külső döntések nem feltétlenül a helyi közösségek érdekeit tartják szem előtt. Gyakran már nem is tudjuk, hogy térségeink milyen potenciálokkal rendelkeznek, s azok adott esetben mennyire egyediek. Ezek a javak a térség humán erőforrásaiban, természeti, gazdasági és kulturális erőforrásaiban egyaránt megtestesülhetnek. Urbanizálódó világunkban különösen értékes javak a tiszta, stresszmentes környezet, az egészséges termékek és a gyakran elhalványult hagyományok. Ezek megőrzése és hasznosulása miatt is fontos annyira a helyi szereplők együttműködése. A térségi versenyképességre törekedve minden térségnek meg kell találnia saját, egyedi versenyképességi tényezőjét (Czene–Riczy 2010).

Sokszor találkozhatunk olyan értékeléssel, melyben a helyi gazdaságfejlesztést – valószínűleg a fent említett tényezőknek köszönhetően – az önellátásra való törekvéssel azonosítják, a kettő mégsem azonos. Bár mindkét folyamat kapcsolódik a lokalizációhoz, de más eszközökkel érik el azt. A helyi gazdaságfejlesztés az urbánus és rurális terekben egyaránt létjogosultsággal bír (Rapkay et al. 2013). E fejlesztési szemléletet nem szabad összekeverni a szociális gazdaságfejlesztéssel, ahol főként a csökkent munkaképességűek, a tartósan munkanélküliek, illetve a segélyezett foglalkoztatása tekinthető leginkább kiemelt célnak (Szabó 2012). A helyi gazdaság és szociális gazdaság fogalompárja között az autonómia, az újonnan teremtet munkahelyek, a jövedelemgenerálás, a civilek érintettsége, valamint a hangsúlyeltolódások jelenthetnek átfedést. Ez alapján a lokális gazdaság

fejlesztésekor a szociális gazdaságfejlesztés eszközrendszere is bizonyosan megjelenik (H. Makkos et al. 2012).

2. A KUTATÁSRÓL

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem koordinálásában 2013-ban Fertődön és környékén végeztünk kutatómunkát a helyi adottságok feltérképezésére. Fertődi tartózkodásunk során kutatócsoportunk 14 mélyinterjút készített, valamint a helyiekkel közel 200 kérdőív került kitöltésre. A mélyinterjúk a helyi gazdasági élet meghatározó szereplőivel készültek, igyekeztünk a legtöbb szakterületet lefedni, hogy minél színesebb képet kaphassunk a helyi viszonyokról. A kérdőívek ezzel szemben a lakosság egyéb szereplőivel kerültek kitöltésre.

A megismert viszonyokra és véleményekre alapozva elmondható, hogy Fertőd kulturális és természeti értékeit tekintve egyaránt komoly vonzerőkkel rendelkezik, ám e vonzerők több tekintetben kiaknázatlanok. Érdekes a helyi gazdaságfejlesztés célpontjaként ezzel a két területtel alaposabban foglalkozni, az alábbi fejezetekben erre teszek kísérletet.

3. FERTŐD ÉS A KIEMELT ADOTTSÁGAIRA ALAPOZOTT GAZDASÁGFEJLESZTÉS

Fertőd város a Fertő-Hanság kistájon, a Győr, Sopron és Szombathely alkotta háromszög belsejében helyezkedik el, az osztrák-magyar államhatártól néhány km-re. A város két község, Süttör és Eszterháza összevonásával jött létre. A település 1995-ben emelkedett városi rangra, abban az időszakban, amikor a rendszerváltást követően felgyorsult a várossá nyilvánítás folyamata. Ennek az időszaknak a hozadéka, hogy a jogi városok száma mára meghaladja a településföldrajz által központi szerepkörűnek elismert településeket, ennek eredményeként pedig a közigazgatási városfogalom és a település-földrajzi definíció eltávolodott (Zsótér 2008). Ennek jó példája Fertőd, ahol – a lakosság általános vélekedése szerint is – csupán a lakosságszámot tekintve helytálló a városi rang, funkcióit tekintve már korántsem az. A hozzávetőleg 3 400 fős lakosság 95%-a belterületen él, a gazdaságilag nem aktív népesség aránya 55%, a munkanélkülieké pedig hozzávetőleg 4%. Az Országos Területfejlesztési Konceptióban Győr fejlesztési pólusként, Sopron és Szombathely pedig fejlesztési alközpontokként szerepelnek (Országos Területfejlesztési Hivatal 2005), melyek munkaerőpiaci, gazdasági és regionális intézményi vonatkozásban egyértelműen hatást gyakorolnak a településre. A mikrotérségben a városközponti funkciói elsősorban a kulturális, oktatási és turisztikai szférában meghatározóak.

A sajátos helyi klíma következtében a gyakran felszínt borító talajvíz, a borult és viharos napok átlagon felüli száma, illetve az átlagon aluli évi középhőmérséklet a mezőgazdaság számára sosem teremtettek kedvező feltételeket a térségben (Antal-Vidéki 1998). A város fejlődésének kulcsa, a jelentős mezőgazdasági és ipari jelenlét hiányában a turizmus lehet. A Fertődön regisztrált gazdasági szervezetek többsége a lakosok elmondása szerint a szálláshely-szolgáltatásban és

vendéglátásban érdekelt. A Fertődön jelenlévő kétpólusú turizmus egyik pólusát a Fertő-tó és környezete, másikat a fertői Esterházy-kastély képviseli. Ezért a továbbiakban e két tényező vizsgálatára helyeztem a hangsúlyt.

4. KULTURÁLIS ÉLET

A neves Esterházy-kastélynak köszönhetően a város térségének régóta fontos kulturális szereplője. A település középpontjában található a patkó alakú, lenyűgöző barokk stílusú kastélyt "magyar Versailles" néven is emlegetik, ez a város idegenforgalmának fő forrása, meghatározó jelentőségű látnivalója. A napjainkban látható kastély őse egy vadászkastély volt, melynek építtetését herceg Esterházy József kezdte meg az 1720-as években. Még ugyanebben a században Joseph Haydn a zenetörténet utolsó udvari zeneszerzője több mint két évtizedet töltött a pompakedvelő, művészeteket támogató Esterházy Miklós szolgálatában. A kastély ekkoriban élte fénykorát, 1773-ban Mária Terézia is Eszterházára látogatott. A kastély először az 1950-es években esett át jelentős helyreállításon, másodszor pedig 2009-ben, európai uniós támogatásnak köszönhetően. A Muzsikaházban, melyben egykor Haydn lakott, ma Polgármesteri Hivatal, zeneiskola, valamint helytörténeti kiállítás működik és máig őrzik Haydn egykori lakhelyét is, ma emlékszobaként látogatható. Az épületegyüttes további része a védett park, szintén különleges látnivaló. A mai Fertőd tehát kastélyának köszönhetően a történelmi korokban is hírnévnek örvendett, Európa-szerte leírás jelent meg az "Eszterházi vígasságokról", ma pedig évente több százezer turista látogatja a várost. A külföldiek száma meghaladja a hatvanezret, 50-60 ország képviselőjében. Júniustól szeptemberig minden héten komolyzenei hangversenyek hangzanak el a díszteremben jeles bel- és külföldi művészek, kamara- és nagyzenekarok előadásában. Néhány éve a Magyarországi Barokk Vigasságok keretében újraélednek a kosztümös korabeli operák, színházi előadások, melyeket korhűen tűzijáték zár le (Fertőd Város Önkormányzata 2009).

A kulturális élet jelentős szereplője a 2013-ban 30 éves fertői Joseph Haydn Zeneiskola is. Az iskola igyekszik jó kapcsolatot ápolni a helyi szereplőkkel, így igen jó kapcsolatban áll a kastély vezetésével is. Az iskolát az Esterházy Pál alapítvány támogatja, körülbelül 200 fővel működnek, mely létszám vidéki viszonylatban kiemelkedőnek számít. Az itt tanuló diákok több mint 10 településről ingáznak az iskolába és az itt végzetek közül sokan tanulnak tovább zenei vonalon. Az iskola specialitása a furulyaoktatás, ezért minden évben Fertőd városa ad otthont az országos furulyaversenynek. A nagyobb zenei rendezvények rendszerint a kastélyban kerülnek megrendezésre, a koncerteken tanárok és volt növendékeik tartanak világszínvonalú előadásokat, melyek jelentős kulturális programot jelentenek a fertői lakosok és az idelátogató turisták számára. A koncertéletben azonban sajnos általában kisebb létszámban vesznek részt a helyi lakosok a magas jegyárak miatt. Az iskola a helyi egyházzal is jó kapcsolatban áll, a templomban lévő koncertorgonán rendszeresen tartanak előadásokat, határon átnyúló együttműködések kialakításán pedig jelenleg is dolgozik az iskola vezetősége.

A tartózkodásunk ideje alatt szinte minden interjú során beszélgettünk a kastélyról és nem kis meglepetést okozva számunkra, kiderült róla, hogy sajnálatos módon teljesen elszeparáltan, szinte hermetikusan működik, a város életétől függetlenül. A kastéllyal kapcsolatos feladatok és programok vagy akár a marketing tevékenység megszervezése is, mind fővárosi irányítással történnek. Ez a város szempontjából nem szerencsés, hiszen így a kastélyban megrendezett kulturális programok sem feltétlenül a szerint vannak kialakítva, hogy Fertőd is részesülhessen a kastély jelentette előnyökből. Ezt bizonyítják a már említett nagyon magas, a helyiek számára többnyire megfizethetetlen jegyárak, illetve hogy a látogatók zöme, nem tartózkodik a városban több időt annál, mint amennyit a kastély megtekintésére szán. Így a várost érő idegenforgalom is tulajdonképpen átutazó, az eltöltött vendégéjszakák száma csekély, hiába a jól felkészült szállásadó-vendéglátó kapacitás és a korszerű közlekedési feltételek. Az interjúk alatt sokan panaszkodtak a közösségi terek hiányáról is. A kastély nem szerepel a helyiek közéletében, így nem tekinthető a lakosság közösségi terének sem, pedig ezt a szerepet a lakosok elmondása szerint jelenleg a kastélyon kívül nincs olyan hely, ami betölthetné. Pedig az összetartó közösség és az erős helyi identitástudat a helyi gazdaság fejlesztésének egyik fontos eleme.

Nem túlzás kijelenteni, hogy a kastély adottságaival felnőtt egy zenei központ kialakítására, ám ezt a központot, mint kulturális vonzótényezőt célszerű lenne a város profiljába is beépíteni, együtt kezelni azokat. A zeneiskola szintén emelheti a város ismertségét, a már most is széles kapcsolati hálóját tovább lehet terjeszteni például zenei körutak révén.

5. TERMÉSZETI ÉRTÉKEK

A város számára jelentős vonzerőt jelent a Fertő-táj valamint a Fertő-Hanság Nemzeti Park is értékes és ritka növény- és állatvilágával. A Nemzeti Parkot, a Fertő tavat és környékét, a Fertő-menti településeket a környezeti szépségük, kulturális, kultúrtörténeti értékeik miatt 2001-ben az UNESCO a Világörökség részévé nyilvánította. Az osztrák határon átnyúló közös nemzeti parkot 1994-ben avatták fel, kiterjedése ma körülbelül 33 000 hektár, ennek több mint 70%-a hazánkban található. A tó öblei, nádasai képezik a natúrzonát, melynek kincsei a madárvilágból kerülnek ki, a környező legelők, szikes területek alkotják a megőrző zónát, melynek növényvilága jellegzetes faji összetétellel bír, a tó melletti dombság, a Fertőrákosi-öböl és a kaszálórétek pedig a turisztikai zóna részei. Az 1930-as évek elején több szikes területet gáttal zártak el a Fertőtől és lecsapolták azokat. Napjainkban, 1990 óta vízelárasztással próbálják rekonstruálni a területet, visszaállítva így az eredeti szikestavi élőhelyeket.

A Fertőd közvetlen szomszédságában található Sarródon épült fel a Kócsagvár, melyet 1993-ban adtak át rendeltetésének. Itt található a Nemzeti Park igazgatósága, és ennek épületében látható egy hazánk természetvédelmének történetét bemutató kiállítás is. A Fertő-táj szakvezetővel való bejárása során megismerhetjük a szikes puszta és tavak élővilágát, illetve bepillantathatunk a nádasok életközösségeibe. Az épületet körülvevő erdőben tanösvényt is

kialakítottak, ahol őshonos fa- és cserjefajainkkal találkozhatunk, vagy odúlakó énekesmadarainkban gyönyörködhetünk. A Nemzeti Park igazgatóságának épülete nem csak esztétikai látványosság, de szakmai és szellemi központ, illetve szálláslehetőség is, így a panziók, a kerékpárút, a közelben található látványosságok számottevő idegenforgalmat vonzhatnak a térségbe. Ez további szolgáltatások igénybevételével járhat együtt (pl. étterem), az elmúlt 20 évben megvalósult infrastrukturális beruházások pedig többnyire biztosítanak e potenciális lehetőség kihasználását (Antal–Vidéki 1998).

E természeti vonzótényezők akár összekapcsolva a kulturális elemekkel akár önmagukban is jelentős idegenforgalmat generálhatnak, ezért szintén fontos fejlesztési célterület. A Nemzeti Park és a Kócsagvár imént említett funkciói, a Fertő tó körüli rekreációs, pihenési illetve sportolási lehetőségek társadalmi csoportok széles körét képes megcélózni, ezen csoportok számára akár külön-külön is érdemes marketingstratégiát kialakítani.

A korábbi falu létre, kialakulására a Fertő gyakorolta a leglényegesebb hatásokat, mely főként szikes pusztáknak és sztyeppréteknek ad otthont. A Fertő- és a Hanság-medence süllyedéke az egész Kisalföld, ill. a Győri-medence legmélyebb része. A Hanság vízszintje nem tekinthető állandónak, például míg 1736-ban a Fertőt száraz lábbal lehetett járni, 1742-ben ismét teljes egészében víz alatt volt a terület. A tipikus lápképződési folyamatok eredményeképpen a szervesanyag még rostos, nyers, lebomlatlan tőzeg formájában halmozódott fel (Antal–Vidéki 1998), melynek a kitermelése a múlt század elején kezdődött meg. Energiáját az ipartelepek gőzgépeinek a fűtésére használták fel. A tőzeg kitermelése az 1950-es évek elejéig tartott.

A korábbi évszázadokban a Fertő közvetlen térségében a foglalkozást tekintve a halászat mellett a nád- és gyékényfonás volt jellemző. Az aratás augusztus elejétől szeptember közepéig, a fonás pedig novembertől ápriliséig tartott. A nád aratása, mivel jórészt a vízben mozogva történt, számos egészségügyi problémát okozott (Antal–Vidéki 1998).

Az áradással előtört rétségeken, mocsarakban bőven termett sás, gyékény. Korán kifejlődött e növények házi feldolgozása, mely idővel háziiparrá fejlődött. Itt már nem csupán télen, hanem egész évben jövedelmet adott a nagy mennyiségben megtermelt áru, a padlógyékény, hentes szatyor, bevásárló-, iskolai- és házi szatyor, lábtörlő. A gyékény feldolgozása mindig jövedelmező kereseti forrása volt a térségben élő embereknek. A szövésre alkalmas gyékényt augusztustól szeptemberig aratták, a learatott gyékényt a tóparton illetve az otthoni udvaron szárították, a kévét pedig padláson vagy színben tárolták. A gyékényből szövőszéken készült különböző gyékénytermékek igen keresettek voltak. A szövéshez használt felvetőszálat, az inat sásból fonták. A XIX. században csak Sarródon 400 ember élt gyékényszövésből. A termékek eljutottak számos nagyvárosba eljutottak, többek között Budapestre, Győrbe, Sopronba, Bécsbe, Prágába, ill. Németországba is. Az elkészült termékek felhasználása igen széles körű volt: került a padlóra szőnyegnek, falra falvédőnek, termények vagy húskok alá. A sásból sodrással készített ínból értékesítésre főként székülőkék és lábtörlők

készültek. A késztermékek elkészítésében az egész család részt vett. Gyakori látvány volt, hogy a készülő hosszú ínszálak behálózták a házak előtti fákat, az utca elejétől a végéig. A sás termőterületének összehúzóásával messzebbre, akár Balatonra is elmentek sásért. A tömeges feldolgozás az 1980-as években a szövetkezetek felbomlásával megszűnt (Barcza 2013).

A lakosság egybefüggő véleménye szerint napjainkban is lenne jövője a nád, gyékény és sás kézműipari feldolgozásának, a háziipar újbóli felvirágoztatásának, de ennek megvalósíthatósága további vizsgálatokat igényel.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Mint kiderült, Fertőd gazdaságának húzó ágazata méltán lehet a neves Esterházy-kastélyra, a zenei életre és a természeti tényezőkre alapozott turizmus. Javasolt ezen vonzerők további megerősítése, és hatékonyabb kiaknázása. Fontos lehet egy olyan fertői összképet megalkotni és propagálni, melyben a kulturális és természeti értékei emelik ki a várost a többi közül. Ez lehet a város üzenete a külvilág felé, mely fontos, hogy a lakosok részéről is belső motivációvá váljon.

A kulturális turizmus területén a Haydn-kultuszt tovább lehet erősíteni, komoly és könnyűzenei koncertek szervezésével a kastélyban. Fontos az Esterházy emlékek megőrzése és köré programok szervezése. Javasolt létre hozni, illetve megerősíteni a kulturális turizmus potenciális helyszíneit, a kulturális örökség kínálatát. A Fertő-táj világörökségi helyszín kapcsán az aktív és ökoturizmus továbbfejlesztése szükséges lehet. A térség egészségturisztikai adottságait is érdemes lenne jobban ki aknázni, például a Natúrpark fejlesztésével.

A térség népességmegtartó erejének növelése érdekében szükséges a turizmust szolgáló innovatív tömegközlekedési rendszert megvalósítani a Fertő mentén. A térség bizonyosan erősítheti a turizmusban és innovációban betöltött szerepét, ha megvalósulnak a határmenti infrastruktúra-fejlesztések.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kutatást a Közös a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány és az Aktív Társadalom Alapítvány támogatta. Köszönettel tartozom a kutatást vezető tanárainknak is a támogatásukért, értékes javaslataikért.

IRODALOMJEGYZÉK

- Antal Z. – Vidéki I. (1998):** A magyar mezőgazdaság átalakulása (Mintaterület Sarród). Kutatási zárójelentés. ELTE Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék. Budapest.
- Barcza A. (szerk.) (2013):** Sarród 700. Savaria University Press, Szombathely.
- Czene Zs. – Ricz J. (2010):** Helyi Gazdaságfejlesztés. Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. Területfejlesztési Füzetek 2. NFM – NGM – VÁTI Nonprofit Kft., Budapest.
- Fertőd Város Önkormányzata (2009):** Fertőd Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája.
- H. Makkos D. – Schwertner J. – Ónodi Zs. (2012):** Kincs, ami nincs – Esettanulmány, mint módszer a helyi gazdaság-fejlesztési kezdeményezések értékelésében és tervezésében. Falu, város, régió, 2012/1-2. pp. 25–31.
- Országos Területfejlesztési Hivatal (2005):** Országos Területfejlesztési Koncepció.

Rapkay B. – Illés S. – Stárics R. (2013): A helyi gazdaságfejlesztés egyes gondolati előzményei és következményei. Földrajzi Közlemények, 137. 1. pp. 28–39.

Szabó Sz. (2012): Kiút az elmaradottságból? A Sellyei kistérség esélyei egy fókuszcsoporthoz interjú tapasztalatai alapján. Comitatus, 22. 9-10. pp. 55–68.

Zsótér B. (2008): Változások a délkelet-alföldi Mezőhegyes életében várossá nyilvánítását követően. Területi statisztika, 11. (48.) 6. pp. 651–657.

GAZDÁLKODÁS, TERMELÉSMENEDZSMENT

A HOMOKTÖVISTERMESZTÉS, MINT ALTERNATÍV GAZDÁLKODÁSI FORMA

Panyor Ágota

SUMMARY

In the short past period alternative farms are gaining more importance. In my paper, one of the potential alternatives is presented how to grow sea buckthorn. Sea buckthorn has high added value and outstanding nutritional value in processed form. The crop economy as an alternative form in the near future can play a significant role in relation to the development of economies of smaller land area.

1. BEVEZETÉS

Az iparszerű gazdálkodás egyre nagyobb problémákat okoz környezetünkben. Ennek nem csak vizuális, biológiai rombolását is eredményezi a mezőgazdaság intenzifikálása. Az intenzív gazdálkodás velejárója a vadon élő állatok és növények életterének szűkülése, ezáltal a biodiverzitás egyre gyorsabb ütemű csökkenése. Az egyre erőteljesebben megnyilvánuló problémákra az utóbbi évtizedekben kezdett több figyelem hárulni. A hagyományos és alternatív gazdálkodás közti részletes eltéréseket az 1990-es években amerikai írók kezdték kommunikálni.

2. AZ ALTERNATÍV GAZDÁLKODÁS JELLEMZŐI

A hagyományos gazdálkodás alatt az intenzív gépesítést, specializálódást, kemizálást előnyben részesítő termelést értjük. Ezzel szemben az alternatív gazdálkodás nem törekszik az ipari méretek elérésére, helyi és regionális szintű termelést és feldolgozást valósít meg. Emellett középpontba helyezi a környezettel való harmóniát, az externiális hatások jelentőségét és a multifunkcionalitást. A fenntarthatóság érdekében a fogyasztást igyekszik minimalizálni, és azokat lehetőség szerint megújuló energiaforrásokból fedezni (Magda–Marselek 2010).

Az alternativitás az alábbiak során valósulhat meg:

- környezetkárosító anyagok elkerülése, vagy azok használatának minimalizálása;
- állatok és növények fajtajellegeikből adódó előnyök kihasználása, és ezen előnyök maximalizálása, új fajtákkal való gazdálkodás;
- természeti adottságok kiaknázása, kihasználva az innovációs fejlődést;
- harmonizáció kiépítése az értékképző jószág és a természeti környezet között;
- hatékony és korszerű marketingkultúra kialakítása;
- egészségmegőrző illetve hagyományos termékek előállítás (Magda–Marselek 2010).

Magyarországon a rendszerváltást követően jelentősen emelkedett a kis- és középvállalkozások száma. Ez a réteg alternatívákat keres a jövedelmezőség stabilizálása érdekében. A kereslet oldalról is egyre inkább növekszik a piaci igény az alternatív termékek iránt hazai és nemzetközi szinten is.

Az alternatív termékek a térség jellemvonásait és imázsát foglalják magukba, emellett a térség gazdaságfejlesztésére is jelentős hatásuk van. A munkanélküliség nagyságát csökkentheti az alternatív vállalkozások megléte. Agrárpolitikailag is előtérbe helyezik a környezetbarát megoldásokat (Székelyhidi 2003). Több lehetséges indokra vezethető vissza, hogy a magyar gazdák miért választják az alternatív gazdálkodási formát. A legfontosabb öt ok a következő:

- ökológiai viszonyok
Szélsőséges ökológiai viszonyok esetén előfordulhat, hogy nem éri meg a konvencionális gazdasági formát alkalmazni, de egyszerűen a természeti környezet védelmének tudata is elősegítheti az alternativitás kialakulását.
- gazdasági-ökonómiai viszonyok
Van, hogy a konvencionális termékek olyan mértékben telítik a felvevőpiacot, hogy nem éri meg a termelés. Megeshet az is, hogy a termelő a konvencionális termeléshez szükséges termékek magas ára miatt nem képes a piacon maradni.
- vidéki foglalkoztatottság eltartó képessége
A privatizáció és földosztás hatására kialakult az elaprózódott birtokstruktúra, ami a megélhetés érdekében megkívánja az alternatív irányba való elmozdulást.
- tőkeszegénység
A termelési rendszer megváltozik a tőkehiány hatására, ami alacsonyabb eszközigenyű, speciális termelést von maga után. pl.: őshonos fajták termesztése/tenyésztése.
- keresleti oldal változásai
Növekvő igény mutatkozik az alternatív termékek iránt, mivel az egészséges táplálkozás és a tudatos vásárlás egyre nagyobb prioritást élvez a fogyasztók körében (Székelyhidi 2003).

3. A HOMOKTÖVIS, MINT ALTERNATÍV NÖVÉNY EGYEDI JELLEMZŐI

3.1. A HOMOKTÖVIS TERMÉSZETES KÖRNYEZETE

A homoktövis (*Hippophae rhamnoides* L.) az ezüstoffélék (*Elaeagnaceae*) családjába tartozó bogyós növény. Hazánkban a vadon élők védettek, eszmei értékük egyedenként 10 000 Ft. Kozmopolita tulajdonságainak köszönhetően (Szibériában a -50°C-t is károsodás nélkül átvészeli) igen széles körben elterjedt (Soltész 1997). Természetes környezetben párás éghajlaton, tengerparti dűnéken, hegyi patakok öntésein, és folyók mentén (hordalékkúpokon) középnedves talajokon találkozhatunk vele (Porga 2000).

Elterjedése Norvégiától egészen Szibériáig tart, de nagyobb kiterjedésű populációkat találhatunk Észak-Európában, végig a tengerpartot követve, és Közép-Európában, a Pireneusokban, Alpokban, és Duna mentén (Bartha 1989). Hazánkban hajdan a Szigetközben, Békásmegyeren, Rákos mezején, a Balaton parton és a Dráva mentén nagy számban előfordult, azonban ezek a populációk teljesen, vagy túlnyomórészt a rossz vízrendezés és telkesítés áldozatai lettek. Napjainkban, Újpest határában Káposztásmegyeren él még egy összefüggő 5,7 hektáros természetes populáció. Ezt 1994-ben természetvédelmi területté nyilvánították, mely a „Homoktövis Élőhelye Természetvédelmi Terület” nevet viseli (Kriska 1999).

3.2. A HOMOKTÖVIS BOTANIKAI JELLEMZŐI

A homoktövis 1-3,5 méter magas bokorra vagy 6 méter magas fává is megnövő kétszikű növény. A gallyak és vesszők sűrű elhelyezkedésűek, kérgük rücskös, sötétszürke vagy barnás-fekete színű, pikkelyszerű szőrökkel fedett. Ezek a szőrök egy jellegzetes ezüstös csillogást adnak a növénynek, ennek köszönhető a ma már alig használatos „ezüsttövis” elnevezés. Szórt állású, megnyúlt lándzsa alakú, épszerű, rövid nyélben szűkülő 4-6 cm hosszú, 0,5-1 cm széles levelei vannak. Főgyökérzete mélyre hatoló (40-60 cm mélyre), oldalgyökerei hosszan terülnek el (kb. a korona kiterjedéséig) (Földesi-Zámbó 1997).

Távolról alig észrevehető virágai április-májusban nyílnak. Kétivarú szélmegporzású növény, az intenzívebb növekedést produkáló porzós egyedek virágai világosbarna-, míg a gyengébb növekedési erényű termős egyedek virágai sárga színűek (Egyed 1991). Termése pirosas, narancs, vagy citromsárga színű hengeres, vagy körte alakú álbogyó (Földesi-Zámbó 1997). Ezek a vesszőn hosszirányban sűrűn tömörödnek, a nemesített fajtáknál 100 bogyó súlya kb. 70 g-ot nyom. Íze kesernyés, savanyú, az ananászéra emlékeztető (Berényi 2007).

3.3. A HOMOKTÖVIS BELTARTALMI ÉRTÉKE

A homoktövis jótékony hatásait már az ókorban felfedezték, és a humán gyógyászat mellett például a görögök, lovaik szőrének fényesítésére is alkalmazták. Beltartalmi értékeinek köszönhetően a tibeti orvoslás egyik alapvető gyógynövénye volt (Pap 2002).

Bogyója gazdag fehérjében, szénhidrátban, aminosavakban, flavonoidokban, karotinoidokban és vitaminokban. C- vitamin tartalma az egyik legmagasabb, a citroménak tízszerese. A-, B-, E-, F- és K-vitamin, valamint cink, folsav, kalcium és magnézium található benne. Magjában értékes linol- és linolénsav van (Marosi 2010).

Kétféle olaj nyerhető ki a bogyóból: húsolaj, magolaj. A növény összes olajtartalma 3-5% körül van. Ennek kb. 70-80%-át teszi ki a hús-, megmaradt részét a magolaj.

A húsolaj fényes, savanykás ízű, élénkpiros színezetű, jellegzetes illatú. Más növényi olajokhoz képest kitűnik savszám értékével. Ez a homoktövis lé egyébként

is savas karakterével magyarázható. Savtalanítást nem célszerű alkalmazni, mert az egyéb hasznos (karotinoidok, tokoferolok) összetevők elvesztésével jár.

A magolaj fényes, zöldben játszó barnás színű, semleges ízű, kevésbé jellegzetes illatú. Zsírsvösszetétele eltér a húsolajétól, annál csekélyebb mennyiségben tartalmazza, avasodásra viszont nem annyira hajlamos. Karotinoid, és tokoferol aránya is alacsonyabb a húsolajétól.

3.4. A HOMOKTÖVIS FELHASZNÁLÁSA

Jelentősége a jótékony hatású bogyóiban teljesedik ki leginkább. Növeli a szervezet ellenálló képességét, elősegíti a sebgyógyulást a hámosító és gyulladáscsökkentő képességének köszönhetően. E-vitamin és esszenciális zsírsavtartalmának köszönhetően alkalmazható bőrbetegségekre is és véd az UV-sugárzás ellen. A bogyók vitaminkoncentrációja sejtvédő és antioxidáns hatású, jó immunrendszer erősítő, javítja a fizikai- és szellemi teljesítőképességet, valamint segít az étvágytalanság és a testi-szellemi fáradtság megelőzésében (Marosi 2010). A linolsav tartalmának köszönhetően lebontja a zsírraktárakat, és segíti a megfelelő testsúly megtartását (Pap 2002).

Érdekes, hogy C-vitamin tartalma 450 mg 100 grammonként, de egyes fajtáknál az 1000 mg-ot is meghaladja. 2-3 kg termés képes egy felnőtt ember éves C-vitaminszükségletét fedezni (Megyesi 2007). Ha nyersen fogyasztjuk érdemes megvárni az első fagyokat, mert cukortartalma a túlérést követően 1,5-2,5-szeresére is növekedhet. Ez azonban a savtartalom, cserzőanyag-tartalom és C-vitamintartalom számottevő csökkenésével jár. A bogyókból készülhet dzsem, zselé, ivólé sőt, likőr és bor is (Soltész 1997).

A homoktövis levele is felhasználható. Ebből teát készítenek, amely meghűléses megbetegedések ellen és vérnyomás csökkentésére alkalmas (Marosi 2010).

A növény közvetlen felhasználása mellett kedvező biológiai tulajdonságait is ki lehet használni. Életrevalóságának köszönhetően felhasználható az alumíniumgyártásban melléktermékként megjelenő vörös iszap megkötésére is (Egyed 1991).

Nagy kiterjedésű gyökérzetének köszönhetően jó talajmegkötő, nitrogénkötő baktériumainak köszönhetően pedig talajjavító hatása is van (Varga 2010).

A homoktövist nem utolsósorban dísznövényként is számon tartják. Bogyói mutatósak, és a tél beálltával is az ágakon maradnak. Hazánkban előbb tartották e célból, csak később terjedt el szélesebb körű felhasználása.

3.5. A HOMOKTÖVIS TERMESZTÉSE

A homoktövis a laza, levegős, jó vízgazdálkodású enyhén meszes, enyhén savanyú, homok, vagy homokos vályogtalajokat kedveli leginkább, de szinte bárhol meg tud telepedni. Elkerülendő, hogy a talaj 15%-osnál magasabb kalcium-karbonát tartalmú legyen, ugyanis ez visszaveti a növényt a fejlődésben (Berényi 2007). Erősen kötött talajnál a gyökér nem tud megfelelően fejlődni, a 60 cm mélyre nyúló gyökér ilyenkor jó, ha eléri a 40cm-es mélységet. A jelentős talajutánpótlást nem

hálálja meg olyan mértékben, mint a legtöbb gyümölcs (Varga 2010).

Mivel főként gyógyászati célokra alkalmazzák fontos, hogy terület megválasztásakor figyeljünk arra, hogy távol legyen a talaj-, légkör-, és öntözővíz szennyezettség potenciális veszélyeitől. Nitrogén iránti igénye csekély, mivel gyökerén nitrogénkötő *Rhizobium* baktériumok vannak (Földesi–Zámbó 1997). Azonban ezek csak a 2-3. évben szaporodnak el annyira, hogy képesek fedezni a növény szükségleteit. Érdemes a talaj előkészületeknél kismértékben nitrogént kijuttatni a területre. Ezt egy előveteményként vetett pillangóssal biztosíthatják (Gillich 2004). Ez nagyon fontos, mert a talajfelszínét gazdagon behálózó gyökérzet a későbbi trágyázást nemigen teszi lehetővé. Magától értetődő, hogy a későbbiekben se szántani, se tárcsázni nem lehet, de még a kapálást is csak kellő odafigyeléssel szabad végezni az ültetvényen. A gyökér roncsolódása ugyanis jelentősen visszavetheti a fejlődést. A termésmennyiséget leginkább a vízellátás befolyásolja. A megfelelő mennyiségű csapadék kijuttatása megduplázhhatja a bogyók méretét (Berényi 2007).

Az ültetvény arculatát legjobban meghatározó tényezők a „koronaforma” valamint a sor-, és tőtávolság. A növényeket bokorszerűen vagy fás kialakítású formában lehet ültetni. Hazánkban az egytörzsű vagy kéttörzsű bokorfa kialakítása a legnépszerűbb. Az elültetett szaporítóanyagon csak a legerősebb vesszőt szabad meghagyni, a többi töből le kell vágni. Ez segíti a növényt abban, hogy vegetációs folyamatait inkább a gyökér-, és törzsképző folyamatokra koncentrálja. Ha a törzs nem éri el első évre a 60-80 cm magasságot, újabb metszéssel kényszeríthetjük a további növekedésre, amíg el nem éri a kívánt szintet. Ha elérte a kívánt törzsmagasságot, kialakíthatjuk a korona vázágait. Későbbi „tudatos” metszést nem igényel, de szükség esetén ritkítani kell (Berényi 2007).

Napfénykedvelő növény, ilyen szempontból a déli fekvésű, vagy sík területek alkalmasabbak leginkább a telepítésre (Gillich 2004). Mivel a homoktövis kétlaki így oda kell figyelni, hogy nő és hímivarú egyedek egyaránt legyenek az ültetvénybe. Szélbeporzású, ezért a hím egyedeket az uralkodó szélirányt figyelembe véve kell elhelyezni (Földesi–Zámbó 1997).

A nagyüzemi kísérletek szerint, a homoktövis a telepítést követő harmadik évben fordul termőre. Ekkor hektáronként 0,1-1 tonnás, rákövetkező évben 2-3 tonnás, a termőre fordulást követő második évre pedig 4,5-5 tonnás termésátlagra lehet számítani (L. Á. 1993). A 8-10. évre 10-20 tonna/hektárra növekedhet a terméshozam, innentől viszont ez a szám évről-évre csökkenő tendenciát mutat.

4. ÖSSZEGRÉS

A rendszerváltás után jelentősen átalakult hazánkban az addig jellemző birtokstruktúra, a tulajdonviszonyok és a termelési technológia. A területek újraelosztásánál gyakran kisebb darabokban kapták vissza területeiket a gazdák, egymástól nagy távolságokra. Ez egyfajta szemléletváltást követelt, melyek után alternatív lehetőségeket kezdtek keresni, például a fűszernövényekben és az új keletű gyümölcsfélékben.

Hazánk kedvező termőhelyi adottságai sokféle gyümölcs termesztését teszik lehetővé. Megfelelő kihasználásuk hosszú távú nemzetgazdasági érdek. A gyümölcsök különleges beltartalmi jellemzői piaci értékévé akkor válnak, ha a kül-, és belpiacon egyaránt alkuképes árat tudunk tartani. Ehhez hozzátartozik az is, hogy a termelők egymásban konkurencia helyett lehetőséget lássanak, az összefogással érdekeiket érvényesíteni tudják.

A homoktövis kiemelkedő beltartalmi értékekkel bír, és a homoktövis készítmények iránt a kereslet egyre növekvő tendenciát mutat. A termés kimagasló élettani hatásai hozzájárulnak a növekvő fogyasztói igények kielégítéséhez. Termelői oldalról egyértelműen bizonyítható, hogy a profit mellett a gyümölcs jótékony hatásai is kiemelkedő értékűek, és rendszeres fogyasztásával számos gyógyszerkészítmény kiváltható. Tehát mindenképpen olyan alternatívákat jelent a növény, amelyek termelői és fogyasztói oldalról is vizsgálva a jövőben meghatározói lehetnek az alternatív növénytermesztésnek.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bartha D. (1989):** A homoktövis. Élet és tudomány, 44. évf. (19) pp.607.
- Berényi B. (2007):** Nálunk is termesztendő: a homoktövis. Agroinform, 16. évf (10). pp 28.
- Domokos J. – Sipos B. Z. – Kiss B. (2001):** A fekete bodza (*Sambucus nigra* L.) a kozmetikában. Olaj, szappan, kozmetika, 50. évf.(1) pp. 5–8.
- Egyed V. (1991):** A homoktövis: Vitamin plusz a természetben. Természet világa: Természettudományi Közöny, 122. évf.(5) pp. 233.
- Földesi D. – Zámbo I. (1997):** Homoktövis (*Hippophae rhamnoides* L.) fajtáink és olajuk fizikokémiai jellemzői. Olaj, szappan, kozmetika, 46. évf.(5) pp. 190–194.
- Gillich Gy. (2004):** A homoktövis termesztése. Biokultúra, 15. évf.(5) pp. 27–28.
- Kriská Gy. (1999):** A homoktövis. Élet és tudomány, 54. évf. (32) pp 1022.
- L.Á. (1993):** A homoktövis termesztése. Élet és tudomány, 48. évf.(43) pp. 1371.
- Magda R. – Marselek S. (2010):** Vidékgazdaságtan. Szaktudás Kiadó, Budapest.
- Marosi K. (2010):** Élet-mód – A homoktövis. Élet és tudomány, 65. évf.(9) pp 268.
- Megyesi É. (2007):** Ha érett, szedhető a homoktövis. Kertészet és szőlészet, 56. évf. (35) pp. 29.
- Pap E. (2002):** Díszít, gyógyít, üdít a homoktövis. Kertészet és szőlészet, 51. évf. (34) pp. 20.
- Porga B. (2000):** Homoktövis. Díszmadár magazin, 7. évf, (6) pp. 20.
- Soltész M. (1997):** Integrált gyümölcstermesztés. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Székelyhidi T. (2003):** Alternatív vidéki vállalkozások szervezése. Szaktudás Kiadó, Budapest.
- Varga E. (2010):** Homoktövis Pázmándhegyen. Biokultúra, 21. évf. (3) pp. 20–21.

GONDOLATOK VÁLLALATI INFORMÁCIÓS RENDSZEREKRŐL

Hampel György

SUMMARY

Large and medium-sized enterprises cannot get along without an information system; these firms have become heavily computer-dependent. This paper briefly summarizes the possible needs and their reasons; it describes how the continuously developing information systems can be categorized based on their services; it covers the options enterprises have to implement such systems (to develop, to buy a standard system or to outsource). The paper also deals with the fact that when investing in an information system, return on investment is an important factor but the consequences of the lack of investment has to be considered as well. The final section covers some aspects of the enterprise systems and their influence on the enterprise competitiveness.

1. BEVEZETÉS

Ma, a 21. század elején elmondhatjuk, hogy különböző méretű, képességű és teljesítményű számítógépekkel az élet szinte valamennyi területén találkozhatunk. Így van ez a vállalkozások esetében is, ahol a nagy és közepes méretű vállalkozások esetében is gyakorlatilag a vállalkozások számítógépes függőségéről beszélhetünk, legyen szó akár a napi rutinfeladatok végrehajtásáról, a számítógépesített gyártásról, vagy akár a döntéshozatalról (Tarnóczi 2008).

Bár informatikai támogatást nem igénylő tevékenységek végzésekor egy kisvállalkozás ma még elboldogulhat hagyományos, számítógépes támogatást nélkülöző információs eszközökkel is, egy nagyobb vállalkozás aligha engedheti meg magának, hogy ne használjon korszerű, számítógéppel támogatott információs rendszert, hiszen egyre nagyobb tömegű adatot kell gyűjtenie, tárolnia és továbbítania, ugyanakkor mindehhez egyre kevesebb idő áll rendelkezésére, továbbá egyre bonyolultabb feldolgozásokra van igény – remélhetőleg – a vezetés részéről. Egy elvileg tökéletesen felépített információs rendszer sem képes az előbb felsorolt feladatokat számítógépes támogatás nélkül megoldani (Gábor 1993). Ha pedig nem gondoskodunk a felhalmozott adatvagyon számítógépesített információs rendszerekkel történő kiaknázásáról, az adathalmazaink ritkán látogatott, adatarchívumokká, „adatsírokká” válhatnak (Han–Kamber 2004).

A vállalati informatika az ismeretfeldolgozás új technikájával és alkalmazási sajátosságaival kialakult új termelőerő, új erőforrás (Arató–Schwarczenberger 1993), amely a vállalatokban folyó irányítási és termelőmunka területén hoz változásokat (Bodnár 2008). Középpontjában a megfelelő minőségű, idejű és pontosságú, releváns információk megszerzése, tárolása és biztosítása áll, megfelelő költségekkel és az információhoz való megfelelő hozzáférés biztosításával (Ward 1998). A vállalkozás környezeti adatainak figyelésével és elérésével egyidejűleg kezeli a szervezeten belül zajló tevékenységek és a környezettel folytatott tranzakciók adatait is (Murdick 1980) (Lucey 1989). Lényegében a vállalkozás információsükségletének legtöbb feladatát kielégítő számítógépes programgyűjteményről van szó (Wallace–Kremzar 2006), amely

ellátja a közép- és felsővezetést azokkal az információkkal, amelyek ahhoz szükségesek, hogy ellenőrizni és irányítani tudják azokat a tevékenységeket, amelyekért felelősek (Smyth 1977).

2. IGÉNYEK, ELVÁRÁSOK

Az elmúlt másfél évtized dinamikus növekedése után elmondható, hogy a nagy- és közepes vállalkozások esetében gyakorlatilag telített a piac, ami az üzleti szoftverek iránti igényt illeti (Cégvezetés 2007a), és ma már a fejlesztők számára üzleti lehetőséget jelentenek a kisvállalkozások is. Tulajdonképpen cégmérettől függetlenül mindenki számára található olyan informatikai megoldás, amely képes az elvárások kielégítésére (Barna 2006), még Magyarországon is.

Mi motiválhatja a vállalkozások vezetését, tulajdonosait a számítógéppel támogatott információs rendszer kiépítésére és használatára?

A motiváció adódhat külső kényszerből, hiszen a vállalkozás tevékenységével összefüggő feladatokhoz kapcsolódhatnak hazai és nemzetközi (biztonsági) előírások (McMeekin et al. 2006), amelyek igénylik a nyersanyag, a termék, ill. az áruforgalom pontos nyomon követését (Élelmiszer 2007).

Származhat belső kényszerből, hiszen a vezetés gondolhatja úgy, hogy a vállalkozás versenyképessége múlhat az információ (és a hozzá kapcsolódó információs rendszer) kiemelt erőforrásként történő kezelésétől. Ilyenkor a termelékenységhez, a vállalkozás hatékony működéséhez kapcsolódó tényezők következtében használnak olyan rendszereket, amelyekkel lehetővé válik a termelési folyamatok hatékony irányítása (Akkerman–Donk 2008), a logisztikai folyamatok támogatása (Mangina–Vlachos 2005). A könyvelési és egyéb pénzügyi háttér lefedése, illetve a beszerzési és értékesítési folyamatok áttekinthetőségének biztosítása (Élelmiszer 2006) és nem utolsósorban a vezetés különböző szintjein a döntéshozatal támogatása.

A vállalkozás vezetésének tehát fel kell ismernie, hogy a hatékony működés érdekében szükség van olyan informatikai rendszer működtetésére, amely átszövi az egész vállalkozást, ellátja az adminisztratív és a termeléssel összefüggő feladatok támogatását, továbbá eszközöket biztosít a vezetés különböző szintjei számára a döntések meghozatalában.

Ma már azonban nem elegendő az üzleti igények teljes kiszolgálása. Az korszerű információs rendszernek hozzá kell járulnia a vállalkozás növekedéséhez is. Az általános üzleti elvárások az informatikai rendszerekkel szemben manapság a következők: bevéelteremtés, az üzleti folyamatok javítása és automatizálása, hatékonyságnövelés, kultúraváltás az innováció irányába és az ügyfél-elégedettség javítása (Danyi 2007).

3. FEJLŐDÉSE, SZOLGÁLTATÁSOK

A vállalati, számítógéppel támogatott információs rendszerek fejlődése a múlt század közepén kezdődött és napjainkban sem ért még véget. Eleinte az adatfeldolgozás, a munka hatékonyságának növelése volt a cél. Ezt követte a

vezetői információsükségletet kielégítő rendszerek megjelenése. Végül megjelentek azok az információs rendszerek, amelyek fő célként a versenyképesség javítását jelölték meg. Ez a hármas csoportosítás, eltérő hangsúlyokkal, de követhető a szakirodalomban (Wiseman 1985, Galliers–Somogyi 1987, Hirschheim et al. 1988, Kövesi 2007). Applegate és munkatársai (Applegate et al. 1996) négyes csoportosítást alkalmaznak az információtechnológiai korszakok megkülönböztetésére. A korszakok a valóságban nem különülnek el egymástól élesen, inkább egybemosódnak és együtt élnek. Mindegyik technológia folyamatosan fejlődik, újabb és újabb módszerek, technikák épülnek bele vagy kapcsolódnak hozzá (Tarnóczy 2008).

Az információs rendszerek elnevezése, besorolása tekintetében nehézségekbe ütközhetünk. Ennek oka, hogy sokféle szempont szerint igyekeznek csoportosítani a rendszereket, továbbá az újabb és újabb képességekkel felruházott, a tudomány legújabb eredményeit felhasználó rendszerek számos képességgel rendelkeznek, amelyek alapján több csoportba is be lennének sorolhatók.

Egy lehetséges és átfogó osztályozás a következő lehet (Gorry et al. 1971, Long 1989, Reynolds 1991, Boros 1995, Polzer 1996, Roóz–Kozma 2000, Michelberger 2001, Véry 2002, Berde et al. 2003, Chikán 2008):

- Végrehajtási tevékenységet támogató rendszerek: tranzakció feldolgozó rendszerek, folyamatirányító rendszerek, gyártásautomatizálási rendszerek, irodaautomatizálási rendszerek.
- Vezetői munkát támogató rendszerek: stratégiai információs rendszerek, felsővezetői információs rendszerek, valós idejű elemző rendszerek, egyéni és csoportos döntéstámogató rendszerek, vezetői információs rendszerek.
- Egyéb, átfedő rendszerek: szakértői rendszerek, üzleti információs rendszerek, integrált információs rendszerek, szervezetek közötti információs rendszerek.

A fenti lista korántsem teljes, léteznek – az ellátott funkciók alapján – egyéb rendszerelnevezések is. A fejlődés nem állt meg: egyrészt a már meglévő rendszereket fejlesztik tovább, másrészt újabb fajta rendszerek jelennek meg, így a vállalkozások egyre nagyobb választékból választhatnak (Molnár 2007).

4. FEJLESZTÉS VAGY VÁSÁRLÁS

Az informatikai beruházás megvalósulhat saját rendszer fejlesztésével, vagy kulcsrakész rendszer megvásárlásával (majd annak igény szerinti testre szabásával) (Molnár 2002). Újdonságnak számít az informatikai szolgáltatások megrendelése külső szállítótól, vagyis az informatika kiszervezése (Danyi 2007), a különböző tudású felhőalapú szolgáltatások közmű-szerű igénybe vétele.

Az egyedi fejlesztésű információs rendszer előnye, hogy teljesen testre szabott – sőt, ha belső fejlesztés történik, akkor a szervezeti titkok egyáltalán nem kerülnek ki a vállalkozásból (Kiss 2007), hátránya viszont, hogy bevezetése lassú és drága (Michelberger 2002).

A standard, kulcsrakész rendszerek előnye, hogy a fejlesztő külső szakemberek mögött már van tapasztalat, így a bevezetés – viszonylag – gyors (Krotos 2002) és – viszonylag – olcsó, továbbá a rendszer beépített iparági tapasztalatokat tartalmazhat. Ugyanakkor számos példát találhatunk arra a gyakorlatban, hogy egy standard szoftver bevezetése is sok gondot okozhat a vállalkozás számára: ezeket is sokszor költségesnek tartják, a nem megfelelő előkészítés esetén bevezetésük sok időbe kerül és későbbi módosításuk is nehézkes lehet (Upton–Staats 2008). Ez a standard rendszerekkel kapcsolatos kedvezőtlen vélemény azonban nem változtat azon, hogy átgondolt tervezés esetén a bevezetésük és használatuk előnyösebb az egyedi fejlesztésű szoftverrendszerekkel szemben, hiszen az költségei jobban tervezhetőek és nagyobb tapasztalat áll ezen iparági tapasztalatokat is tartalmazó rendszerek mögött.

Az az általában legelső a vezetői elvárás, amely szerint az informatika lehetőleg működjön észrevétlenül és egyre olcsóbban (Danyi 2007), sok esetben az informatika kiszervezése révén oldható meg leghatékonyabban. A felhőalapú informatikai szolgáltatásokat a vállalkozások közmű-szerűen vehetik igénybe és e szolgáltatások köre a jövőben bővülni fog.

5. MEGTÉRÜLÉS

Az információs rendszer kiépítése, majd működtetése jelentős kezdeti, majd folyamatos anyagi ráfordítást igényel, ezért – jó esetben – fontos kérdés a vállalkozás számára a rendszerük megtérülése.

Bár általában van igény az informatikai rendszer megvalósítására, fejlesztésére, ugyanakkor sokszor fogalmazódik meg a vezetőkben a „kivárás” az informatikai beruházásokkal, fejlesztésekkel kapcsolatban. Leggyakoribb kifogásként a pénzhiány, az ár és a megtérülés problémája mellett a technológiai váltások gyors üteme, a nehézkes integráció, az alkalmazottak ellenállása, az informatikai ismeretek hiánya, az adatbiztonság, a vezetők ellenállása és a jogi szabályozás hiányosságai szerepelnek (Cégvezetés 2007a).

Az információs többletértékkel bíró rendszerek képesek ugyan az adott vállalkozást, ill. annak vezetőit gazdasági előnyhöz juttatni, de csak az a befektetés térülhet meg, amelyet képesek helyesen is használni, egyébként nincs értelme a rendszer alkalmazásának (Kovács 2003).

Az információs rendszerek felgyorsítják az információáramlást, ami az üzleti siker záloga lehet, ez az előnyük, tehát az információáramlás gyorsaságának pozitív hatása azonban nehezen mérhető, számszerűsíthető.

Egy informatikai beruházásnál jellemzően csak a költségek határozhatók meg konkrét, mérhető formában, míg az előnyök csak, mint könnyen vitatható közvetett hasznok jeleníthetők meg. Éppen ezért nem mindig célszerű az informatikai rendszereket megtérüléshez kötni; inkább az informatikai beruházás elmaradásának következményeit célszerű vizsgálni (Heteyi 2009): „Ha nem használunk korszerű informatikai eszközöket, lemaradunk, veszítünk versenyképességünkől.”

Végezetül meg kell említeni olyan kutatásokat is (Pitlik 1996, Strassmann 1997), amelyek azt mutatják, hogy a gazdálkodó szervezetek eredményessége és az

informatikai jellegű beruházások között pozitív korreláció nem igazolható vissza, sőt néha az ellenkezője látszik bebizonyosodni (ez az ún. információtechnológia termelékenységi paradoxon). Ennek azonban a fő oka, hogy az információtechnológiára költött befektetésekkel helytelen módon akarják segíteni a vállalkozás gazdálkodását, működését.

6. VERSENYKÉPESSÉG

A vállalati információs rendszerekkel kapcsolatban rendre megjelenik a vállalkozások versenyképességhez való hozzájárulás, mint érték.

A versenyképességgel általában foglalkozó írások az információs rendszerek – mint eszközök – szerepét a versenyképességben egyáltalán nem, vagy csak áttételesen említik.

- Csath szerint a vállalkozások versenyképessége általánosságban annak az eredménye, hogy a cégek kifejlesztenek és fenntartanak másoktól eltérő versenyelőnyöket. Egy másik általános meghatározás alapján a versenyképesség egy vállalkozásnak az a képessége, melynek alapján több értéket tud teremteni versenytársainál (Csath 2010).
- Kimerítő Chikán és munkatársainak fogalmi meghatározása a versenyképességről, mely szerint: „A vállalati versenyképesség a vállalatnak azon képessége, hogy a társadalmi felelősség normáinak betartása mellett tartósan tud olyan termékeket és szolgáltatásokat kínálni a fogyasztóknak, amelyeket azok a versenytársak termékeinél (szolgáltatásainál) inkább hajlandók a vállalat számára nyereséget biztosító feltételek mellett megfizetni. Ezen versenyképesség feltétele, hogy a vállalat legyen képes a környezeti és vállalaton belüli változások érzékelésére és az ezekhez való alkalmazkodásra a versenytársaknál tartósan kedvezőbb piaci versenykritériumok teljesítésével” (Chikán et al. 2006).
- Hoványi szerint négy fő terület határozza meg egy vállalkozás versenyképességét: a termékek és szolgáltatások minősége, a vállalkozás folyamatainak komplexitása, az ár és a vállalkozás rugalmassága (Hoványi 2006).
- Somogyi azokat a vállalkozásokat tartja versenyképesnek, amelyek versenyképes terméket állítanak elő, tartósan nyereségesek, új piaci pozíciókat szereznek, illetve növelik meglévő pozícióikat, továbbá észlelik a belső és külső környezeti változásokat, és képesek az előzetes, illetve az utólagos reagálásra. A versenyképes vállalkozásnak elegendő és megfelelő minőségű és nehezen másolható erőforrással kell rendelkeznie ahhoz, hogy versenyképes maradjon (Somogyi 2009).

Az előbb felsorolt versenyképességi tényezők mind feltételezik a megfelelő mennyiségű és minőségű információ beszerzését, majd hatékony feldolgozását az informatikai megoldásokkal, ami pedig biztosíthatja a döntéstámogató, ill. vezetői információs rendszerek támogatásával meghozott döntéseken keresztül a vállalkozás sikerességét.

Az információs rendszerrel és információval foglalkozó szakirodalmat vizsgálva megtalálhatjuk e fogalmak vállalati versenyképességben betöltött nélkülözhetetlen szerepét:

- Az adattárházakban tárolt több adat és információ jobb döntéseket eredményez (Jurasics 2007).
- A döntések információkkal és informatikai rendszerekkel való támogatottsága a vállalkozás versenyképességére is hatást gyakorol a környezet változásaira való gyorsabb reagálás biztosításán keresztül (Zoltayné et al. 2007).
- Az is rendszeresen hangzik el érvként, hogy versenyelőnybe kerül az a gazdálkodó szervezet, amelyik kiépíti a vállalati adat- és telekommunikációnak rendszerét (Cégvezetés 2007b).
- Az informatika egyszerűsíti, ésszerűsíti a vállalati tevékenységet az információ hatékony kezelésén keresztül; fő előnyei, amiken keresztül biztosítja a versenyelőnyt: a termelési költségek csökkentése, a potenciális piaci szegmensek megtalálása, a vállalaton belüli, valamint a környezettel való kommunikáció javítása (Molnár 2007).

Elmondhatjuk tehát, hogy a jelenlegi, gyorsan változó üzleti környezetben a termelés, szolgáltatás hatékonyságát növelő, a vezetőnek információt biztosító, döntéshozatalt támogató információs rendszer a versenyképességet vitathatatlanul meghatározó tényezővé fejlődött. Az azonban, hogy biztosít-e egy adott vállalkozás számára versenyelőnyt, jelentős mértékben múlik a megfelelő használaton.

IRODALOMJEGYZÉK

- Akkerman, R. – Donk, D. P. (2008):** Development and application of a decision support tool for reduction of product losses in the food-processing industry. *Journal of Cleaner Production*. 16(3), pp. 335–342.
- Applegate, L. M. – McFarlan, F. W. – McKenney, J. L. (1996):** Corporate Information Systems Management: The Issues Facing Senior Executives. Irwin. Chicago.
- Arató I. – Schwarczenberger I.-né (1993):** Információs rendszerek szervezési módszertana. Computerbooks. Budapest.
- Barna Gy.-né (szerk.) (2006):** A digitális gyár megvalósítása kis- és középvállalatoknál. Műszaki-gazdasági információ. Vállalatirányítás. 3(5), pp. 49–65.
- Berde Cs. – Dajnoki K. – Dienesné K. E. – Gályász J. – Juhász Cs. – Szabados Gy. (2003):** Vezetésméleti ismeretek. Campus Kiadó. Debrecen.
- Bodnár P. (2008):** Vállalati informatika. Perfekt Kiadó. Budapest.
- Boros J. (1995): Információs rendszerek: az információs rendszerek alapelemei és életciklusa. Magyar-Amerikai Vállalkozási Alap Nemzetközi Menedzser Központ. Budapest.
- Cégvezetés (2007a):** A kis- és közepes vállalkozások kegyeit keresik az informatikai cégek. *Cégvezetés* 14(3). <http://cegvezetes.hu/2007/03/a-kis-es-kozepes-vallalkozasok-kegyeit-keresik-az-informatikai-cegek/> (letöltve: 2013.10.12.)
- Cégvezetés (2007b):** Vállalati adat- és telekommunikáció. *Cégvezetés*. 14(4). <http://cegvezetes.hu/2007/04/vallalati-adat-es-telekommunikacio/> (letöltve: 2013.10.12.)
- Chikán A. (2008):** Vállalatgazdaságtan. Aula Kiadó. Budapest.
- Chikán A. – Czákó E. – Kazainé Ónodi A. (2006):** Gazdasági versenyképességünk vállalati nézőpontból – Versenyben a világgal 2004-2006 kutatási program. Zárótanulmány. Budapesti Corvinus Egyetem Versenyképesség Kutató Központ. Budapest.

- Csath M. (2010):** Versenyképesség-menedzsment. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Danyi P. (2007):** Mit ér az informatika az üzletnek. Harvard Business Manager. 9(5), pp. 17–31.
- Élelmszer (2006):** Pénztártól a készletnyilvántartásig. "Általában szeretnék fejleszteni az informatikát". Élelmszer. 14(3), p. 70.
- Élelmszer (2007):** Élelmszeriparra szabott szoftverek. Programozott munkafolyamatok. Élelmszer. 15(9), p. 75.
- Gábor A. (1993):** Számítógépes információrendszerek. Aula Kiadó. Budapest.
- Galliers, R. D. – Somogyi E. K. (1987):** Applied Information Technology: From Data Processing to Strategic Information Systems. Journal of Information Technology. 2(1), pp. 30–41.
- Gorry, G. A. – Scott–Morton, M. A. (1971):** A Framework for Management Information Systems. Sloan Management Review. 13(1), pp. 55–70.
- Han, J. – Kamber, M. (2004):** Adatbányászat. Konceptiók és technikák. Panem Kiadó. Budapest.
- Hetyei J. (szerk.) (2009):** ERP rendszerek Magyarországon a 21. században. Computerbooks. Budapest.
- Hirschheim, R. – Earl, M. J. – Feeny, D. – Locket, M. (1988):** An Exploration into the Management of the Information System Function: Key Issues and an Evolutionary Model. Proceedings of the Joint International Symposium on IS: Information Technology Management for Productivity and Strategic Advantage. 1988. március. Szingapúr. pp. 4.15–4.38.
- Hoványi G. (2006):** Vállalatirányítás és menedzselés. <http://www.hova.nyig.hu/valirany.doc> (letöltve: 2010.07.12.)
- Jurasics J.–né (szerk.) (2007):** Adattárház: hatékonyságnövelő tényező vagy igazi stratégiai versenylőny forrása? Műszaki–gazdasági információ. Vállalatirányítás. 4(1), pp. 38–51.
- Kiss I. (2007):** Az üzleti informatika elmélete a gyakorlatban. Információs Társadalomért Alapítvány. Budapest.
- Kovács K. (2003):** Informatika a vállalatvezetés szolgálatában: új lehetőségek és ezek valóra váltásának feltételei. Kézirat. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi kar Gazdaságelemzési és Módszertani Intézet Gazdasági Informatikai Tanszék. Gödöllő.
- Kövesi J. (szerk.) (2007):** Menedzsment és vállalkozásgazdaságtan. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem – Typotex Kiadó. Budapest.
- Krotos L. (2002):** Intelligens megoldások: a döntéstámogató rendszerek világa. Kód Gazdaság- és Média kutató Intézet. Budapest.
- Long, L. (1989):** Management Information System. Prentice Hall. New Jersey.
- Lucey, T. (1989):** Management Information Systems. DP Publications. London.
- Mangina, E. – Vlachos, I. P. (2005):** The changing role of information technology in food and beverage logistics management: beverage network optimization using intelligent agent technology. Journal of Food Engineering. 70(3), pp. 403–420.
- McMeekin, T. A. – Baranyi, J. – Bowman, J. – Dalgaard, P. – Kirk, M. – Ross, T. – Schmid, S. – Zweitering, M. H. (2006):** Information systems in food safety management. Journal of Food Microbiology. 112(3), pp. 181–194.
- Michelberger P. (2001):** Vállalati Információs Rendszerek Jövője. Tanulmány. Gábor Dénes Főiskola. Budapest.
- Michelberger P. (2002):** Válasszunk ERP rendszert! – A kiválasztás támogatási lehetőségei. Vezetéstudomány. 33(3), pp. 24–28.
- Molnár B. (2002):** Bevezetés a rendszerelemzésbe. A rendszerszervezés alapjai. Műszaki Könyvkiadó. Budapest.
- Molnár L. G. (szerk.) (2007):** Az üzleti információs rendszerek fejlődése. Műszaki–gazdasági információ. Vállalatirányítás. 4(1), pp. 31–38.
- Murdick, R. G. (1980):** MIS Concepts and Design. Prentice Hall. London.
- Pitlik L. (1996):** Agrárinformatikai szöveggyűjtemény II. Agroconsult. Gödöllő.
- Polzer, H. G. (1996):** Vezetési elvek és szervezeti formák változásának hatása az információs technológiára. I. k. Miskolc.
- Reynolds, G. W. (1991):** Information System for Managers. West Publishing Company. St. Paul.
- Roóz J. – Kozma I. (2000):** Szervezet és vezetés. Magyar Könyvvizsgáló Kamara. Budapest.

- Smyth, W. F. (1977):** Vállalati információs rendszer: programszervezési esettanulmány Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest.
- Somogyi M. (2009):** Versenyképesség a szakirodalomban. A fogalmi megközelítések összegzése és elemzése. Vezetéstudomány. 40(5), pp. 41–52.
- Strassmann, P. A. (1997):** Will Big Spending on Computers Guarantee Profitability? Datamation. www.strassmann.com/pubs/datamation0297 (letöltve: 2010.07.10.)
- Tarnóczy T. (2008):** Döntéstámogató rendszerek. Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar. Debrecen.
- Upton, D. M. – Staats, B. R. (2008):** Radikálisan egyszerű IT. Harvard Business Review. 10(7–8), pp. 51–57.
- Véry Z. (2002):** Vezetői információs-rendszerek az agrárgazdaságban. "Integrált irányítási- és információs rendszerek fejlesztése az élelmiszergazdaságban" OTKA T034627. Kézirat. Budapest.
- Wallace, T. F. – Kremzar, M. H. (2006):** ERP – vállalatirányítási rendszerek. HVG Kiadó. Budapest.
- Ward, J. (1998):** Az információrendszerek szervezési elvei. Co-Nex Könyvkiadó. Budapest.
- Wiseman, Ch. M. (1985):** Strategy and Computers. Dow Jones–Irwin, New York.
- Zoltayné P. Z. – Wimmer Á. – Szántó R. (2007):** Vezetői döntéshozatal és versenyképesség. Vezetéstudomány. 38(5), pp. 18–28.

KONZERVEK HŐKEZELÉSÉNEK KÖLTSÉGCSÖKKENTÉSE GYÁRTÁSPROGRAMOZÁSSAL

Fabulya Zoltán

SUMMARY

Examination of the load-efficiency graph of the boiler showed that gas fee which determines the direct expenses significantly can be reduced by 6% if the load is balanced. It is typical to the present practice that when different products of different load are made at the same time, it is not taken into consideration when the shifts are planned. Then, for example, instead of the average load of 50% per shift it is typical that even the average load of 30% and of 70% can be observed in the consecutive shifts. However, even within one shift great deviations can be experienced because the production is not scheduled. It can be seen from the results that the increase of the unbalanced feature of the load results in the growth of the loss. With smaller average loads, balancing the load is of a bigger importance since the relative loss can be even 6% then. Besides the load of 50%, which can be regarded as the annual average, almost the loss of 5% was experienced in the worst case.

1. BEVEZETÉS

A konzervek hőkezelése, különösen húskonzervek esetén nagy energiaigényű folyamat, mivel sterilizéssel, 120°C körüli, hosszú időtartamú hőhatással jár. A termékek minősége és a költséghatékony termelés érdekében mérnöki számításokat, modellezést, számítógépes szimulációt érdemes bevonni a témakör kutatásába. Fő célom a konzervgyártásban autokláv csoportot alkalmazó technológiák esetében egy szimulációra támaszkodó programrendszer készítése, mellyel csökkenthető a hőkezelés közvetlen költsége és megelőzhető a termék minőségi károsodása.

A szakirodalomban a 70-es években az általános hőveszteség kérdésével foglalkoztak (Rao et al. 1976, Rao et al. 1978, Singh 1978). A 80-as években a hőhasznosítás és hőfelvételi arányok témakörében jelentek meg közlemények (Sielaff et al. 1982; Bhowmik et al. 1985, Singh 1986). Az újabb kutatások a hőbehatolás intenzitásának növelésére irányulnak, amit viszkózus élelmiszereknél a konzervek hőkezelés közbeni, megfelelő sebességű forgatásával lehet elérni erre alkalmas autoklávval (Yang–Rao 1998, Akterian 1995, Alonso et al. 1997, Meng–Ramaswamy 2005, 2007a, 2007b). Szimulációs optimalizáló ütemezést is alkalmaztak azzal a céllal, hogy különböző termékeket együtt hőkezeljenek azonos alkalmazandó sterilképlet esetén, s így rövidebb várakozási időt alkalmazva a kezelés megkezdéséig (Simpson 2004, Simpson–Abakarov 2009).

A kutatások viszont eddig nem foglalkoztak a termék minőségére és a hőkezelés közvetlen költségére is pozitívan ható termelés-szervezési kérdésekkel, autokláv csoport összehangolt működtetésével, mellyel megfelelő ütemezettséggel indítva a hőkezelési folyamatokat egyenletes erőforrás-felhasználás (gőz, víz) biztosítja a kiegyensúlyozott termelést.

A vállalatok valamilyen rendszerességgel gyártási tervet készítenek a következő időszakra. A kutatási terepet biztosító vállalatnál heti rendszerességgel a következő

hét gyártási tervét állítják össze, melynek legfontosabb eleme, hogy az egyes műszakokban mely termékeik gyártására kerüljön sor. Több gyártóssal rendelkeznek, és termékfüggő, hogy a termék melyik soron gyártható. A terv és az abból adódó folyamatok adatai a jelenlegi gyakorlatban számítógépes ellenőrzés nélküliek, emiatt emberi figyelmetlenség folytán könnyen adódhat probléma.

2. A PROGRAM FUTTATÁSI TAPASZTALATAI

Korábbi kutatásomban általánosságban mutattam be a kazánterhelés kiegyensúlyozásának költségcsökkentő szerepét (Fabulya 2011), valamint a program fejlesztését (Fabulya–Hampel 2010). Az elkészült program birtokában már számszerű eredményekkel mutathatom be a használat során adódott költségcsökkenést.

2.1. MŰSZAKOK KIEGYENLÍTETT KAZÁNTERHELÉSE

A program szimulátorával akár ötperces bontásban autoklávonként megkaphatjuk a hőkezelések okozta gőzfelhasználás adatsorát egy teljes hétre. Ezekből az adatokból részösszegként kaphatjuk meg az egyes műszakok gőzigényét, s így a kazán terhelését százalékban. Korábbi eredményünk alapján a terheléshez tartozó hatásfok adódik. Az 1. táblázatban foglaltam össze egy hét esetén az eredeti és a terhelés műszakok közötti kiegyenlítése utáni állapotának szimulációval kapott adatait.

1. táblázat: Műszakok kazánterhelésének kiegyenlítése

Nap	Műszak	Kiegyenlítés nélkül		Kiegyenlítve	
		Kazánterhelés	hatásfok	Kazánterhelés	hatásfok
2009.06.15	1	45%	76%	45%	76%
2009.06.15	2	37%	73%	47%	77%
2009.06.15	3	49%	78%	49%	78%
2009.06.16	1	33%	71%	53%	79%
2009.06.16	2	22%	65%	47%	77%
2009.06.16	3	41%	75%	51%	78%
2009.06.17	1	27%	68%	47%	77%
2009.06.17	2	20%	63%	60%	81%
2009.06.17	3	38%	73%	53%	79%
2009.06.18	1	82%	87%	52%	79%
2009.06.18	2	46%	77%	46%	77%
2009.06.18	3	75%	86%	55%	80%
2009.06.19	1	92%	89%	52%	79%
2009.06.19	2	46%	77%	46%	77%
2009.06.19	3	75%	86%	55%	80%
Átlagok		49%	75,8%	49%	78,2%

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A táblázat utolsó sorában az átlagok adatait kell a továbbiakban felhasználni. A kazánterhelésre adódott 49% természetesen a kiegyenlítés hatására nem változott, hiszen ugyanazokat a termékeket változatlan mennyiségben kell hőkezelní csak a műszakok közötti más elosztásban. Viszont az egyenletesebb kazánterhelés jobb hatásfokot biztosít.

A hét során a kazán fűtésére felhasznált gáz mennyiségéből (G), fűtőértékéből (F) és a hatásfokból (η) kiszámítható az előállított gőz hőenergiája (E), ami a kazán terhelését jelzi:

$$E = G \cdot F \cdot \eta \quad (1)$$

Ebből adódik, hogy a hőkezelések elvégzéséhez szükséges energia, mekkora mennyiségű fűtőgázt igényel:

$$G = \frac{E}{F \cdot \eta} \quad (2)$$

Változatlan hőigény (E) mellett a rosszabb hatásfok nagyobb gázmennyiséget jelent. A magasabb gázigény százalékban kifejezhető:

$$\frac{G_1}{G_2} = \frac{\frac{E}{F \cdot \eta_1}}{\frac{E}{F \cdot \eta_2}} = \frac{\eta_2}{\eta_1} = \frac{78,2\%}{75,8\%} = 1,032 \quad (3)$$

Ahol:

E – a gőz hőenergiája (MJ)

F – a gáz fűtőértéke (MJ/m³)

G₁ – a gáz mennyisége a kazánterhelés kiegyenlítése nélkül (m³)

η_1 – a kazán hatásfoka a kazánterhelés kiegyenlítése nélkül

G₂ – a gáz mennyisége kiegyenlített kazánterhelésnél (m³)

η_2 – a kazán hatásfoka kiegyenlített kazánterhelésnél

Tehát 3,2%-kal több gázra van szükség a kazán terhelésének műszakok közötti kiegyenlítése nélkül. Más hetekben is elvégezve a szimulációt és a terhelés kiegyenlítését 3% és 5% közötti eredmények adódtak. Ez évenként 3-5 millió Ft-ot jelent 100 millió Ft éves gázdíjat alapnak tekintve.

2.2. KÖLTSÉGCSÖKKENTÉS A HŐKEZELÉSEK ÜTEMEZÉSÉVEL

Az előző pontban bemutatottakhoz hasonlóan itt is a kazán terhelésének időben kiegyensúlyozása történik, de most egy műszakon belül ütemezéssel, a hőkezelések megkezdésének várakoztatásával összehangolva a folyamatokat. A 2. táblázatban egy műszak kazánterhelésének szimulációval kapott ötperces felbontású idősor adatai láthatók ütemezés nélkül és ütemezéssel.

2. táblázat: Ütemezés hatása a kazánterhelésre

Nap	Műszak	Idő	Ütemezés nélkül		Ütemezve	
			Kazánterhelés	hatásfok	Kazánterhelés	hatásfok
2009.06.15	1	6:00	45%	76%	38%	73%
2009.06.15	1	6:05	43%	75%	37%	73%
2009.06.15	1	6:10	42%	75%	61%	82%
2009.06.15	1	6:15	75%	85%	59%	81%
2009.06.15	1	6:20	74%	85%	58%	81%
2009.06.15	1	6:25	74%	85%	57%	80%
2009.06.15	1	6:30	73%	85%	50%	78%
2009.06.15	1	6:35	65%	83%	50%	78%
2009.06.15	1	6:40	60%	81%	49%	78%
		.				
		.				
		.				
2009.06.15	1	13:45	17%	61%	41%	75%
2009.06.15	1	13:50	16%	60%	40%	74%
2009.06.15	1	13:55	16%	60%	40%	74%
Átlagok			45%	74,9%	45%	78,4%

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A 2. táblázatot tanulmányozva kisebb félreértésre adhat okot, hogy a táblázat felső részén magasabb hatásfokok szerepelnek az ütemezés nélküli esetben. Ez azzal magyarázható, hogy magasabb terhelésnél ugyan jobb a hatásfok, de kisebb mértékben, mint az alacsonyabb terheléskor megjelenő hatásfok csökkenés. Az ütemezés a terhelés kiegyenlítésére irányul. Így kevésbé lép fel a magasabb terhelésekhez tartozó jobb hatásfok, de az alacsonyabb terhelések melletti sokkal rosszabb hatásfok is. Az utolsó sorban látható, hogy az ütemezés hatására jobb átlagos hatásfokkal állítható elő a gőz. A (4) összefüggéssel határozható meg az ütemezetlen állapot magasabb gázigénye százalékban:

$$\frac{G_1}{G_2} = \frac{\eta_2}{\eta_1} = \frac{78,4\%}{74,9\%} = 1,047 \quad (4)$$

Ahol:

 G_1 – a gáz mennyisége ütemezés nélkül (m^3) η_1 – a kazán hatásfoka ütemezés nélkül G_2 – a gáz mennyisége ütemezett esetben (m^3) η_2 – a kazán hatásfoka ütemezett esetben

Tehát 4,7%-kal több gázra van szükség a műszak során ütemezés nélkül. Több műszakban is elvégezve a szimulációt és az ütemezést most is 3% és 5% közötti eredmények adódtak, ami szintén 100 millió Ft bázisértéket tekintve 3-5 millió Ft megtakarítást jelent évente.

3. ÖSSZEFOGLALÁS

A szimulációs optimalizáláshoz, gyártásprogramozáshoz kialakított szoftverhez az Excel alkalmazható felhasználóbarát módon az adatok tárolására, feldolgozására, grafikus megjelenítésére, programozási feladatok ellátására, míg az Access űrlapos adatbevitelre, lekérdezések és jelentések kialakítására. A kialakított számítógépes rendszer egyszerűen kezelhető lehetőséget biztosít az adatbevitelre, módosításra, gyártósori termékütközés ellenőrzésére, hőkezelési hosszú várakozó sorok elkerülésére autokláv kapacitás ellenőrzésével, műszakok gázfelhasználásának kiegyensúlyozására, valamint gázfelhasználási csúcsok elkerülésére ütemezéssel. Mindezekkel biztosítva a jobb minőségű termékek előállítását alacsonyabb közvetlen költségek mellett.

IRODALOMJEGYZÉK

- Akterian, S. G. (1995):** Numerical simulation of unsteady heat transfer in canned mushrooms in brine during sterilization processes. *Journal of Food Engineering* 25(1), pp. 45–53, ISSN 0260–8774, DOI: 10.1016/0260–8774(95)93015–N.
- Alonso, A. A. – Banga, J. R. – Perez-Martin, R. (1997):** A complete dynamic model for the thermal processing of bioproducts in batch units and its application to controller design. *Chemical Engineering Science* 52(8), pp. 1307–1322, ISSN 0009–2509, DOI: 10.1016/S0009–2509(96)00484–8.
- Bhowmik, S. R. – Vichnevetsky, R. – Hayakawa, K. I. (1985):** Mathematical model to estimate steam consumption in vertical still retort for thermal processing of canned foods. *Lebensmittelwissenschaft und Technologie* 18(1), pp. 15–23.
- Fabulya Z. – Hampel Gy. (2010):** Adatbázis alkalmazási lehetőségei autoklávós hőkezelésnél. *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok* 5(1–2), Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Szeged, pp. 239–243., ISSN 1788–7593
- Fabulya Z. (2011):** Kazán jelleggörbe elemzése hőkezelési folyamat optimalizálásához. *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok* 6(1–2), Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Szeged, pp. 19–23., ISSN 1788–7593
- Meng, Y. – Ramaswamy, H. S. (2005):** Heat Transfer Coefficients Associated with Canned Particulate/Non–Newtonian Fluid (CMC) System During End–Over–End Rotation. *Food and Bioproducts Processing* 83(3), pp. 229–237, ISSN 0960–3085, DOI: 10.1205/fbp.04076.
- Meng Y. – Ramaswamy, H. S. (2007a):** Effect of System Variables on Heat Transfer to Canned Particulate Non–Newtonian Fluids During End–Over–End Rotation. *Food and Bioproducts Processing* 85(1), pp. 34–41, ISSN 0960–3085, DOI: 10.1205/fbp.06007.
- Meng, Y. – Ramaswamy, H. S. (2007b):** System variables affecting heat transfer in a canned particle in Newtonian fluid system during end–over–end rotation. *LWT – Food Science and Technology* 40(7), pp. 1240–1245, ISSN 0023–6438, DOI: 10.1016/j.lwt.2006.08.010.
- Rao, M. A. – Kenny, J. F. – Katz, J. – Downing, D.L. (1976):** Computer estimation of heat losses in food processing plants. *Food Technology* 30(3), pp. 36–39., 42.
- Rao, M. A. – Katz, J. – Goel, V.K. (1978):** Economic evaluation of measures to conserve energy in food processing plants. *Food Technology* 32(4), pp. 34–39.
- Sielaff, H. – Andrae, W. – Oelker, P. (1982):** Herstellung von Fleischkonserven und industrielle Speiseproduktion. VEB Fachbuchverlag, Leipzig, pp. 230–239.
- Simpson, R. (2004):** Generation of isothermal processes and implementation of simultaneous sterilisation utilising the revisited general method. *Journal of Food Engineering* 67(1), pp. 71–79, ISSN 0260–8774, DOI: 10.1016/j.jfoodeng.2004.05.061.

- Simpson, R. – Abakarov, A. (2009):** Optimal scheduling of canned food plants including simultaneous sterilization. *Journal of Food Engineering* 90(1), pp. 53–59, ISSN 0260–8774, DOI: 10.1016/j.jfoodeng.2008.06.009.
- Singh, R. P. (1978):** Energy accounting in food process operations. *Food Technology* 32(4), pp. 40–43.
- Singh, R. P. (ed.) (1986):** *Energy in Agriculture Volume I. Energy in Food Processing.* Elsevier Amsterdam–Oxford–New York–Tokio, pp 163–170.
- Yang, W. H. – Rao, M. A. (1998):** Numerical study of parameters affecting broken heating curve. *Journal of Food Engineering* 37(1), pp. 43–61, ISSN 0260–8774, DOI: 10.1016/S0260–8774(98)00070–3.

TÁRSADALMI PERCEPCIÓK, TÁRSADALMI ATTITÚDÖK

AZ IDŐ ÉS A TÁVOLSÁG SZUBJEKTÍV MEGÍTÉLÉSÉNEK VIZSGÁLATA A HÓDMEZŐVÁSÁRHELY KÖRNYÉKI TANYAVILÁGBAN ÉS TANYAKÖZPONTOKBAN

Gálné Horváth Ildikó

SUMMARY

The homesteads and farm centers peculiarly adapted to the socio-economic and geographical space, as well as accordingly residents participate in daily life. Spatial and temporal distance from the town and the socio-economic aspects are of the different farm people. The distance to the town's social impact on the lives, livelihoods of the farm population, this is subjective according to people's point of view. The study assessed many components, of which two daily routine, mail receiving and shipping, and the purchase will be presented.

1. BEVEZETÉS

A külterületen élő lakosok részéről feltételezhető, hogy a lakóhelyükből – amely gyakran munkahelyük is egyben – adódóan a távolság, illetve az anyatelepülésre történő eljutási idő megítélése eltérhet az objektív távolságról alkotott véleményről. Ebben szerepet játszik a lakos életkora, életstílusa, melyet befolyásol anyagi helyzete, közlekedési lehetőségei, szokásai, a helyben rendelkezésre álló szolgáltatások összessége, de további paraméterek is. Életüket azonban jelentősen befolyásolja az anyatelepüléshez kötődés, amely – jelen esetben jellemzően – Hódmezővásárhely. A vizsgálat jelentőségét alátámasztja, hogy Hódmezővásárhely külterületén a szóróványtanyákban és a tanyaközpontokban jelentős számú, közel háromezer fős tanyai lakosság él, ami a település össznépességének mintegy 6 százaléka (Kis 2008, 2012).

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

Érdekes feladat vizsgálni, milyen formában és tartalommal mérhető és értelmezhető a térben az efféle távolság és idő a tanyák és tanyaközpontok lakói körében (Lettrich 1968). Nehezen cáfolható, hogy e két dimenzió mérhető, objektív, ennek ellenére az ember számára – különböző helyzetekben, életkörülmények között – megjelenik a szubjektív tér- és időérzet, amely különböző mértékben és intenzitással eltér az objektív értéktől. Jelen munkában multidiszciplináris megközelítésben történik a vizsgálat, mivel magát a településformát, szerkezetet, természeti környezetét és a benne élő embert, múltját, jelenét és jövőjét, azaz társadalmi környezetét tekinti tárgyának (Tóth 2010). Noha az életminőség javítása minden tanyán élők igénye (Mateoc-Sírb et al. 2011), ennek ellenére vannak előnyös és hátrányos helyzetű tanyák még Hódmezővásárhely megyei jogú város külterületén belül is. A vizsgálat során többféle tanyán történt kérdőíves felmérés, az eredmények bemutatása ennek tükrében történik.

3. A VIZSGÁLAT ALAPJA, KONCEPCIÓJA ÉS EREDMÉNYEI

A tanyavilág esetében 156 feldolgozható kérdőív (tanyánként 1-1 került kitöltésre), továbbá a tanyaközpontokban lakóingatlan arányosan; Batidán 18 db (ahol 238 fő lakik 89 lakóingatlanban), Erzsébeten 11 db (ahol 178 fő lakik 57 lakóingatlanban), Kútvölgyön 14 db (ahol 170 fő lakik 71 lakóingatlanban) és Szikáncson 44 db (ahol 595 fő lakik 215 lakóingatlanban), így összesen 87 db kérdőív került kitöltésre értékelhető módon. A kérdőívek kitöltése, kitölttetése addig folytatódott, amíg a kívánt számot az adott kistelepülésen (azaz tanyaközpontban), illetve tanyán sikerült elérni; a tanyák esetében a területi elhelyezkedést is figyelembe véve.

A felmérés során, a kérdőívben a tanya, illetve a tanyaközpontok környezetének felmérése is megtörtént. Itt is fontos annak vizsgálata, hogy a tanyán vagy tanyaközpontokban élő emberek mennyire elszigeteltek, mennyire érzik helyzetüket hátrányosnak a városlakókkal szemben (1. táblázat). Megjegyzendő, hogy már egy közepes nagyságú városban – például az anyatelepülésnek tekinthető Hódmezővásárhelyen – a település speciálisan nagy kiterjedése miatt, nem ritkaság a közigazgatási határon belüli ekkora távolság és eljutási idő.

1. táblázat: Elérési távolság és eljutási idő a központi belterület és a tanyaközpontok viszonylatában

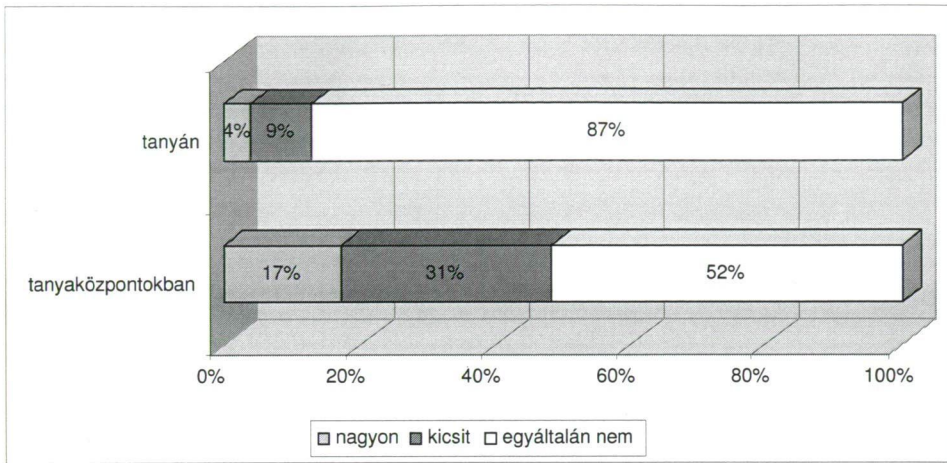
Tanyaközpontok	térkép (km)	válasz (km)	eltérés (km)	útvonaltervező (perc)	válasz (perc)	eltérés (perc)
Batida	11	8,8	2,2	17	15	2
Erzsébet	16	14,7	1,3	21	16	5
Kútvölgy	13	11,9	1,1	17	18	-1
Szikáncs	13	11,6	1,4	17	19	-2

Forrás: a szerző vizsgálata alapján

A lakosság részéről tapasztalható valamiféle lokálpatriotizmus, az emberek szeretnek a külterületen – adott esetben az ősi tanyán – lakni. A város lakó számára nehezen érthető az efféle vélemény. Ebből arra következtethetünk, hogy a szubjektív megítélés térben is időben különbözhet a bel- és külterületi lakos esetében.

Érdekes jelenség – a várakozásokkal ellentétben – hogy a tanyán lakók (87% + 9%) kevésbé érzik magukat elzártnak a világtól (1. ábra), mint a szorosabb közösségben élő tanyaközpontok (52% + 31%) lakói. Összességében világossá vált, hogy a tanyán és a tanyaközpontokban lakók nagytöbbsége szereti lakóhelyét, nem jelent számára nagy problémát a várostól többé-kevésbé távoli lét (Erdei 1942).

1. ábra: Az elszigeteltség érzésének megítélése

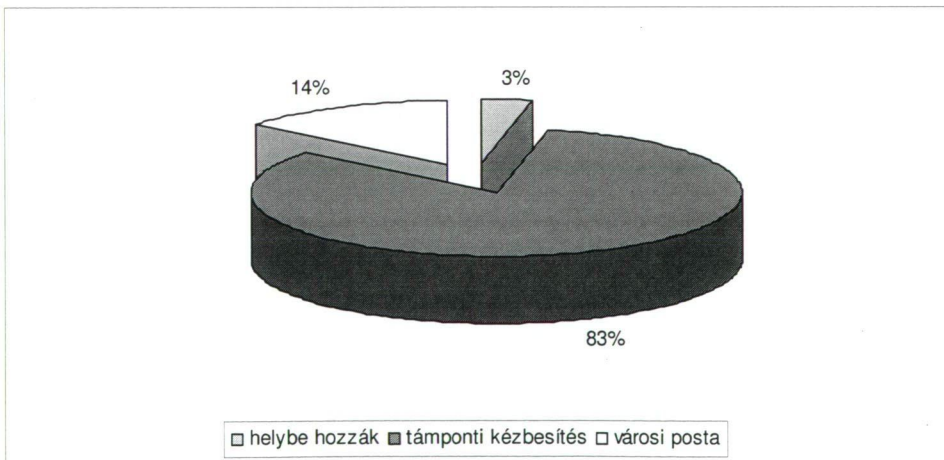

Forrás: a szerző felmérése alapján

A cél annak megismerése volt, hogy a tanyák és tanyaközpontok jövője, az életminőség javítása érdekében a lakosok mennyire nyitottak az új dolgok, szolgáltatások iránt? Ebben a tanulmányban csak a postai küldemények és a vásárlások, mint a napi rutin részét képező feladatok vizsgálata történik meg.

A tanyai lakosok levélpostai küldeményeit (2. ábra) a forgalmasabb utak mellett, az ingatlanhoz lehetőleg közel elhelyezett támponti kézbesítési helyeken kézbesítik (83%). Ezek a szabványos ládák méretükben korlátozottak, így több küldeményfajta, továbbá a készpénz elhelyezésére nem alkalmas.

2. ábra: Postai küldemények kézbesítési helye (tanyák)

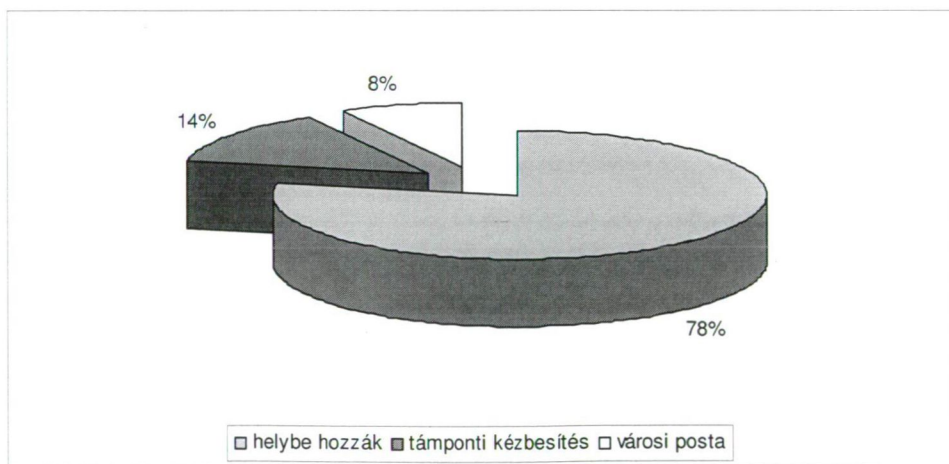
Forrás: a szerző felmérése alapján

Távolságuk a tanyáktól – jellemzően – 1 500-2 000 m közé esnek. A támponti kézbesítőhelyek sűrűségét befolyásolja a terület tanyasűrűsége is, ennek megfelelően a ritkább térségek esetében ezek a helyek 4000 méterre is lehetnek egymástól. A küldemények feladása a járatjelző alapján gépjárművel közlekedő külterületi kezelőnél lehetséges. A jármű adott ponton áll előre meghatározott időben és időintervallumban, ahová elmennek a lakosok küldeményeiket feladni, vagy postai értékcikket vásárolni. A postai szolgáltatások tárháza csaknem teljes, a legtöbb szolgáltatás elérhető, amely a postán rendelkezésre áll az ügyfelek számára. Azok a lakosok (melyek aránya 3%) akiknek címre kézbesíti a posta a leveleket, még belterületinek számító lakóházban (tanyában) laknak. 14% a városi postán oldja meg küldeményforgalmát.

A tanyaközpontok esetében (3. ábra) a többség (78%) címre kézbesítetten kapja meg küldeményeit, a nehezen megközelíthető – jellemzően földutas – címhelyekre nem tud eljutni a postai kézbesítő kocsis, az ott lakók támponti kézbesítéssel (14%), és a városi postán veszik át 8%. A feladás itt is a járatjelző szerint közlekedő külterületi kezelőnél lehetséges.

A legközelebbi boltra, illetve kocsmára vonatkozó kérdés nem értékelhető, ugyanis – valószínűsíthető – sok helyen készül házi pálinka, bor. Ezek a nem kereskedelmi vagy vendéglátóhelyek jelentős forgalmat bonyolíthatnak le, de követhetetlenek. A tanyavilágban ma már alig találhatók boltok, a mozgóbolt még nem terjedt el, egyedül egy fagyasztott árukat forgalmazó cég járműve jelenik meg heti rendszerességgel. Erre viszont lenne igény. Az emberek helyi boltként a tanyaközpontok boltjait értik akkor is, ha tanyán laknak. Ennek távolsága viszont hasonló lehet, mint a városi bolté, ezért 7% döntött a helyi bolt mellett, a tanyai lakosok 93% inkább a városban vásárol. A tanyaközpontok esetében – gyakorlatilag – fele-fele arány tapasztalható.

3. ábra: Postai küldemények kézbesítési helye (tanyaközpontok)

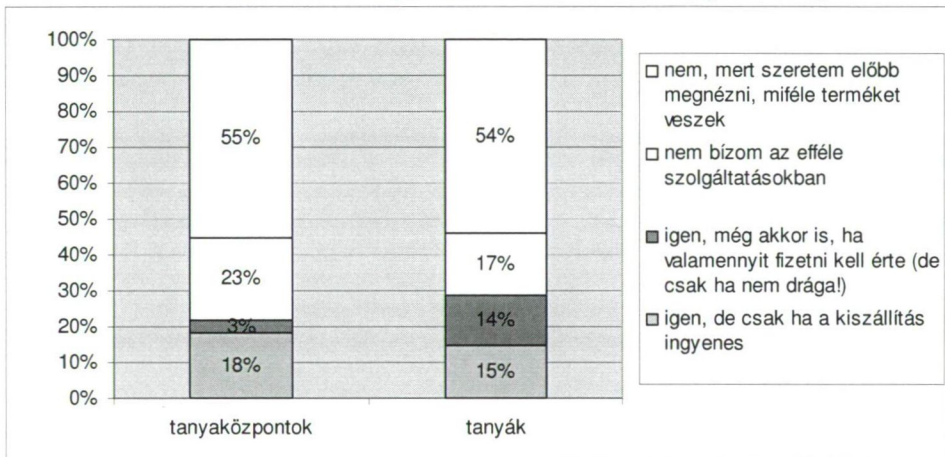

Forrás: a szerző felmérése alapján

A bolt és a kocsmá korábban fontos szocializációs helyé vált, a találkozások, az élet nagy dolgainak megbeszélési helye, még napjainkban is. Sajnos, a tanyaközpontokban a művelődési házak bezártak, éppúgy, mint az óvodák és az iskolák. Kivételnek tekinthető néhány külterületi, tanyai olvasóköri, például Sósalmón.

A felmérés alapján megállapítható, hogy a lakosság szinte teljes egésze rendelkezik telefonnal (elsősorban mobiltelefonnal) és egyre elterjedtebb az internet is. Ezek az új technológiák egyre szélesebb körben lehetőséget biztosítanak az elektronikus vásárlásra és ügyintézésre. A 4. ábra a következő kérdésre adott válaszokat mutatja be: „Ha lenne lehetősége interneten, telefonon keresztül megrendelni a háztartásában használt cikkeket, élelmiszert, stb. élne-e ezzel a szolgáltatással?”

4. ábra: Telefonos vagy internetes vásárlási hajlandóság

Forrás: a szerző felmérése alapján

Jelentős konzervativizmus figyelhető meg a tanyaközpontok és a tanyák lakóiban is. Több mint felük az érzékszervi vizsgálat nélkül nem szeret vásárolni. Ehhez járul még 17-23% abszolút elutasító, így a maradék (21%) a tanyaközpontokban, illetve (29%) a tanyákon elfogadó. Némiképp meglepő, hogy a tanyák lakosai nyitottabbaknak bizonyultak. Talán ennek az lehet az oka, hogy nehezebben jutnak el a boltokba, így érdekesebb lehet, ha helybe jön az áru. A szubjektív távolságérzetet csökkentenék ezek a vásárlási formák.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A városias elemek megjelenése a tanyákon, tanyaközpontokban, lehetővé teszi, hogy kitáruljon a világ a külterületi lakosság számára, az információk elérhetőbbé válása által a külterületi életter és a város közti szubjektív távolságérzet csökkenthető. Az elszigeteltség érzését feltáró kérdések a várakozásokkal ellentétes arányokat adtak. Érdekes jelenség, hogy a tanyán lakók (87% + 9%) kevésbé érzik

magukat elzártak a világtól, mint a szorosabb közösségben élő tanyaközpontok (52% + 31%) lakói.

Összességében világozósá vált, hogy a tanyán és a tanyaközpontokban lakók nagytöbbsége szereti lakóhelyét, nem jelent számára nagy problémát a várostól többé-kevésbé távoli lét. Következtetésként megállapítható, hogy a tanyavilágban és a tanyaközpontokban is szinte teljes lefedettséggel jelen van a telefonhasználat és az internet további ablakot nyit a világra. Ez azonban csupán lehetőség, nagyon nagymértékben függ attól, hogy az adott személy, család vagy más közösség mennyire nyitott a modern technika és technológia használata iránt, így a jövőkép, a közeli és távolabbi jövő megítélése is nagyon eltérő lehet.

Továbbra is érdekes, hogy egyfajta aszimmetria megmarad, másként látja a városi ember a tanyai életformát, a tanyaközpontok lakosságát, mint fordítva. Egy olyan világ kudarcra ítéltnek tűnő jövőjéről hallani, amely sok értéket, szeretetet és megélhetést hordoz. A Hódmezővásárhely környéki tanyavilágnak, Batidának, Erzsébetnek, Kútvölgynek és Szikáncsnak van jelene és lesz jövője, melynek előfeltétele a kor igényeihez igazodó gazdálkodási, megélhetési forma és a korszerű technika, technológia vívmányainak alkalmazása. A külterületi lakosság életét segíteni kell, azokat, akik akarják, hogy legyen vidéki jövő.

IRODALOMJEGYZÉK

- Erdei F. (1942):** Magyar tanyák. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Kis K. (2008):** A Hódmezővásárhelyi kistérség humán erőforrásainak hierarchia-rendszerű vizsgálata. Agrártudományi Közlemények, 2008/29. pp. 91–110.
- Kis K. (2012):** A vidéki erőforrások helyzete és szerepe a Hódmezővásárhelyi kistérség gazdaságában. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, Ihrig Károly GSZDI, Debrecen.
- Lettrich E. (1968):** Az Alföld tanyai település és gazdálkodási rendszere. Földrajzi közlemények, 1. pp. 21–39.
- Mateoc-Sîrb, N. – Toth, G. C. – Mateoc, T. – Țărău, D. – Matiaș, C. – Venig, A. – Sârb, G. S. (2011):** Possibilities to Improve the Life Quality in Rural Areas and the Diversification of Rural Economy. Management Agricol, Scientific Papers – Agricultural Management. Banat's University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine. Timisoara, Romania. Seria I, Vol. XIII. pp. 7–14.
- Tóth J. (2010):** Településföldrajz. In: Tóth J. (szerk): Világföldrajz, Akadémiai kiadó, Budapest. pp. 323–358.

DISZKONTÁLÁSI MODELLEK ÉS A HIPERBOLIKUS DISZKONTÁLÁS EREDMÉNYEINEK EGY LEHETSÉGES ALKALMAZÁSI TERÜLETE: A NYUGDÍJ- ELŐTAKARÉKOSSÁG

Nagy Sándor

SUMMARY

Nowadays the retirement planning (savings) has become an important issue as the sustainability of pension systems due to negative demographic trends has to face significant risks and threats. The lack of saving induces not only economic but also psychological deliberations and triggering motivations. In this paper I demonstrate such theoretical aspects of behavioral economics, which try to explore and measure the actors' self-control problems.

1. BEVEZETÉS

Életünk során folyton döntéseket hozunk, illetve választót elé kerülünk. A döntések meghozatalának időpontja és annak hatásai időben eltérhetnek egymástól, és a különböző idősíkbeli kimenetek, hasznosságok értékelése, a rájuk vonatkozó preferencia-szerkezet is számos különbözőséget mutathat. Az ilyen jellegű döntéseket intertemporális választásoknak nevezzük. Az idős korra való megtakarításokon keresztül anyagi felkészülés szintén egy intertemporális döntés, amellyel szinte mindenkinek szembesülni kell: a mai időszak fogyasztásáról, hasznosságérzetéről lemondva (t) egy későbbi időszak (t_n) többletfogyasztásáért, többlethasznosságáért cserébe. A magatartás gazdaságtan (és azon belül a dinamikus inkoherencia viselkedés kérdésének vizsgálata), valamint a nyugdíjcélú megtakarítások igényének, kívánalmának logikai összekapcsolása sok szerzőt²³ sarkallt a témakör vizsgálatára (Laibson 1996, 1998, Laibson et al. 1998, Samwick 1998, Normann–Langer 2001, Diamond–Köszegi 2003, Schwarz–Sheshinski 2006).

2. A NEOKLASSZIKUS PREFERENCIA-RENDEZÉS

A neoklasszikus felfogás szerint a gazdasági szereplők viselkedése racionális, Koltay és Vincze a racionális döntéshozatalt a következőképpen jellemzik (Koltay–Vincze 2009: 496):

- a gazdasági szereplők, fogyasztók, döntéshozók konzisztensek, ellentmondásmentes preferenciákkal rendelkeznek²⁴, jellemző a statikus problémátér, amelyben az időnek nincs szerepe (*time consistency*), a leszámítolási ráták az időben állandóak, a fogyasztók diszkontálási függvénye exponenciális (Lippai 2009: 690)
- az egyének minden esetben a számukra legmegfelelőbb helyzetet választják

²³ A felsorolás a teljesség igénye nélkül készült

²⁴ Lásd bővebben: Samuelson–Nordhaus: Közgazdaságtan, Aula Kiadó 16. kiadás 2008.

- a külső környezet értékelésében csak az információk hiánya lehet gátló tényező
- az önös érdekek előtérbe helyezése, ugyanakkor a közösség jólétét kevésbé vagy egyáltalán nem tartja fontosnak
- a fogyasztói igények hosszú távon kielégíthetetlenek
- tökéletes matematikai analitikus képességek²⁵

Abban az esetben, ha a fenti feltételrendszer alapján szeretnénk modellezni az intertemporális választók preferenciáit a fogyasztás szempontjából, akkor a Samuelson által bemutatott diszkontált hasznosság elméletét (*Discounted Utility Model, DU*) alkalmazhatjuk (Samuelson 1937).

$$(1) U(x_1, x_2, \dots, x_t) = \sum_{i=1}^T \left(\frac{1}{1+\rho} \right)^i u(x_i), \text{ ahol } U \text{ az intertemporális hasznosság}$$

összértéke a „ t ” periódusban; ρ az időre vonatkoztatott preferencia ráta (konstans), továbbá $0 < \left(\frac{1}{1+\rho} \right) < 1$

Az egyenlet segítségével kiszámíthatjuk egy későbbi fogyasztás jelenbeli értékét, illetve a jelenből kiindulva optimalizálhatjuk a fogyasztási pályát (Dezső–Neszveda 2010). Tulajdonképpen a modellben a jelenleg érzékelt hasznosság egyenlő a jövőbeni időszak pillanatnyi hasznosságainak súlyozott diszkontált összegével. A diszkontráta kiszámítása úgy történik, hogy megvizsgálják két időpont közötti hasznosságérzetek közömbösségét.

$$(2) u(x_1)(1+\rho)^t = u(x_2)$$

„ahol „ $u(x_i)$ ” adott pillanatbeli hasznosság, „ t ” pedig a t_1, t_2 időpont közti intervallum nagysága. Az egyenletből meghatározható az „ ρ ” diszkontráta értéke (van der Pol–Cairns 2002: 81). A normatív modell a fent vázolt (1) és (2) exponenciális diszkontálási formulát használja (Lippai 2009). Wahlund és Gunnarson az intertemporális diszkontfaktort helyettesítési határrátaként fogja fel a jelen és a jövőbeli fogyasztás között (Wahlund–Gunnarson 1996, Lippai 2009).

A felsorolást áttekintve joggal érződik, hogy ezek túlnyomó részben erősen hipotetikus jellegűek, és a valósághoz nem sok kapcsolódási pontjuk van. Hámori erről a következőképp ír²⁶: „...Az utóbbi néhány évben kísérletek és tereptanulmányok sokasága bizonyította, hogy az emberek meghatározott körülmények között szisztematikusan eltérnek a közgazdasági értelemben vett racionalitástól...” (Hámori 1998: 17).

²⁵ Az utolsó három tulajdonságot a szerzőpáros kiegészítő feltevésként aposztrofálják (Koltay–Vincze 2009)

²⁶ Lippai művében is megtalálható az idézet (Lippai 2009)

3. A HIPERBOLIKUS DISZKONTÁLÁS

Professzor Hámori szerint említett kísérletek és tereptanulmányok, amelyek a fogyasztói döntések, viselkedések anomáliáival foglalkoznak egészen az előző évszázad közepéig nyúlnak vissza. Robert Strotz volt az első szerző, aki a magatartásbeli – a racionális modelltől különböző – viselkedési eltérésekről publikált 1956-ban, és megállapításaiban az időben nem állandó diszkont rátát említi (Strotz 1956, Sanchez–Chavez 2008). Laibson a jelenséget a következőképp összegzi²⁷: a fogyasztóknak két véleménye, érzülete van az intertemporális döntéseket illetően. A jelenlegi és a jövőbeli preferenciák között egyfajta konfliktus, „preferencia-váltás” alakul ki, feltéve, hogy ezek a preferenciák dinamikusan inkonzisztensek. Például a jelenlegi értékítéletünk szempontjából nézve két távoli időpontbeli (t és $t+1$) hasznosságérzet ($u(x)_t$ és $u(x)_{t+1}$) közötti diszkontráta hosszú távú és alacsony, míg a „ t ” időpont perspektívájából ugyanazt a viszonyt kifejező diszkontráta már rövid távú és magas lesz. A fenti összefüggést leginkább a hiperbolikus diszkontfüggvények írják le, amelyben a diszkontráták értéke monoton csökkenő (Laibson 1996, 1998). A hiperbolikus diszkontálás igazolását, alátámasztását számos pszichológus és közgazdász végezte számos laboratóriumi állat- és humánkísérletek, illetve empirikus bizonyítékok dokumentációjával. A téma²⁸ szempontjából kiemelkedő, sokat idézett szerzők a következők: Phelps–Pollak (1968), Zeckhauser–Fels (1968), Peleg–Yaari (1973), Goldman (1980), Thaler–Shefrin (1981), Schelling (1984), Akerlof (1991), Ainslie (1992), Loewenstein–Prelec (1992), Laibson (1996), Angeletos et al. (2001), Noor (2009).

A hiperbolikus diszkontálás időpreferenciára vonatkozó rátája, ellentétben az exponenciális diszkontálás konstans rátájával, függ attól az időintervallumtól, ami a döntés pillanatától az eseményig tart. A továbbiakban ezt τ -val jelölöm. A következőkben bemutatok négy ilyen elven működő modellt, amelyet Pol és Cairns, valamint a kvázi-hiperbolikus diszkontálással foglalkozó irodalmak felhasználásával teszek meg (van der Pol–Cairns 2001). A legelső a sorban Loewenstein–Prelec²⁹ modellje, amelyet „LP” rövidítéssel jelölök.

$$(3) U_{LP}(x_1, x_2, \dots, x_t) = \sum_{i=1}^T \left(\frac{1}{1 + \alpha\tau} \right)^{\gamma/\alpha} u(x_i), \text{ ahol } \alpha, \gamma > 0 \text{ itt az idő észlelési}$$

függvénye $time_p(\tau) = \gamma \ln(1 + \alpha\tau) / \alpha \ln(1+r)$, az „ r ” a pénzügyi modelleknél alkalmazott kamatrátá³⁰.

²⁷ Nem szó szerinti idézés, csupán összegzés Laibson (1996, 1998) írásaiból

²⁸ A hiperbolikus diszkontálás jelenségét kutatók, a felsorolás közel sem teljes

²⁹ Az általános hiperbolikus diszkontálás függvényének axiomatikus levezetését Loewenstein és Prelec alkotta meg 1992-ben.

³⁰ Itt pénzben kifejezett hasznosságról beszélhetünk, a kamatrátá (r) teremti meg a kapcsolatot a különböző időpontbeli pénzértékek között

A diszkontráta $(1+\alpha\tau)^{-\gamma/\alpha}$ csökken, ha a τ kitolódik (az időintervallum kitolódik). A „ γ ” paraméter az idő sebességének az egyéni észlelését mutatja. Ha $\gamma=0$, akkor az egyén számára az idő végtelenül gyors, ellenkező esetben, amikor a γ tart a végtelenhez, akkor az egyén nem érzékeli az időt. Az „ α ” paraméter arról árulkodik, hogy a függvény mennyire tér el a tradicionális megközelítéstől. Amennyiben $\alpha=0$, akkor az exponenciális diszkontálási függvénynek megfelelően alakul (Lippai 2009: 4). A kétparaméteres LP-modellből további egyenletek származtathatóak, ha egyes paramétereket rögzítünk. Harvey (HRV) egyenlete a következő (Harvey 1986):

$$(4) U_{HRV}(x_1, x_2, \dots, x_t) = \sum_{t=1}^T \left(\frac{1}{1+\tau} \right)^{\gamma} u(x_t), \text{ ahol } \alpha=1, \text{ tehát teljesen hiperbolikus}$$

diszkontálási modelltől beszélhetünk, ugyanakkor az idő érzékelésének a függvénye: $time_p(\tau) = \gamma \ln(1+\tau)/(1+r)$

Mazur (MZR) elképzelése szerint az γ/α hányadosa pontosan egyenlő eggyel. Ilyenkor a diszkontált hasznosság egyenlete a következőképp írható fel (Mazur 1987):

$$(5) U_{MZR}(x_1, x_2, \dots, x_t) = \sum_{t=1}^T \left(\frac{1}{1+\alpha\tau} \right) u(x_t), \text{ itt az idő érzékelési függvénye:}$$

$$time_p(\tau) = \ln(1+\alpha\tau)/\ln(1+r)$$

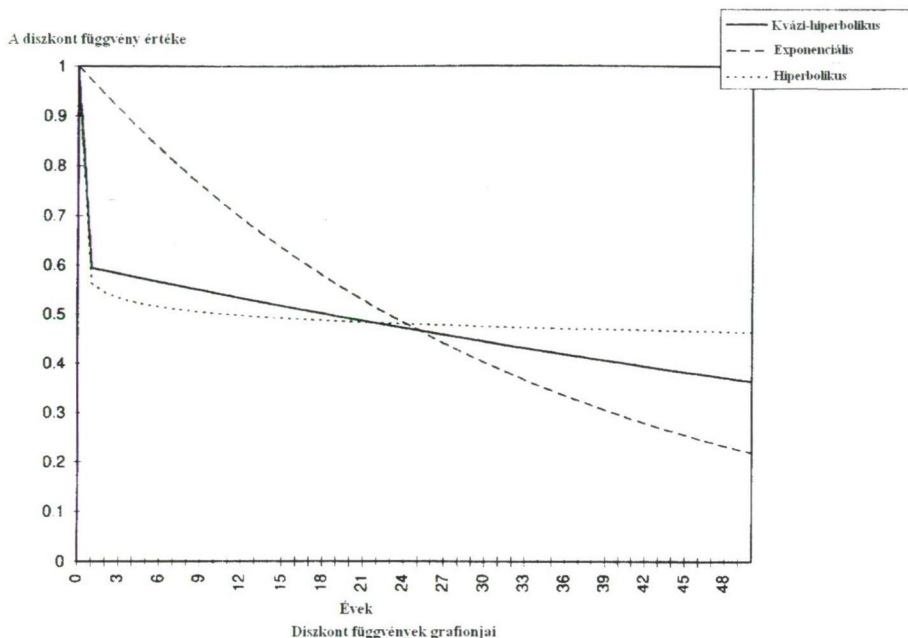
A kvázi hiperbolikus (Q-HB) diszkontálási modell megalkotása Laibson nevéhez fűződik (Laibson 1996):

$$(6) U_{Q-HB}(x_1, x_2, \dots, x_t) = \beta \sum_{t=1}^T (\delta)^i u(x_t), \text{ ahol } 0 < \beta \leq 1; \text{ a diszkontfaktorok: } (1, \beta\delta,$$

$\beta\delta^2 \dots \beta\delta^i)$ Laibson feltételezése szerint az egyén jelen pillanatra vonatkozó hasznosságérzete egyenlő eggyel, míg a későbbi időpontra (i) értelmezve a helyettesítési határráta $\beta\delta^i$, a diszkont függvény képe az első időszak után azonos meredekségű.

A kvázi hiperbolikus modellben a δ paraméter a hosszú távú preferenciákat fedile, miközben a β paraméter az azonnali kielégülést, hasznosságot vagy annak rövid távú mértékét jelzi. Ha a β értéke alacsony, akkor az egyén több hangsúlyt fektet a jelenre. $\beta=1$ esetén a modell leegyszerűsödik a klasszikus változatra (Sanchez-Chavez 2008). Annak érdekében, hogy kicsit szemléletesebb legyen a fenti mondanivaló egy ábra segítségével láthatóvá válik három diszkontálási modell diszkontfüggvényének grafikonja (*exponenciális, hiperbolikus és kvázi-hiperbolikus*). Az ábra szemléltetés céljából készült Laibson példája alapján. A vízszintes tengelyen az esemény kimenetéig, bekövetkeztéig hátralévő időtáv van megjelenítve, itt történetesen évek formájában; a függőleges tengelyen a diszkont függvények értéke (*diszkontráták időtávától függő értéke*) látható, amire fennáll $0 < \text{diszkont faktor értéke} \leq 1$.

1. ábra: Diszkont függvények grafikonjai – Exponenciális, Hiperbolikus, Kvázi-hiperbolikus

Forrás: Laibson, In: European Economic Review 42 (1998: 864)

4. A MAGATARTÁS GAZDASÁGTAN GYAKORLATI ALKALMAZÁSA – EGY LEHETSÉGES FELHASZNÁLÁSI TERÜLET: A NYUGDÍJ-ELÓTAKARÉKOSSÁG VIZSGÁLATA

Ebben a fejezetben a magatartás gazdaságtan – azon belül is a korábban bemutatott diszkontálási modellek – eredményeinek felhasználhatóságát, gyakorlati alkalmazhatóságát, jelentőségét szeretném röviden bemutatni³¹. A nyugdíjcélú megtakarításokkal való társítás indokoltságát két körülmény is alátámasztja:

- tőkés társadalmakban, ezen belül is a fejlett gazdaságokban szinte mindenkit érint az idős korról való anyagi gondoskodás kérdése
- a nyugdíjcélú megtakarítások az emberi életben az egyik leghosszabb távú intertemporális döntés: mennyit hajlandó az egyén ma megtakarítani, más szavakkal megfogalmazva mennyi fogyasztásról mond le egy későbbi időszaki hasznosság fejében.

Barr (2005) és Thornton (2001) is felhívta a figyelmet a megtakarítások és a nyugdíjrendszer kapcsolatára. Ezen kívül még számos tudományos publikáció tanúskodik a téma (*hiperbolikus diszkontálás és a hosszú távú megtakarítások*) relevanciájáról (Laibson 1996, 1998, Laibson et al. 1998, Normann–Langer 2001,

³¹ Lásd bővebben Rabin (1996): *Psychology and Economics*. University of California, Berkeley.

Lazaro A. et al. 2002, Diamond–Köszegi 2003, Salanié–Treich 2006, Cremer et al. 2006, Schwarz–Sheshinski 2007, Kumru–Thanopoulos 2008). Abban az esetben, ha többet szeretnénk megtudni a döntéshozók, megtakarítók preferenciáiról, és ezáltal sokkal hatékonyabb, célravezetőbb nyugdíjrendszert akarunk működtetni, akkor a legfontosabb kérdések, amelyeket tisztázni kell a következők (Sanchez–Chavez 2008):

- a nyugdíjcélú megtakarítók diszkontált hasznosság függvénye milyen jellegű, ha egyáltalán ki lehet mutatni függvényszerű kapcsolatot (exponenciális, hiperbolikus, kvázi-hiperbolikus), milyen paraméterekkel kalkulálhatunk;
- ha minden más tényezőt változatlanak feltételezünk, akkor mennyi lenne az elegendő megtakarítási szint (*időszakra lebontva a jövedelem arányában*), hogy az egyén ne veszítsen nyugdíjas korában az általa megszokott életszínvonalból, fogyasztásából, és hogy az államnak ne kelljen költségvetési kiegészítésekből fenntartani az időskori inaktív életszakasz fogyasztási nivóját, illetve hogy a mélyszegénységet veszélyét elkerüljék;
- az egyén hogyan viszonyul a közösséghez, milyen közösségi preferenciái vannak;
- az időre vonatkozó inkonzisztencián kívül milyen más anomáliákat fedezhetünk fel a megtakarítóknál;
- A viselkedésbeli anomáliák ismeretében, hogyan alakítsuk ki a nyugdíjrendszer egészét, vagy részét, az egyénnek minél több esélye legyen arra, hogy a megszokott életszínvonalát fenntartsa.

A hosszú távú megtakarítások vizsgálatát a legtöbbször be szokták illeszteni az életpálya elméletbe (*life-cycle theory*), amelynek kezdete egészen Ramsey és Modigliani–Brumberg munkásságáig nyúlik vissza (Ramsey 1928, Modigliani–Brumberg 1954, Sanchez–Chavez 2008). Az elmélet értelmében az életpálya három részre tagolódik: ifjúkor, aktív kereső kor (gesztációs időszak), időskor vagy inaktív szakasz. A megtakarítások szoros összefüggésben vannak a jövedelemmel és a fogyasztással. Megtakarítás abból a jövedelemrészből képződhet, amelyet nem fogyasztunk el. A felhalmozott tőke és annak hozamai hivatottak arra, hogy az optimális önfinanszírozó, fenntartható nyugdíjrendszer esetén biztosítsa a kieső jövedelmeket az egyén számára. Abban az esetben, ha a neoklasszikus racionalitást tételezzük fel, akkor az életciklusra szóló fogyasztás, és ezáltal a megtakarítás is időben konzisztens (Komamura–Yamada 2006: 30). Más szavakkal megfogalmazva, feltehető, hogy egy adott időpontban kiválasztott fogyasztási (megtakarítási) terv az időben mindig a legjobb választás lesz bármely jövőbeli időpontban. A megtakarításnak – és természetesen a fogyasztásnak is – lehetnek normatív jegyei is, amikor érvényesülhet a racionalitás, de jellemző rá, illetve rájuk a hiperbolikus diszkontálás jegyei is, amelyek az intertemporális döntések anomáliáit írják le.

Angeletos és szerzőtársai (Angeletos G. et al. 2001: 49) négy jellemzőre mutatott rá, hogy mikor alkalmazható a hiperbolikus diszkontálás modellje a megtakarítási viselkedésre:

1. a hiperbolikus diszkontálással jellemezhető háztartások vagyoniukat nem likvid eszközökben tartják annak érdekében, hogy a jövőben a fogyasztási igény ellen bebiztosítsák magukat;
2. a hiperbolikus diszkontálással jellemezhető háztartások magas szintű megújuló adósságállománnyal jellemezhetőek, annak ellenére, hogy a hitelfelvételnek, folyószámlahiteleknek magas a kamatterhe;
3. a hiperbolikus diszkontálással jellemezhető háztartások alacsony likvid vagyonnal rendelkeznek, és képtelenek a fogyasztásukat „kisimítani”. Párhuzam keletkezik a jövedelem és a fogyasztás között;
4. a nyugdíjkorhatár közeledtével ez a kapcsolat kiemelkedővé válik: amikor a munkajövedelem csökken, maga után vonja a likvid vagyon hiánya által generált fogyasztáscsökkenést, és a nem likvid eszközök elvesztését.

Eisenhauer és Ventura (Eisenhauer–Ventura 2006) hasonló következtetéseket vontak le: a hiperbolikus diszkont függvénnyel jellemezhető egyének kevesebbet takarítanak meg, mint exponenciális függvénnyel karakterizálható társaik. Bemutatták továbbá azt is, hogy a nem racionális megtakarítók fix eszközökbe fektetik pénzüket, hogy korlátozzák saját fogyasztásukat. Diamond és Köszegi (Diamond–Köszegi 2003) a fogyasztási minták felvázolásához használta ugyanezt a modellt, és szintén szignifikáns eltéréseket tapasztaltak a hiperbolikus és az exponenciális szereplők között (Sanchez–Chavez 2008).

5. ZÁRÓ GONDOLATOK

Írásomban összefoglaló, ismertető jelleggel mutattam be az intertemporális döntéseket, viselkedési mintákat leíró különböző modelleket. Öt ilyen keretrendszer ismertetem, ezek rendre a következők: neoklasszikus, Loewenstein–Prelec, Harvey, Mazur, Laibson kvázi-hiperbolikus elmélete. Hogy melyik modell illeszkedése, magyarázó ereje jobb, az esetenként, vizsgált területenként eltérő lehet. Konkrét összehasonlítást Lippai művében találhatunk (Lippai 2009). A nyugdíjcélú megtakarításokkal vont párhuzam bemutatása kézenfekvő volt: egyrészt a gyakorlati szempontok, az alkalmazhatóság a *magatartás gazdaságtan* számára is létkérdés, másfelől globális probléma a nyugdíjrendszerek fenntarthatósága, amelyek egyre inkább a tőkefelhalmozásra épülnek. A nyugdíjcélú megtakarítások fenyegetően alacsony szintjének magyarázata során nem pusztán gazdasági okokat kell keresnünk, hanem pszichés tényezőket is. A gazdasági döntéshozók, nevezzük őket itt nyugdíj előtakarékoskodóknak, racionalitása a kutatások szerint erősen megkérdőjelezhető. Ha feltérképezzük a torzításokat, a hiperbolikus diszkontfüggvény paramétereinek kvantitatív felkutatásával tisztában lehetünk az egyének dinamikus inkonzisztenciájával. Ha ismerjük a torzítás mértékét, akkor a megfelelő eszközök segítségével korrigálhatjuk, befolyásolhatjuk a döntéshozókat.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ainslie G. (1992):** Picoeconomics: The strategic interaction of successive motivational states, Cambridge University Press, 1992.
- Akerlof G. A. (1991):** Procrastination and Obedience. In. American Economic Review, AEA Papers and Proceedings, pp. 1–19. Elektronikus elérhetőség: <http://socsci2.ucsd.edu/~aronatas/project/academic/akerlof%20on%20procrastination.pdf>
- Angeletos G. et al. (2001):** The Hyperbolic Consumption Model: Calibration, Simulation, and Empirical Evaluation. In. Journal Economic Perspectives. 15(3), pp. 47–68.
- Barr N. (2005):** Notional Defined Contribution Pensions: Mapping the terrain. In. Holzmann, R. – Palmer, E. (editors). Pension Reform through NDCs: Issue and Prospect for Non-Financial Defined Contribution Schemes. Washington D.C.: The World Bank
- Cremer H. et al. (2006):** Designing a linear pension scheme with forced savings and wage heterogeneity. Elektronikus elérhetőség: <http://neeo.univ-tlse1.fr/668/1/designing.pdf>
- Dezső L. – Neszveda G. (2010):** Intertemporális döntések magatartásgazdaságtani modellje. BCE, Behavioral Economics Workshop, 2010. 04. 23. Az előadás anyaga PPT formátumban. Elektronikus elérhetőség: http://m.blog.hu/be/behavioreconomicsworkshop/BEHAV_WORKSHOP_IntertemMaggagd_0423-Vegl.ppt
- Diamond P. – Köszegi B. (2003):** Quasi-hyperbolic discounting and retirement. In. Journal of Public Economics. 87 (2003), pp. 1839–1872.
- Eisenhauer J. – Ventura L. (2006):** The prevalence of hyperbolic discounting: some European evidence. In. Applied Economics. 38(2006), pp. 1223–1234.
- Goldman S. M. (1980):** Consistent Plans. In. Review of Economic Studies, XLVII (1980), pp. 533–537.
- Harvey C. M. (1986):** Value Functions for Infinite-Period Planning. In. Management Science 32. p. 1123.
- Hámori B. (1998):** Érzelemgazdaságtan. A közgazdasági elemzés kiterjesztése. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Imbrohoroglu A. et al. (2003):** Time Inconsistent Preferences and Social Security. In. The Quarterly Journal of Economics. (2003), pp. 745–784.
- Koltay G. – Vincze J. (2009):** Fogyasztói döntések a viselkedési közgazdaságtan szemszögéből. In. Közgazdasági Szemle, LVI. évf. 2009. június, pp. 495–525.
- Komamura K. – Yamada A. (2008):** Evasion of National Pension Contributions and Hyperbolic Time Discounting: Evidence and Rationale for Public Pensions. In. Government Auditing Review. VOLUME15 (March 2008)
- Kumru C. S. – Thanopoulos A. C. (2008):** Social security and self control preferences. In. Journal of Economic Dynamics & Control 32 (2008) pp. 757–778.
- Laibson D. I. (1996):** Hyperbolic discount functions, undersaving, and savings policy. In. Working Paper 5635. National Bureau of Economic Research
- Laibson D. I. (1998):** Life-cycle consumption and hyperbolic discount functions. In. European Economic Review 42 (1998) pp. 861–871. Elektronikus elérhetőség: https://www.statistica.unipd.it/insegnamenti/temimacro/matdid/Laibson_EER98.pdf
- Laibson D. I. et al. (1998):** Self-control and Saving for Retirement. In. Brookings Papers on Economic Activity, Vol. 1998. Issue 1. pp. 91–172.
- Lazaro A. et al. (2002):** The discounted utility model and social preferences: Some alternative formulations to conventional discounting. In. Journal of Economic Psychology 23 (2002) pp. 317–337.
- Lippai L. (2009):** Az intertemporális diszkontálási folyamatok jelentősége a fogyasztói döntésekben. In. Közgazdasági Szemle. LVI. évf. 2009. július-augusztus.
- Loewenstein G. – Prelec D. (1992):** Anomalies in Intertemporal Choice: Evidence and an Interpretation. In. Quarterly Journal of Economics, 57:2, pp. 573–598.
- Mazur J. E. (1987):** An adjusting Procedure for Studying Delayed Reinforcement.

- Modigliani F. – Brumberg R. (1954):** Utility Analyses and The Consumption Function: An interpretation of Cross Section Data. In. Kurihara, K. (ed.) *Post Keynesian Economics*. Rutgers University Press.
- Noor J. (2009):** Hyperbolic discounting and the standard model: Eliciting discount functions. In. *Journal of Economic Theory* 144 (2009) pp. 2077–2083.
- Normann M. – Langer T. (2001):** Altvorsorge, Konsumwunsch und mangelnde Selbstdisziplin: Zur Relevanz deskriptiver Theorien für die Gestaltung von Altersvorsorgeprodukten. In. *Sonderforschungsbereich 504*. No. 01–40. University of Mannheim, Mannheim.
Elektronikus elérhetőség: <https://ub-madoc.bib.uni-mannheim.de/2801/>
- Peleg B. – Yaari M. E. (1973):** On the existence of a Consistent Course of Action when Tastes are Changing. In. *Review of Economic Studies* 40. pp. 391–401.
- Phelps E. S. – Pollak R. A. (1968):** On Second-Best National Saving and Game-Equilibrium Growth. In. *Review of Economic Studies*, XXXV (1968), pp. 185–99.
- Ramsey F. P. (1928):** A Mathematical Theory of Saving. In. *The Economical Journal* 38 (152) pp. 543–549. Elektronikus elérhetőség: http://darp.lse.ac.uk/papersdb/Ramsey_%28EJ_28%29.pdf
- Salanié F. – Treich N. (2006):** Over-savings and hyperbolic discounting. In. *European Economic Review* 50 (2006) pp. 1557–1570.
- Samuelson P. (1937):** A Note on the Measurement of Utility. In. *Review of Economic Studies*, 4(2), pp. 155–161.
- Samwick A. A. (1998):** Discount rate heterogeneity and social security reform. In. *Journal of Development Economics*. Vol. 57. (1998) pp. 117–146.
- Sanchez – Chavez E. J. (2007):** Retirement Forced Saving in Peru using Hyperbolic Discounting Functions: A Doctoral Research Proposal. In. *Journal of Central Cathedra* pp. 120–136.
- Schelling T. C. (1984):** Self-Command in Practice, in Policy, and in a Theory of Rational Choice. In. *AEA Papers and Proceedings*. 74 (2), pp. 1–11.
- Schwarz M. E. – Sheshinski E. (2007):** Quasi-hyperbolic discounting and social security systems. In. *European Economic Review* 51. (2007) pp. 1247–1262. Elektronikus elérhetőség: <http://ideas.repec.org/a/eee/eecrev/v51y2007i5p1247-1262.html>
- Strotz R. (1956):** Myopia and Inconsistency in Dynamic Utility Maximization. In. *Review of Economic Studies*. 23(3), pp. 165–180.
- Thaler, R. – Shefrin, H. (1981):** An economic theory of self-control. In. *Journal of Political Economy*, Vol. 89, S. pp. 392–406.
- Thornton J. (2001):** Age Structure and the personal savings rate in the United States. In. *Southern Economic Journal*. 68 (1) pp. 166–170.
- van der Pol M. – Cairns J. (2002):** A comparison of the discounted utility model and hyperbolic discounting models in the case of social and private intertemporal preferences for health. In. *Journal of Economic Behavior & Organization* Vol. 49 (2002) pp. 79–96.
- Wahlund R. – Gunnarson J. (1996):** Mental Discounting and Financial Strategies. In. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 17. No. 6. pp. 709–730.
- Zeckhauser R. – Fels S. (1968):** Discounting for proximity with perfect and total altruism. In. *Harvard Institute of Economic Research, Discussion paper* 50. 49.

AZ OROSHÁZI KISTÉRSÉG KÖZÉPISKOLÁINAK BEISKOLÁZÁSÁVAL KAPCSOLATOS FELMÉRÉS A 2011/2012-ES TANÉVBEN

Zsótér Brigitta – Kapu Fanni Anikó

SUMMARY

Since the political transformation the Hungarian educational system has overgone many changes as an effect of the permanent modification of public education law. As a result, significant differences in performance can be observed between the different school types. The role of grammar and technical schools have increased, meanwhile the value of vocational schools has been socially reduced. We made a survey among the pupils of 9th form in the four secondary schools found in the small region of Orosháza in order to see what factors affect their choice of school. The most important factors proved to be the future plans, proximity of the living place, parents' social position and the social conditions of the family. As a result of our research we got an overall picture of the training opportunities hidden in the region, pupils' motivation and factors which determine their choice.

1. BEVEZETÉS

A kutatás témája az Orosházi kistérség középiskoláinak – Orosháza és Tótkomlós – beiskolázásával kapcsolatos felmérés, melyben a térség négy középfokú oktatási intézménye kerül bemutatásra.

A választást az motiválta, hogy olvastunk néhány érdekes tanulmányt a 2000-es évek PISA³² méréseiről, különösen a társadalmi-gazdasági környezet és a tanulói eredményesség, valamint az iskolaválasztási szokások összefüggéseiben. A három évenként megtartott kutatások során, a tizenöt éves tanulók olvasási, matematikai, és természettudományos műveltségét vizsgálják. A közzétett eredményekből megállapítható, hogy Magyarország egyre rosszabb helyet foglal el ezen a ranglistán (Róbert 2004). Az általános iskola befejezését követően a diákoknak dönteniük kell arról, hogy az elkövetkező néhány évben milyen típusú középfokú oktatási intézményben szeretnének továbbtanulni. Az iskola kiválasztását számos tényező befolyásolhatja, de mi lehet ezek közül a legmeghatározóbb? Ezzel kapcsolatban (a vizsgált középiskolák tanulóira vonatkoztatva) felállítottunk néhány hipotézist, amelyeket a kutatás során próbáltunk bizonyítani:

1. A vizsgált közoktatási intézményekben, ahol általános iskolai oktatás is folyik, a diákok általában a középiskolai tanulmányaikat is ott folytatják.
2. Az iskola kiválasztásában szerepet játszik, hogy a nagyszülők és szülők is ugyanabban az intézményben tanultak.
3. A középiskolai képzési forma kiválasztásánál döntő tényező a tanulók iskola befejezése utáni tervei.
4. A jó hírnévvel rendelkező oktatási intézmények vonzzák az Orosházi kistérségen kívüli települések diákjait.

³² Programme for International Student Assessment (Tanulói Teljesítmények Nemzetközi Értékelésének Programja)

5. A középiskolába való jelentkezést a szülők társadalmi pozíciója befolyásolja.
6. Meghatározó tényező a beiskolázásnál a család szociális helyzete.

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

A primer kutatási technikák módszerei Majoros (2004) szerint: megfigyelés, kísérletek, **kérdőíves vizsgálatok**, interjú, terepkutatás. Ezek közül a kérdőíves módszert választottuk.

Horváth (2004) és Andor (1998) módszertani leírása alapján végeztük el a kérdőívek tartalmi összeállítását. Módszertani kérdőíves szerkesztési elvünket a következőkben foglaljuk össze:

- A kutatást megkezdése előtt mindig ki kell tűzni a kutatás célját, vagyis azt, hogy mit is szeretnénk megtudni a kérdőív kitöltése által.
- A következő lépés, hogy kiválasszuk az alapsokaságot, akiknek a körében vizsgálódunk.
- A kérdőív összeállítása során pontosan meg kell fogalmaznunk a kérdéseket, hogy egyértelmű legyen mindenki számára, hogy mire is vagyunk kíváncsiak.
- Gyakran előfordul, hogy a vizsgálandó kérdést nem lehet egyetlen egy kérdésként feltenni, hanem sok kis részkérdés formájában tesszük fel, amely ugyanahhoz az eredményhez fog majd vezetni.
- Az elkészült kérdőívet véglegesítés előtt ellenőrizzük, és végezzünk szűk csoportban próbamérést.
- Ha a kitöltés sikeres volt, utólagos megbeszéléseket folytatunk, majd végezetül engedélyezzük a szükséges példányszámban való megjelenését.
- A kérdőív készítése során a kérdéseket sorrendben célszerű feltenni.
- Egy rövid általános bevezetővel indítunk, hogy milyen célból készült, hogy mit vizsgálunk, és mit akarunk a kitöltésével elérni.
- Ezt követik a bemelegítő kérdések, melyek rávezetnek a témára, így könnyen megválaszolhatóak.
- A fő kérdések már konkrétan az adott problémára irányulnak.
- A végét demográfiai vonatkozású kérdésekkel zárjuk, – melyek a kutatás szempontjából a leglényegesebb információkat szolgáltatják – mert ekkorra már kialakul a válaszadókban az irántuk érzett bizalom.
- A szerkesztés során különböző típusú kérdések közül választhatunk. Előnyös, ha minél több fajtát alkalmazunk.
- A leggyakrabban használt kérdéstípusok: a nyitott és a zárt. A nyitott kérdések esetében a véleményünket saját szavainkkal fogalmazzuk meg, ahogyan a hétköznapiakban is beszélünk. A zárt kérdéseknek két típusa van: eldöntendő vagy feleletválasztós. E két fajta között csupán annyi a különbség, hogy az előbbinél két válaszlehetőség közül kell választani, míg az utóbbinál, kettőnél több közül (Horváth 2004).

A 2011/2012-es tanév második félévének elején egy kérdőíves felmérést készítettünk az Orosházi kistérség 4 középiskolájában. A kitöltés önkéntesen zajlott, név nélkül, osztályfőnöki óra keretein belül. A kérdőív összesen 30 kérdésből állt, nyitott és zárt típusúakból egyaránt, és öt fő témakörre fókuszált. A vizsgálatunk során 468 fő részére osztottunk ki kérdőívet, melyből 404db-ot kaptunk vissza kiértékelhető formában. A kutatásban a térség 9. osztályos tanulóit kérdeztük meg. A kérdőívben arra törekedtünk, hogy feltérképezzük milyen szempontokat mérlegeltek a középiskola megválasztása előtt és mik az elképzeléseik, terveik az iskola elvégzése után. Valamint vizsgáltuk általános iskolai tanulmányi eredményeiket, a családjuk szociális helyzetét, a szüleik társadalmi pozícióját, hogy ezek mennyire befolyásolták a választásukat.

A kérdőívek feldolgozása és kiértékelése a SPSS Statistics nevű program segítségével történt, mellyel nagyméretű és összetett adatbázisokat lehet feldolgozni gyorsan és hatékonyan. A program magába foglalja a legmodernebb statisztika eljárásokat az adatbázis kezeléstől, a leíró statisztikán keresztül a legbonyolultabb többváltozós matematikai statisztikai eljárásokig (Huzsvai 2011).

3. VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE

A legtöbb kérdőívet a Tisza Kálmán Közoktatási Intézményben töltötték ki. Itt 174 diák segítette a munkánkat a válaszaival. Ebből 93 fő szakközépiskolai osztályba jár, 81 fő pedig szakiskolába. A legkisebb arányt a Jankó János Általános Iskola és Gimnázium képviseli, itt mindösszesen csak 29 diák töltötte ki a kérdőívet. Ezen kis százaléknak az oka, hogy ebben az intézményben csak egy 4 évfolyamos gimnáziumi osztály van. A Tisza Kálmán Közoktatási Intézményben eltér a tanulók átlagéletkora a többi intézményben felvett adatoktól. Ez abból következhet, hogy itt szakiskolai képzés is folyik, és a szakiskolai programban jelentős az osztályismétlők száma. A vizsgált populációban – minden iskola esetén – magasabb a lányok száma, mint a fiúké.

A tanulói bejárási szokásokat vizsgálva több összefüggésre is megkaptuk a választ. Az iskolaválasztásnál az adott korosztály 47,8%-a választott helyi középiskolát (193 fő), 43,1% más településről jár be reggelente, a viszonylag jó közlekedésnek köszönhetően. A válaszadók 8,2%-a kollégista (33 fő), akiknek döntő része nem a kistérségből érkezik. Az egyéb³³ válaszlehetőséget megjelölők aránya nem számottevő, mintegy 1%. A legtöbb helyi diák a Székács József Evangélikus Általános Iskola és Gimnáziumban van jelen. Ennek oka, hogy itt általános iskolai képzés is folyik, ezért sokan itt folytatják a középiskolai tanulmányaikat is. A kistérségben két olyan iskola működik, amely ilyen lehetőséget nyújt a tanulóknak. Ez az intézmény valamint a Jankó János Általános Iskola és Gimnázium. E két helyen összesen 69-en töltötték ki a kérdőívet, ebből 45 fő járt ugyanide általános iskolába is, tehát a válaszadók 65,2%-a. Az egész mintavételt figyelembe véve 79% járt a lakóhelyén található általános iskolába,

³³ Rokonoknál, ismerősöknél van albérlésben, vagy ott lakik.

9,9% más település általános iskolájába és 11,1% ugyanabba az intézménybe, ahova most jár.

A továbbiakban azt vizsgáltuk, hogy a középiskolába való jelentkezés előtt a diákok mely szempontokat mérlegelték, valamint mely tényezők befolyásolták őket az iskola kiválasztásában. A válaszadók 21,3%-ának a szülei és 7,9%-ának a nagyszülei is ugyanabban az intézményben tanultak, mint most ők. Ez a tényező csak 2,5%-ban befolyásolta a jelentkezőket. A válaszadók kilenc szempont közül választhattak a kérdőívben, hogy melyek voltak hatással rájuk döntésük során. Eredményül kaptuk, hogy iskolánként más-más tényező befolyásolja az iskolaválasztást. Minden válaszból kitűnik, hogy fontos szempont az iskola közelsége a lakhelyhez. A diákokkal való beszélgetés kapcsán az is kiderült, hogy ez a szempont azért ilyen fontos, mert egyre több azon tanulók száma, akiknek a „tanulás után a ház körül a családnak segítenie kell”. Legkevesbé fontos szempontok közé sorolandó az anyagi okok, valamint az egyéb indokok. Ellenben ez a két befolyásoló tényező meghatározó elem a tótkomlói iskola választása esetén. Tisza Kálmán Közoktatási Intézmény hírneve nem motiválja a tanulók jelentős részét, sőt a tanulási motivációkkal is baj van, ez abból adódik, hogy ők első- vagy másodhelyen nem ide jelentkeztek, csak rossz tanulmányi átlaguk miatt ide kerültek.

Vizsgáltuk az összefüggést az iskolaválasztás és a középiskola elvégzése utáni tervek között. A felmérésben résztvevő diákok 83,9%-a jelölte meg első helyen a jelenlegi iskoláját. Legtöbb első helyen bejutó a Táncsics Mihály Közoktatási Intézmény és Tehetségközpontban található, a diákok 90,7%-ának ez volt az első intézmény a jelentkezési lapján. A legkevesebb első helyen bekerülő diák a Tisza Kálmán Közoktatási Intézményben van, itt ez az arány 77%. Az általános iskolai átlag és a választott középfokú oktatási forma közötti összefüggések vizsgálata során jól látszik az iskolalejtő problémája, miszerint a társadalomilag legpreferáltabb, legelismertebb a gimnázium, ahová kitűnő vagy jó jeggyel érkeznek a gyerekek. A szakközépiskolát választók esetében már elég volt, ha 3,1 - 4,0 közötti átlaggal rendelkeztek, ezt az iskolatípust inkább a közepes tanulók választották. Míg a szakiskolába jelentkezők között egyre inkább nő a gyenge tanulók aránya. Azonban meglepő, hogy 6 fő jeles eredménnyel a szakiskolai képzés mellett döntött. A társadalom hierarchiáját megmutatja, hogy a legtöbb 4,1 - 5,0 tanulmányi átlagú diák a Táncsics Mihály Közoktatási Intézmény és Tehetségközpontban tanul. Ebben az intézményben indult a legtöbb gimnáziumi osztály a vizsgált iskolák közül. Legkevesebben a Tisza Kálmán Közoktatási Intézményben vannak, akik jó és jeles bizonyítvánnyal érkeztek. Ez az intézmény indította a legtöbb szakiskolai osztályt.

A teljesítményváltozást vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Táncsicsban és Tótkomlóson a diákok több mint kétszerese rontott az általános iskolai átlagához képest. Azonban azt érdemes hangsúlyozni, hogy csak néhány tizedesjegy változásról van csak szó. A Táncsics esetében a bejövő szint tanulmányi eredményességét és a kimenő szint (érettségi) tanulmányi eredményességét összevetve megállapítható, hogy lényegesebb eltérés nem tapasztalható,

ugyanakkor azt is hangsúlyozni szükséges, hogy a rontottak viszonylag magas száma statisztikailag abból adódik, hogy az iskola nagyjából felerészben iskoláz be orosházi, valamint kistérségi és kistérségen kívüli tanulókat. A kistérségből és azon kívül érkező tanulók esetében a 9. évfolyamon a tanulmányi visszaesés nagyobb mértékű volt. Véleményünk szerint ennek az oka, hogy alacsonyabb az ottani általános iskolai oktatás színvonala. Az evangélikus iskolában és a Tisza Kálmán Közoktatási Intézményben viszont megfigyelhető, hogy sikerült mindkét intézményben a tanulók mintegy 35%-ának megtartania korábbi eredményét. A Tisza Kálmánban vannak a legtöbben, akik javítani is tudtak.

A Jankó János Általános Iskola és Gimnázium, a Székács József Evangélikus Általános Iskola és Gimnázium és a Táncsics Mihály Közoktatási Intézmény és Tehetségközpont gimnazistái vannak a legtöbben, akik főiskolán vagy egyetemen szeretnének tanulni a középiskola befejezése után. Munkába állni a Tisza Kálmán Közoktatási Intézmény diákjainak 31,6%-a szeretne végzés után. Összességében a tanulók 21,8%-ának még nincs határozott elképzelése arról, hogy milyen irányban szeretné folytatni életét a középiskola befejezése után.

Arra a kérdésre, hogy szüleik várhatóan meddig finanszírozzák a tanulmányaidat, a válaszadók legnagyobb részének, 53,5%-ának szülei még nem döntötték el, hogy meddig támogatják gyermekük iskolázását. 11,6% mester-, 12,6% az alapidiploma eléréséhez tervezi hozzásegíteni gyermekét. Kevésbé jellemző a technikus végzettség, a válaszadók mindössze 2%-a jelölte meg.

Jól kivehető a társadalmi lejtő, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyermekei választották továbbtanulási intézményként gimnáziumot, míg az alacsonyabbaké inkább szakközépiskolában vagy szakiskolában tanulnak. Jellemzően a diákok legalább ugyanolyan fokú, vagy magasabb végzettséget szeretnének elérni, mint szüleik. Így bizonyos értelemben az iskolaválasztás társadalmi szokásai egyfajta indikátort mutatnak, hogy az adott társadalmi rétegek milyen képzési típust preferálnak.

Az adott válaszokból kiderült, hogy a szakiskolai osztályokba a 8 általánossal, vagy szakmunkás képesítéssel rendelkező szülők gyermekei járnak. A szakközépiskolát már inkább a szakmunkás vagy érettségi vizsgát letevő szülők gyermekei választják. A gimnáziumi képzés esetén a szakmunkás és érettségizettek aránya szinte azonos, de viszonylag magas a diplomások száma is. Összehasonlítva a két szülő iskolai végzettségét, megállapíthatjuk, hogy jellemzően azonos képzettségi fokkal rendelkeznek. A családok 20,7%-ának esetében az apa végzettsége magasabb, 27,3%-nál pedig az anya rendelkezik magasabb képzettséget tanúsító bizonyítvánnyal. A családok 52%-ánál megegyezik a szülőpár végzettsége.

A szakközépiskolás és szakiskolás diákok szüleinek jelentős része fizikai munkát végez, vagy munkanélküli. A társadalmi lejtő egyben az iskolalejtőt is indukálja.

A következőkben a szociális hátteret vizsgáltuk. A diákok 56,25%-ának volt már legalább az egyik szülője munkanélküli, 12,5%-uknak jelenleg is munkanélküli az egyik, vagy mindkét szülője. A munkanélküliség legfőképpen a

szakiskolába járó diákok szüleit érinti. A szakközépiskolában tanulók családjában 33,5%-ában van jelen a munkanélküliség, míg a gimnáziumba járók szüleinél majdnem 75%-os a foglalkoztatottsági arány.

Minden intézmény esetében átlagosan 4 fő él együtt egy közös háztartásban. A kérdőívek kiértékelése és az összefüggés vizsgálatok során kiderült, hogy minél szegényebb egy család, annál több a gyerekek száma. A nagyobb hírnévvel rendelkező intézményekbe olyan diákok járnak, akik átlagosan kevesebben laknak egy közös háztartásban. A családok 11,9%-a kettőnél több generációs, a gyerekek a szülők mellett a nagyszülőkkel is együtt élnek. A diákok 2,7%-a egyáltalán nem lakik együtt a szüleivel (testvérral, nagyszülőknél vagy rokonoknál lakik). A vizsgálatban szereplők 16,2%-a egyke, 39,9%-nak egy testvére van, 24,3%-nak kettő, 29,7% él olyan családban, amelyben a gyerekek száma 3 vagy több.

A családok lakhatósági lehetőségeit vizsgálva a válaszadók legjelentősebb részét saját családi házában él, 10,1% saját tulajdonú lakásban; összesen a családok 6,4% bérel házat vagy lakást. Az átlagos szobaszám három. A diákok 71,8%-ának van saját szobája, 24,8%-uknak testvérral közös a szobája.

A tanulók családjának anyagi helyzetét a tulajdonukban lévő tartós fogyasztási cikkek által próbáltuk meg behatárolni, illetve konkrétan rákérdeztünk, hogy saját megítélésük szerint milyen is az ő anyagi helyzetük. A családok 88,6%-a rendelkezik asztali számítógéppel. 48,3%-uk emellett lappal is, és csaknem minden PC-vel rendelkező lakásban van internet is. A televízió, automata mosógép, mikrohullámú sütő, DVD lejátszó megtalálható a lakások szinte mindegyikében. A mosogatógép meglehetősen kevésbé jellemző, 25,9%-uk tulajdonában található meg. 69,3% használ saját személygépkocsit, nyaralója a családok 10,9%-ának van.

A válaszadók 66,6%-a állítja, hogy családjának anyagi helyzete átlagos, 0,5% szerint az anyagi helyzetük sokkal rosszabb mint az átlag, míg 5,5% bevallása szerint sokkal jobb, 6,9% pedig nem tudja.

Fontos még megvizsgálni az intézmények beiskolázási vonzáskörzetét. A tótkomlói Jankó János Gimnázium tanulóinak 58,6%-a helyi diák. További 10,3%-uk az Orosházi kistérségben lakik. Nagyérről, Ambrózfalváról, Pitvarosról és Csanádaltiról érkezett a tanulók 31%-a. Székkács József Általános Iskola és Gimnáziumban a diákok 80%-a helyi. A kistérségből 15% érkezett. A tanulók 5%-a két településről érkezett Székkutasról és Kiscsákóról. A Táncsics Mihály Köznevelési Intézmény és Tehetségközpontban a 54,7%-ot képviselik a helyi tanulók. A kistérség települései a diákok lakhelyének 24,8%-át teszik ki. További 13,2% érkezik Nagymágocsról, Székkutasról, és Dévaványáról. A fennmaradó 7,3%-on 16 település diákjai osztoznak. A Tisza Kálmán Köznevelési Intézményben a helyi diákok aránya 35,1%. Ezen felül a tanulók 36,8%-a jött az Orosházi kistérségből. 14,9% érkezett az alábbi településekről: Nagyszénás, Székkutas, Kaszaper, Nagymágocs, Mezőhegyes. A további 13,2%-ot 16 település diákjai jelentik.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A hipotézisek vizsgálata a következő:

1. A vizsgált intézmények közül két iskolában folyik a gimnáziumi képzés mellett általános iskolai is. Ilyen lehetőséget a tótkomlói Jankó János Általános Iskola és Gimnázium, valamint a Székács József Evangélikus Általános Iskola és Gimnázium biztosít. A válaszadók 65,2%-a kezdte itt az első osztályt és várhatóan itt is fog végezni. Ezen intézmények előnye, hogy egy megszokott környezetben folytathatják tanulmányaikat a diákok. Tehát ez a megállapítás igaznak minősül.
2. A válaszadók mintegy 29,2%-ának járt a szülője vagy a nagyszülője ugyanebbe az iskolába, mint ők. Ez a szempont mindössze csak 2,5%-ban befolyásolta őket a választásukban. Az adott válaszok alapján a leglényegesebb tényezőnek a közeli lakhely bizonyult. Így ez a hipotézisünk sajnos nem bizonyult valósnak.
3. A diákok nagy része abban a középiskolában tanul, amelyet első helyen jelölt meg a jelentkezési lapján. A jó, jeles átlaggal rendelkezők gimnáziumi képzésben vesznek részt, míg a gyenge teljesítményűek szakiskolába járnak. Ez a feltételezésünk helyesnek bizonyult, ugyanis aki a jövőjét felsőoktatási intézményben képzei el, az gimnáziumot vagy szakközépiskolát választott, ellenben akik munkába szeretnének állni a középiskolás évek után, azok szakiskolai osztályba jelentkeztek.
4. Jobb anyagi körülmények között élő családok gyermekei gimnáziumban vagy szakközépiskolában tanulnak tovább, míg a szegényebb és hátrányos helyzetű családok gyermekei a szakiskolát választják. A munkanélküliség hatással van az iskolaválasztásra, itt is a szakiskolások között volt a legtöbb munkanélküli szülő. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a családi háttér befolyásolja a tanulók teljesítményét, azonban a családok lakhatási lehetőségei nem mutatnak egyértelmű összefüggést a szociális körülmény és az egyén iskolaválasztása között, így ezt a feltevésünket nem feltétlenül látjuk igazoltnak.
5. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyermekei középiskolai tanulmányaikat gimnáziumban kezdik, míg az alacsonyabb végzettségűeké szakiskolában. A magasabb státusú családi háttérrel rendelkezők hajlamosabbak a magasabb iskolai szint elérésére, míg az alacsonyabb családi háttérűek, a gyermekeik számára a szakiskolában látják a társadalmi felemelkedés lehetőségét. A szülők iskolázottsági különbségei és a gyermekek iskoláztatási perspektíváit befolyásoló jellemzők között szoros párhuzam figyelhető meg. A kapott eredmények alapján ez a hipotézis beigazolódott.
6. A legtöbb helyi diák a Székács József Evangélikus Általános Iskolában és Gimnáziumban van, itt ez az arány 80%. A legkevesebb helyi diák a Tisza Kálmán Közoktatási Intézményben van, az ő arányuk 35,1%, továbbá itt található meg a legtöbb az Orosházi kistérségből érkező diák 36,8%. A Székács József Evangélikus iskolában van a legkevesebb kistérségen kívüli

településen lakó tanuló, mindössze csak 5%. Így itt ez a hipotézis nem bizonyult igaznak. A további három intézményben viszont igen. A Táncsicsban 20,5%, a Tisza Kálmánban 28,1%, míg Tótkomlóson 31% nem az Orosházi kistérségből érkezett. A leggyakoribb települések: Nagymágocs, Székkutas, Kaszaper. De a nagyobb településekről is vannak diákok, mint például Battonya, Békéscsaba, Mezőkovácsháza, Szarvas és Szentés.

A középiskolába történő jelentkezésnél a diákoknak az egyik legfőbb szempont, hogy az iskola közel legyen a lakóhelyhez. Ez a motiváció mind a négy intézménynél az első négy döntést befolyásoló szempont között szerepelt.

A tanulók iskolaválasztását a középiskola elvégzése utáni terveik is nagyban befolyásolják. A gimnáziumba járó tanulók közül a legtöbben főiskolán, vagy egyetemen szeretnének továbbtanulni. Ezzel szemben, a középiskola befejezése után a szakiskolában végzett diákok többsége munkába kíván állni.

A magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyermekei gimnáziumban, míg az alacsonyabb végzettségűeké inkább szakközépiskolába vagy szakiskolába tanul tovább. Megállapítható, hogy a társadalmi státuszból eredő iskolaválasztási szokások befolyásolják a középiskolai továbbtanulást. Ez a társadalmi egyenlőtlenségből eredő lejtő az alapja az iskolalejtőnek is.

A középfokú oktatás képzési területeinek hierarchikus felépítése (gimnázium, szakközépiskola, szakiskola) a tanulók összetételével mereven leképezi a társadalmi különbségeket, és az oktatás színvonalbeli különbségeivel konzerválja a társadalmi egyenlőtlenséget (Liskó 2008).

A szociális háttér vizsgálata során megállapítható, hogy a munkanélküliség legfőképpen a szakiskolába járó diákok családjában van jelen. Átlagosan 4 fő él együtt egy közös háztartásban, viszont minél több a gyerekek száma, annál szegényebb a család. A válaszadók több mint fele (66,6%) állítja, hogy megítélése szerint családjának anyagi helyzete átlagos.

Az intézmények beiskolázási vonzáskörzete az Orosházi kistérség területén is túlível, sőt elmondható, hogy nemcsak a megyéből, de a szomszédos megyékből is ide vonzza a diákokat.

IRODALOMJEGYZÉK

- Andor M. (1998):** Középiskola-választás. OKTK kutatása. Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete. pp. 1–17.
- Horváth Gy. (2004):** A kérdőíves módszer. Műszaki Könyvkiadó. Budapest, pp. 24–48.
- Huzsvai L. (2011):** Biometriai módszerek az SPSS-ben. SPSS alkalmazások. Debreceni Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kar. Debrecen. pp. 3–5.
- Liskó I. (2008):** Szakképzés és lemorzsolódás. Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért. Ecostat. Budapest. pp. 95–121.
- Majoros P. (2004):** A kutatásmódszertan alapjai. Perfekt Gazdasági Tanácsadó. Oktató és Kiadó Részvénytársaság. pp. 29–121.
- Róbert P. (2004):** Iskolai teljesítmény és társadalmi háttér nemzetközi összehasonlításban. In. Kolosi et. al. (2004): Társadalmi Riport 2004. TÁRKI. Budapest, pp. 193–205.

VENDÉG ELÉGEDETTSÉG MÉRÉS A MÓRAHALMI THERMÁL PANZIÓBAN

Marosi Tibor – Bitófalvi Dóra

SUMMARY

Thermal Pension was founded in 2002, as the first commercial accommodation of Mórahalom, and has worked effectively ever since. The main advantage of the Pension is the central location, the direct connection to Szent Erzsébet Spa and to the catering service. Furthermore the trained and skilled personnel and the related services are dominant factors.

In this paper partly the guest traffic of the region was studied, moreover an assessment was done about the services of Thermal Pension. An evaluation of customer satisfaction was accomplished, applying a questionnaire survey combined with personal interview in some cases. Approximately hundred evaluable questionnaires were processed. The results indicate that the guest number increased steadily in the past decade. In this period the number of private and public accommodation also increased. The overall satisfaction with the Pension is high, 98% of surveyed responded that they would come again, and would recommend the Pension to their friends and acquaintances. The strength of the Pension is the friendly and familiar atmosphere, the kindness and helpfulness of the staff. From the analysis of the open-ended questions guests have reported satisfaction with the corresponding expectations. Around 30% of the surveyed were uncomfortable because of the noise of road traffic. In the future the Pension should pay more attention to this remark.

BEVEZETÉS

Mórahalom a Dél-Alföld lendületesen fejlődő települése, mely kiváló adottságai miatt nem csak a hazai, de a határ menti külföldi turizmus célpontjává vált. A tisztaság, rendezettség, jó megközelíthetőség és a célirányos fejlesztések erősítik a város turizmusának potenciálját. Mórahalom legjelentősebb vonzereje a Szent Erzsébet Gyógyfürdő, melyre alapul a város turizmusa. A fürdő megalapításával a város bekapcsolódott az egészségturizmusba, wellness szolgáltatások, különböző medencék, szaunák, a gyermekfürdő, valamint a gyógyászati részleg elégítik ki az idelátogatók igényeit. A magas ásványi anyag tartalmú, jódos jellegű gyógyvíz és a szolgáltatások széles skálája mellett a gyógyászati részlegen dolgozó munkatársak szakképzettsége is garancia a térségi gyógyturizmus fejlődéséhez. Az Erzsébet Gyógyfürdő folyamatos növekedése tette Mórahalmot a Homokháti Kistérség meghatározó központi településévé. A turizmus hatással van Mórahalom és térsége gazdasági életének, infrastruktúrájának és kulturális életének alakulására.

A 2002-ben megnyitott Thermál Panzió*** – Mórahalom elsőként létesített kereskedelmi szálláshelye – több mint 10 éves múltra tekint vissza, megalakulása óta eredményesen működik. A Thermál Panzió nagy előnye a központi elhelyezkedés, a fürdővel és a Varga Csárdával való közvetlen összeköttetés, valamint a képzett, segítőkész személyzet. A panzió korábbi felmérései alapján kialakult egy állandó és visszatérő vendégkör. A panzió vezetése fontosnak tartja vendégei véleményét, visszajelzését, ezért támogatta e dolgozat elkészítését.

A dolgozat elsődleges célja a Thermál Panzióban megszálló vendégek elégedettségi szintjének meghatározása, felmerülő igényeinek és észrevételeinek

megismerése. Az eredmények lehetőséget nyújtanak a fejlesztések tervezésénél, a források elosztásánál. A vendéglégedettség mérés 2012 szeptemberében kezdődött. A felmérés a Panzióra és környezetére fókuszált, a kérdőív kitöltésére több lehetőséget biztosítottunk. A vendégek anonim módon önállóan is kitölthették kérdőívünket, de igény szerint kaptak személyes segítséget. Ez utóbbi lehetőséget adott rövid interjúk készítésére is. A vendégeknek volt lehetőségük a Panzióból való távozás után a kérdőív elektronikus kitöltésére és visszaküldésére. A dolgozat egyik szerzőjének több éves gyakorlata és személyes tapasztalata segítette a munkát, illetve a felmérés menet közbeni finomhangolását, korrekcióját. A dolgozat kiter Mórachalom és vidéke idegenforgalmának elemzésére is.

1. MÓRAHALOM

Mórachalom a Dél-Alföld dinamikusan fejlődő települése, 1989-ben nyilvánították várossá, lakossága 6 000 fő. Közlekedés-földrajzi tekintetben előnyös helyzetű, hiszen az 55-ös főút mentén, a közlekedési csomópontként is funkcionáló megyeszékhelytől, azaz Szegedtől 21 km-re, csupán 15-20 percre, az M5-ös autópályától pedig mindössze 12 km távolságra helyezkedik el. Nem hagyható figyelmen kívül a Szerb és a Román határ közelsége sem. Általánosan jellemzi a várost a magas napsütéses órák száma, az évi magas középhőmérséklet, valamint az alacsony csapadékmennyiség.

1.1 MÓRAHALMI ÉS KISTÉRSÉGI PROGRAMOK

Mórachalom gazdag természeti kincsei – pl. a Madarász-tó és környéke, a Tanaszi rét, és a Csipaki semlyék – turisztikai látványosságként is szolgálnak. E természeti értékek lehetővé teszik a rájuk épülő szolgáltatások kihasználását, mint például a vadászat, horgászat és a különböző túrák szervezése. 14 féle túraútvonalon keresztül ismerhetik meg az idelátogatók Mórachalom élővilágát. Például a Nagyszéksői iskolát és az Ökoházat is érintő Móra-túra útvonal a környező települések mindennapi életét és hagyományait mutatja be, a túraútvonalak bejárhatók gyalogosan, lóháton és kerékpárral is. Mórachalom legnagyobb volumenű rendezvénysorozata minden év júniusában 10 napon keresztül kerül megrendezésre, a helyi Aranyszöm rendezvényközpont területén. Színvonalas szakmai konferenciák is megrendezésre kerülnek, kézműves foglalkozások és kiállítások várják napközben a látogatókat. Elmaradhatatlanok a fesztiválhoz kapcsolódó gasztronómiai szolgáltatások, bor- és ételköstölők. Mórachalmon nagy népszerűségnek örvend az országos kirakodó- és állatvásár, amely minden hónap 3. vasárnapján várja az érdeklődőket.

A mórachalmi kistérség is sokszínű programokat kínál a lakosság és a látogatók számára egyaránt. Ilyen például az Öttömösön megrendezésre kerülő Spárgafesztivál, a Nemzetközi töltött káposztafőző verseny Röszkén, Szüreti fesztivál Pusztamérgesen, Lecsőfőző verseny Üllésen, vagy éppen a Böllérnap Zákányszéken és Domaszéken. Ezeket a kistérségi rendezvényeket főként a helyi lakosság látogatja. A térség sajátos népszokásai, a hagyományörző szőlészet, illetve

borászat, és az aktív turizmus, kellemes felüdülést és kikapcsolódást jelent bármely korosztály számára. A természet szerelmesei számára lehetőség a zákányszéki Madárkert, valamint a röszei Paprika Múzeum. Kellemes időtöltés a nagyszéksői bivaly rezervátum meglátogatása, amelynek kilátójához kiépített kerékpárút is vezet a környező tanyavilágon át. A rezervátum vizes élőhelye otthont ad védett fészkelő madárfajoknak. A gátsori tanyamúzeum, Ásotthalom mellett helyezkedik el, Mórahalomtól 15 km-re, ahol a tanyai élet mindennapos kellékeit és körülményeit tekinthetik meg a látogatók.

1.2. MÓRAHALOM ÉS VIDÉKE IDEGENFORGALMA

Mórahalom legfőbb turisztikai vonzerejét és a Thermál Panzió jó kihasználtságát a gyógyvízre alapult Szent Erzsébet Gyógyfürdő jelenti. Az egészségturizmusnak egyre növekvő szerepe van az egészség megőrzésében (wellness), a betegségek megelőzésében (prevenció), a gyógyításban (terápia), az utókezelésben (rehabilitáció) és a szervezet fizikai kondicionálásában. Az egészségturizmus a gyógy- és wellness turizmust átfogó fogalom, ahol a fő szempont a turista egészségi állapotának javítása (Michalkó 2012). Tehát az orvostudomány és a wellness turizmus kombinációja a legújabb trend, a „medical wellness”. Ez nem más, mint az orvostudomány által igazolt eljárások szerinti, személyreszabott, a beteg állapotfelmérését követő, egészségügyi szakszemélyzet segítségével történő kezelés (ESK 2010). A gyógyfürdő folyamatosan bővülő és fejlődő gyógyászati és wellness szolgáltatásokkal várja a vendégeket, amely a járóbeteg szakellátást biztosító Móra-Vital Nonprofit Kft-nek köszönhető. A meglévő infrastrukturális feltételek, a sokszínű kulturális rendezvénykínálat, a természeti ritkaságok és az egyedi tájértékek segítik elő a látogatók számának növekedését. Az önkormányzat és a tulajdonában lévő vállalkozások több éves összehangolt turisztikai és gazdasági fejlesztései nyomán Mórahalom faluból gyümölcsöző kisvárossá válhatott.

Azonban a településre látogató turisták általános tartózkodási ideje alacsony, ami átlagosan 2-3 napot jelent. A turisztikai főszezon rövidnek mondható, 3-4 hónap, és a térség turizmusmarketingje alacsony színvonalú. A Budapesttől és Nyugat-Európától való nagy távolság csökkenti a város versenyképességének esélyeit.

Az elmúlt több mint 10 évet tekintve a városban a látogatottság, a vendégek és a vendégéjszakák száma is növekedésnek indult. A jelentős számú belföldi látogatók mellett a külföldi turisták is egyre többször érdeklődnek a kínált szolgáltatások iránt. Itt ki kell emelnünk Szerbiát és Romániát, ahonnan számottevő utazó érkezik a Dél-Alföldi régióba. De Horvátországból és Németországból is jelentős számú látogató érkezik az ország déli területére. A belföldi vendégek visszatérő bázisa bizonyítja Mórahalom növekvő népszerűségét.

A növekvő tendenciájú turisztikai igények kielégítésére számos, eltérő kategóriájú kereskedelmi szálláshely: Nagyszéksői Turisztikai Objektum, a Zöld Közösségi Ház és Erdei Iskola, Thermál Panzió, Colosseum Hotel****, Babos Tanya és Lakótanya került megépítésre.

Mórachalmon nemcsak a kereskedelmi szálláshelyek bővülnek nagy ütemben, a magánszálláshelyek is egyre inkább teret hódítanak, amely azt bizonyítja, hogy a lakosság körében is népszerű és jövedelmező megélhetési formává vált a turisztikai szolgáltatások biztosítása és azok fejlesztése. Míg 1998-ban 5 vendéglátó kínált szálláslehetőséget, addig 2011-re 82 magánszálláshelyet alakítottak ki, a férőhelyek száma ezen időszak alatt több mint harmincötszörösére nőtt. A vendégek, illetve vendégéjszakák számaiban is hatalmas változások történtek a vizsgált időszakban, hiszen amíg 1998-ban mindössze 17 vendég élt a magánszálláshelyek által nyújtott szolgáltatásokkal, addig 2011-ben 4 226 fő választotta ezt a szálláshely típust Mórachalmon.

A Gyógyfürdő szomszédságában a Móra-Invest Kft. elnyerte egy pályázat keretében a Colosseum Hotel wellness és konferencia szálloda megépítését, amely egy 82 szobás, kör alakú négy csillagos superior szálloda. Rendkívül széleskörű szolgáltatások vehetők igénybe a szállóvendégek részére, 6 db szobatípus közül választhatnak, a vendégek nemcsak a Szent Erzsébet Gyógyfürdőt vehetik igénybe, hanem a szálloda wellness részlegét is, melyben a medencék, szaunák, pihenőter és a fitness terem is díjmentesen vehető igénybe.

A Thermálgyűű Kft., a Thermál Panzió üzemeltetője, Mórachalom egyik legnagyobb piaci részesedésű kereskedelmi szálláshelye. 2011-ben az értékesített kereskedelmi vendégéjszakák közel 75%-át a Thermál Panzióban vették igénybe, a Colosseum Hotel megnyitását megelőzően. A 2011. évben a piaci részesedése ugyan 30% alá esett, de mindez úgy következett be, hogy az értékesített vendégéjszakák száma nem csökkent. A kapacitás kihasználtság 83,2% volt a 2010. és 2011. évben (Thermál Panzió 2012).

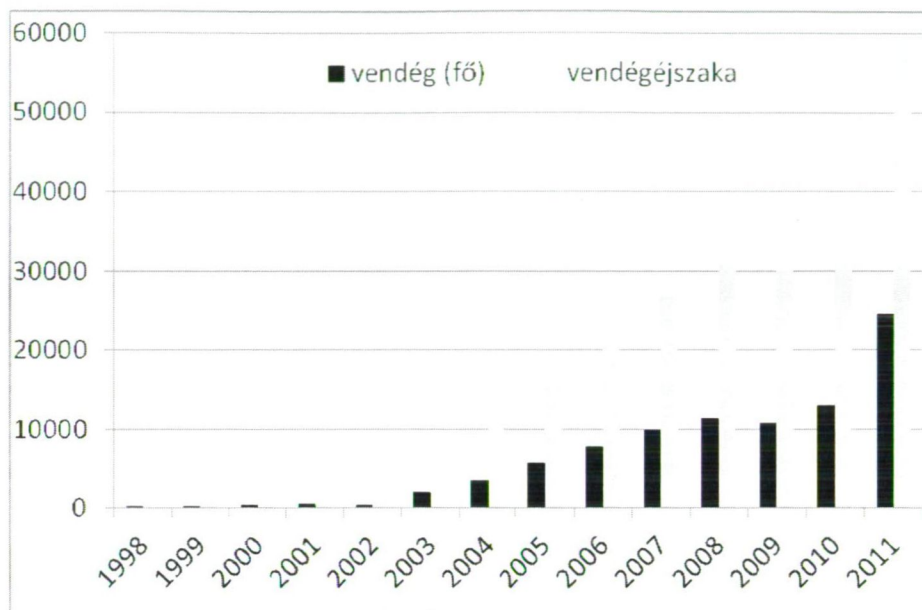
2. EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELESLÜK

2.1. VENDÉGFORGALOM

A vizsgált 13 év alatt a vendégek száma közel 400-szorosára nőtt. Az első kiugró változás 2002 és 2003 közötti adatokban mutatkozik, amely a gyógyfürdő felújításának és a Thermál Panzió megnyitásának volt elsősorban köszönhető. Ez alatt az egy év alatt a vendégek száma majdnem ötszörösére növekedett. A következő jelentős változás a vendégek számában 2011-ben következett be a 82 szobás, összesen 173 férőhellyel rendelkező, négy csillagos Colosseum Hotel megnyitásával. Az átadást követő évben a vendégek és a városban töltött vendégéjszakák száma megduplázódott.

Ezek a szám adatok arra engednek következtetni, hogy egy nagyobb mértékű szálláshelyfejlesztés kiemelkedően pozitív hatással van Mórachalom idegenforgalmára, hiszen mind a Thermál Panzió, mind pedig a Colosseum Hotel már a nyitás évében hatalmas változásokat hozott a vendégforgalom alakulásában. Az új szálláshelyek létrehozásának a vendégforgalomi adatokra gyakorolt pozitív hatásai azt mutatják, hogy igény van a mórachalmi turisztikai szolgáltatásokra, amelyekhez viszont elengedhetetlen a megfelelő számú és színvonalú szálláshelyek megléte.

1. ábra: Vendégéjszakák és vendégek számának alakulása Mórahalmon (1998-2011)

Forrás: Thermál Panzió, 2012

A külföldi vendégek egyre jelentősebb számban választják Mórahalmot úticélul, valamint a városba visszatérő turisták száma is növekvő tendenciát mutat. Az átlagos tartózkodási idő hossza jelenleg 2-4 nap között mozog. A kiemelt cél az, hogy a vendégek az 1-2 napos tartózkodási idő helyett egy, vagy akár több héten keresztül is Mórahalom városának vendégszeretétét élvezzék. Ehhez természetesen nemcsak igényes szálláshelyeket kell teremteni, hanem a hozzá tartozó, kapcsolódó minőségű szolgáltatások kialakítása is szükséges, valamint, hogy minél nagyobb tömeget vonzzanak Mórahalomra.

A város idegenforgalmáról elmondható, hogy az évek során egyre nagyobb számban választják utazásuk célpontjául a külföldi turisták. A Thermal Panzió nyilvántartása alapján legtöbbször a Szerbiából, Romániából és Horvátországból érkeznek, de távolabbi országból is voltak már vendégek (Kanada, Hollandia, Brazília, USA, Izrael, Olaszország, Dánia és Portugália).

A 2002-ben átadott Thermál Panzió megnyitásával a külföldi vendégek száma is ugrásszerűen megnövekedett. A turisztikai célú fejlesztések és a fürdőfelújítás a külföldi turisták vonzásában és a hosszabb tartózkodási idő elérésében is fontos szerepet játszottak. 2011-ben a Colosseum Hotel megnyitásával a külföldi vendégek száma több mint kétszeresére növekedett. Egy olyan szálláshely létrehozásával, amely kiemelten a külföldi célközönség egészségturisztikai igényeit kívánja kielégíteni, a versenyképesség és az eredményes működés garantáltnak mondható.

2.2. PRIMER KUTATÁS MÓDSZERE

A primer információk szerzését tekinthetjük úgy is, mint a vállalat konkrét marketingproblémájának megoldására elsődlegesen gyűjtött információkat (Veres–Hoffmann–Kozák 2006). A primer kutatás kérdőíves megkérdezésen és részben interjúkon alapult. A kérdőívek kitöltetése személyesen és interneten keresztül történt. A panzió vezetésével egyeztetve csak a visszatérő vendégeket kértük meg a személyes válaszadásra, mely eredményeként 32 darab interjúval kiegészített kérdőív állt rendelkezésünkre. Az internetes megkeresésre a Panzió által használt levelezőrendszert használtuk. A kérdőív kitöltésére vonatkozóan 300 vendég hozzájárulását céloztuk meg, a létszám elérése után a kérdőíveket az e-mail címekre szétküldtünk. Összesen 70 darab értékelhető kérdőívet kaptunk vissza, ez 23%-os visszaküldési arány. Az első alkalommal itt lévő vendégek esetén az internetes módszerre azért esett a választás, mert nem szerettük volna a kérdőívvel pihenésüket megzavarni. A visszatérő vendégek esetén ennek kisebb a kockázata. A felmérés nem tekinthető reprezentatívnak, melynek oka többek között, hogy a Panzió vendégekörében túlsúlyban lévő idősebb korosztály kisebb számban küldte vissza a kérdőívet.

A kérdőív összesen 19 kérdést tartalmazott, melyek három csoportba sorolhatók. Az általános kérdések (5 db) az utazásra, a helyszín kiválasztására vonatkoztak. A második csoport kérdései (10 db) a helyi szolgáltatásokra, zavaró tényezőkre, a kialakult helyi szokásokra kérdeztek rá. Legtöbb esetben a lehetséges opciók közül több választ is meg lehetett jelölni. Végül négy kérdés, a korra, nemre, lakóhelyre és fizetési kategóriára vonatkozott.

Az adatgyűjtés nem volt anonim, de a feldolgozás során már a válaszok nem kapcsolhatók személyekhez. Az adatok kiértékelése excel program segítségével történt.

2.3. A KÉRDŐÍVES FELMÉRÉSEK EREDMÉNYEI

Megközelítőleg ugyanakkora százalékban vettek részt a felmérésben a férfiak és nők, de ebből következtetés nem vonható le, hiszen a vendégek többsége családdal érkezett.

Lakóhely szerint a legtöbb vendég Budapestről (21%) érkezett, és a többség jellemzően a 100-150 km-en belüli desztinációból (Pécs, Baja, Szekszárd, Bába, Mohács, Kalocsa és Paks). E felmérésben összesen öt külföldi vendég vett részt, közülük kettő határ menti településről (Újvidék, Kolozsvár), és három távolabbi országból (Skócia, Ausztrália és Svédország).

A legtöbben (76%) a középső jövedelemkategóriába sorolták magukat, az alsóba 16%, a felsőbe pedig 8%.

2.3.1 UTAZÁSI SZOKÁSOK

A kérdőív első öt kérdése a vendégek utazási szokásaira, a helyszín kiválasztására, tájékozódási formákra kérdezett tá. A válaszadók közel harmada 6-10 vendégéjszakát tölt el éves szinten, ezek többnyire hétvégék 2-3 éjszakával. Ebből

az is látható, hogy a vendégek egy évben akár 3-4 alkalommal is otthonuktól távol vannak. Az utazás célja szerint a válaszadók 57%-át, a gyógyulás és feltöltődés, 31%-át az egészség megőrzése motiválja. Habár a válaszadás során több opciót is meg lehetett adni e kettő összege 88%, ami igen magas arány. Ezzel teljes összhangban a szálláshelyek közül a gyógyhelyek és a szállodák szintén nagyon magas arányt képviselnek.

A helyszínválasztásra vonatkozóan több választ is meg lehetett adni. Az eredmények alapján a válaszadók 50%-a a gyógyhelyeket, vagy a kényelmes pihenést biztosító szállodákat jelölte meg. 26% a családbarát helyeket kedveli, 15% választja szívesen az önellátó megoldásokat például a vendégházakat és 11% a falusi turizmus keretében szeretne elszabadulni a nagyvárosból. Talán érdemes még megemlíteni, hogy a megkérdezettek csupán 4%-a jelölte meg a kempingezést számára, mint lehetőséget.

A válaszadók fele alaposan, 44% általában tájékozódik az utazás előtt a desztinációról, csupán 6% nem tartja szükségesnek az informálódást. A tájékozódási szokásokra kérdezve meglepően sokan (87%) elsődlegesen az internetről szereznek információt, és 47%-ban barátok, ismerősök tapasztalata alapján választják ki helyszínt.

2.3.2 HELYI SZOLGÁLTATÁSOKRA VONATKOZÓ ÉRTÉKELÉS

A kérdőív további 10 kérdése a Thermál Panzió által nyújtott szolgáltatások értékelésére vonatkozott. Az eredmények bemutatását nem bontottuk szét az egyes kérdésekre, az értékelést egyben kívánjuk elvégezni. A kérdések többségénél, egyenél több válasz megadására is volt lehetőség.

A turisztikai úti cél választását tekintve egyértelműen a gyógy- és wellness kínálat a legvonzóbb (87%), de az üdülési csekk és/vagy Szép kártya felhasználhatóság (29%) is fontos tényező. Említésre méltó, hogy 23% törzsvendégnek mondja magát, és ez számára lényegi motiváció a választásnál.

A panzió legvonzóbb tulajdonságai tekintetében az egyik kiemelkedő paraméter a kényelem. 80% jelölte meg azt, hogy a Panzió közvetlen összeköttetésben áll a Gyógyfürdővel és a Varga Csárdával. 55%-nak tetszik a szálloda barátságos, családias hangulata, a személyzet kedvessége és segítőkészsége. 45% szerint a szobák tisztasága kiváló, és minden igényt kielégítő, a válaszadók 38%-a szerint kedvező az ár/érték arány a panzióban. A kellemes, nyugodt vidéki környezetet 27% preferálja, akik így csak a pihenésre tudnak koncentrálni.

A vendégek mintegy fele (55%) nem tapasztalt zavaró körülményt a panzióban a tartózkodása alatt. Az igennel válaszolók számára elsődlegesen a közúti forgalom zaja emelendő ki, 70% érezte, úgy hogy éjszaka ez zavarja a pihenését. 23% a tetőtéri szobák méretével volt elégedetlen, és 7%-ot a fürdőből áthallatszó hangok – mint például az éjszakai takarítás és karbantartás zajai – zavarták a pihenésben.

Vizsgáltuk, hogy mennyire használják ki a panzió vendégei a gyógyfürdő nyújtotta lehetőségeket. Nem meglepő módon senki nem válaszolta azt, hogy nem veszi igénybe ezt a szolgáltatást. Jellemzően azok a vendégek, akik csak átutazóban vannak a városban, csak egy éjszakát töltenek itt, is meglátogatják a gyógyfürdőt.

A vendégek 42%-a szinte egész nap a fürdőben tartózkodik, 48% 3-4 órát, 10% pedig 1-2 órát tölt ott.

A továbbiakban azt szeretttük volna megtudni, hogy milyen elvárásokkal érkeznek a vendégek a panzióba és ehhez képest milyen tapasztalatokat szereznek. A kérdőívben nyitott kérdéseket alkalmaztunk, a válaszok közül csak néhány példát kívánunk kiemelni.

Elvárás: „Kényelmes szobaberendezés, levegős, világos szoba, tisztaság az egész apartmanban, higiénikus fürdőszoba, barátságos és segítőkész légkör a személyzet részéről, széles választékú reggeli, hétköznapi zajok csöndessége. Zárt parkoló. Gyógyfürdőbe közvetlen bejárat. Távozáskor a fizetés gyors lebonyolítása.” Tapasztalat: „Elvárásainknak minden megfelelt: tisztaság, rend, kedvesség fogadott. Mivel a fürdő felé nyílt a szobánk, az utcazajt egyáltalán nem hallottuk. Reggelizés nagyon kellemes volt a Csárda teraszán. A személyzet maximálisan segített a szemben lévő parkoló használatában. A fürdőt korlátlanul használhattuk. Távozáskor a számlaírás, a kártyás fizetés zökkenőmentes volt.”

Elvárás: „Pihenés, feltöltődés céljából.” Tapasztalat: „A főútról érkező zajt leszámítva nagyon kellemesen telt a pihenésünk.”

Elvárás: „Csendes környezetben feltöltődhetünk, a gyógyfürdő szolgáltatásait és wellnes részlegét is igénybe vesszük.” Tapasztalat: „Sajnos nem mindig pozitív élményt nyújt, ha a fürdő és a szálloda egybe épül, mivel sok a külhoni vendég főleg a fürdőben, akik nem igazán alkalmazkodnak házirendhez vagy egyáltalán viselkedési normákhoz. Amennyiben nem a fürdő nyitása előtt mentünk a medencékhez az élmény elemeket nem tudtuk használni, fent leírtak miatt.” Összegezve a megkérdezettek többsége elégedett volt a panzióval és a kapcsolódó szolgáltatásokkal, konkrétan 4 válaszdónak volt kellemetlen élménye.

A továbbiakban a kapcsolódó szolgáltatások javítására vonatkozó kérdés következett. A válaszok közül kiemelendő a vendéglátóhelyek korai bezárására vonatkozó észrevételt. A vendégek igényelnék, hogy legyen lehetőség szobán kívüli beszélgetésekre, találkozásokra mellyel a pihenni kívánókat nem zavarják. Továbbá hiányoznak olyan programok a város, a fürdő életéből, amelyekkel az ott tartózkodást színebbé tennék. Ez nem feltétlenül a nagyvárosok pezsgő életét kell, jelentse, mivel sok vendég számára a nyugodt, vidéki környezet a legvonzóbb tényező.

3. KÖVETKEZETÉSEK, JAVASLATOK

A felmérés alapján a panzióval szembeni általános elégedettség igen magas (94%), ennek megfelelően a megkérdezettek 98%-a válaszolt úgy, hogy újra eljönne, és szívesen ajánlaná a panziót az ismerőseinek.

A felmérés leglényegesebb megállapítása, hogy a közúti forgalom sokakra zavaróan hatott. A panzió a város központjában, közvetlenül a főút mellett épült. Habár a járművek, a körforgalom miatt lelassítanak, de utána a kigyorsítás miatt jelentős zajkibocsátással bírnak. Ennek csökkentésére több lehetőség is adott, melyeket együtt vagy kombináltan lehetne alkalmazni. Egy lehetőség a

sebességkorlátozás a fürdő és a 4-es vendéglő előtti szakaszon. Másik megoldás a Panzió többretegű hangszigetelése, és nyílászáró felújítása, mellyel az épület hőszigetelése is javítható. A legmegnyugtatóbb megoldást egy elterelő út kiépítése jelentene, amely megakadályozná a kamionok és tehergépjárművek átjárását Mórahalom területén. Ez a zajforrás csökkentése mellett biztonságosabbá tenné a belváros forgalmát is. Az éves eredmények és vendégek véleménye együttesen arra engednek következtetni, hogy bármelyik fejlesztés megvalósítása esetén, a szálloda számíthat a befektetett tőke megtérülésére.

IRODALOMJEGYZÉK

- ESK (2010):** Az egészségügyi turizmus jövőképe szükséges fejlesztési irányai, Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet, Budapest
- Michalkó G. (2012):** Turizmológia, Akadémia Kiadó, Budapest.
- Veres Z. – Hoffmann M. – Kozák Á. (2006):** Bevezetés a piackutatásba, Akadémiai kiadó, Budapest.
- Thermál Panzió (2012):** Vendégéjszakák és vendégek száma (belső adatbázis).

DIÁKOK ÉLELMISZERFOGYASZTÁSI SZOKÁSAINAK VIZSGÁLATA NEMZETKÖZI VISZONYLATBAN¹

Panyor Ágota – Lendvai Edina – Gál József

SUMMARY

The present study examines the context of a competition won (Leonardo da Vinci), the young people's eating habits. Within the framework of research online questionnaire we filled up with students from the countries participating in the project, including 465 evaluable substances. In our study, we analyzed the students' preferences and food consumption of traditional foods and their motivations for fast food.

1. BEVEZETÉS

A 2012-ben indult Leonardo da Vinci „*Integration of Culture and Health Knowledge into the Vocational Education of Food and Beverages*” projekt keretében felmérést készítettünk diákok táplálkozási szokásai tekintetében. A projektben résztvevő országok diákjait kérdeztük meg, így a válaszadóink Magyarországon kívül Törökországból, Romániából, Lengyelországból, Hollandiából és Walesből kerültek ki. Vizsgáltuk az étel- és ital fogyasztásuk rendszerességét, a fogyasztás összetételét, ezen belül a leggyakrabban fogyasztott élelmiszereket, valamint az étel- és ital fogyasztás helyszíneit. Kiemelten hangsúlyt helyezve a gyorséttermi fogyasztási szokásokra. Az étkezés jelentős szerepet kap a különböző népek kultúrájában, büszkéik tradícióikra, nemzeti ételeikre. Ennek ellenére megállapítható, hogy az ételek Európa különböző részein nem feltétlenül térnek el egymástól, így a nemzeti étel fogalma vitatható (Rátz 2004, Michalkó 2004, Burkáné Szolnoki 2003, Gelman 2012, Szende 1994).

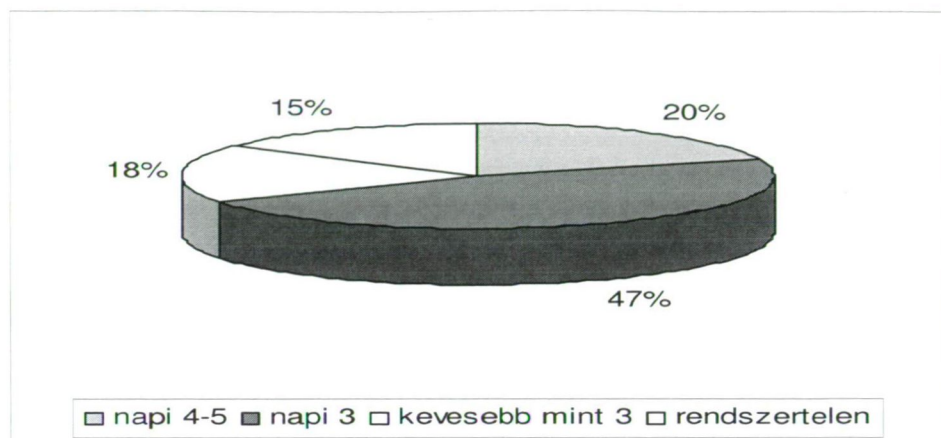
A felmérésben online kérdőívet töltöttek ki az előzőekben említett országok diákjai, akik a 14-21 éves korosztályhoz tartoznak. Az értékelhető kérdőívek száma 465 db volt, amely az evasys rendszer kiértékeléssel került feldolgozásra.

2. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A megkérdezettek átlagéletkora 19,63 év, a nemek szerinti megoszlás tekintetében a fiúk aránya 57,7%, a lányoké pedig 42,3%. Az országokénti válaszadók száma igen eltérő, 30 főtől 150 főig terjedően.

A válaszadókat megkérdeztük azzal kapcsolatban, hogy naponta hányszor illetve milyen rendszerességgel étkeznek. Az 1. ábra adataiból kitűnik, hogy a megkérdezettek közel fele (47%) naponta háromszor étkezik és 15%-ot képvisel azoknak az aránya, akik rendszertelenül étkeznek. Mindössze a megkérdezettek 20%-a vallotta azt, hogy naponta 4-5-ször étkezik, amely az egészséges táplálkozás alapját jelenti.

¹ Ezen publikáció a Leonardo da Vinci Partnership Programban, az Integration of Culture and Health Knowledge into the Vocational Education of Food and Beverages project (HU-2012-Leo-PA-6127) keretében végzett felmérésből vette adatait.

1. ábra: A megkérdezettek megoszlása az étkezés rendszerességét tekintve

Forrás: Leonardo da Vinci projektbeli felmérés alapján

Kutatásunkban vizsgáltuk, hogy az egyes élelmiszereket milyen gyakorisággal fogyasztják a megkérdezett diákok. A leggyakrabban fogyasztott élelmiszerek között találjuk a kenyeret és a péksüteményeket, valamint a tejtermékeket és a zöldség, gyümölcsöket. Az édességek a felsorolásban csak a 6. helyen szerepelnek, tehát a fiatalok körében nem a leginkább preferáltak. Azonban nagyon kedvezően ítéelhetjük meg, hogy a zöldség és gyümölcsfélék kiemelt prioritást kapnak a mindennapi táplálkozási szokásokban (1. táblázat).

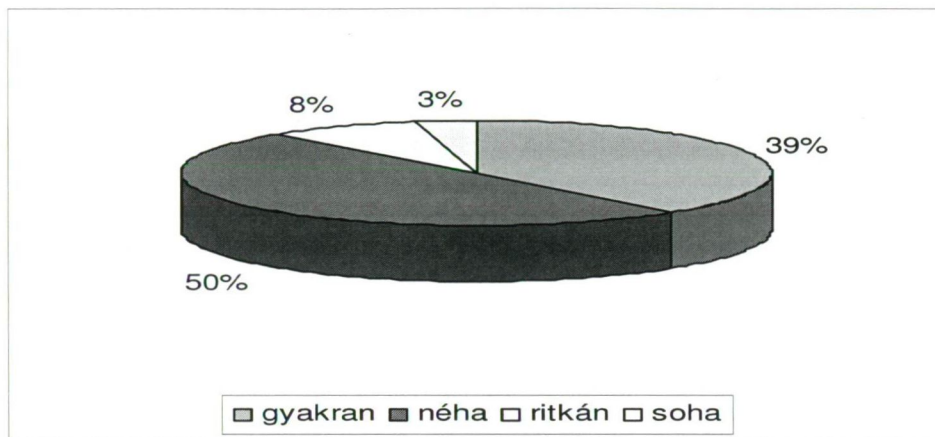
1. táblázat: Az egyes élelmiszerek fogyasztási gyakorisága (átlagpont)

Élelmiszerek	Átlag
Kenyer, péksütemény	3,95
Tej, tejtermék	3,74
Zöldség	3,72
Gyümölcs	3,69
Fehérhús	3,45
Édesség	3,44
Vöröshús	3,13
Csipsz	2,87
Hal, tengergyümölcsei	2,51
Olajos magvak	2,51
Müzli	2,20

Forrás: Leonardo da Vinci projektbeli felmérés alapján

A megkérdezett diákok az esetek 39%-ában gyakran az élvezet kedvéért is táplálkoznak (2. ábra). Azonban az előző kérdésre adott válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy ez nem egyértelműen az édességekre értendő, hanem a például a gyümölcsök kínálta élvezeti értékekre is vágynak.

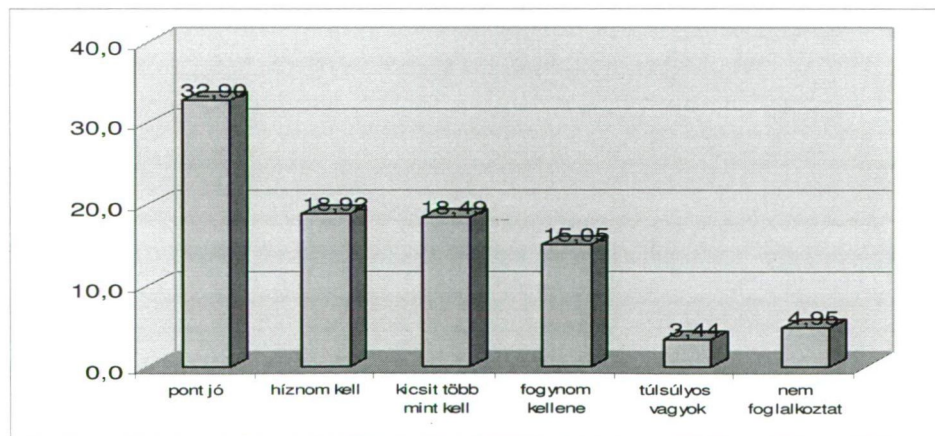
2. ábra: Az élvezet kedvéért történő táplálkozás gyakorisága

Forrás: Leonardo da Vinci projektbeli felmérés alapján

Kutatásunkban arra is választ kerestünk, hogy mennyire vannak megelégedve saját testtömegükkel a megkérdezett diákok. Közel 33% azt gondolja, hogy ideális a testsúlya, mindössze 15% véli úgy, hogy fogynia kellene, és csak 3,4 % véli túlsúlyosnak magát (3. ábra).

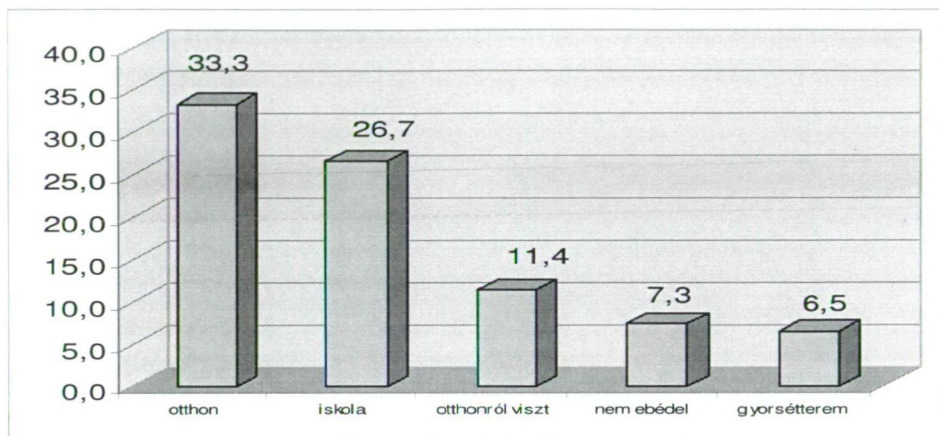
3. ábra: A válaszadók elégedettsége a testtömegük alapján

Forrás: Leonardo da Vinci projektbeli felmérés alapján

A következő két kérdés kapcsán arra próbáltunk választ keresni, hogy a diákok a hétköznapi ételekben és a hétvégén hol fogyasztják az ebédjüket, milyen környezetben étkeznek. A kérdésekre kapott válaszokat a 4. és az 5. ábra szemlélteti.

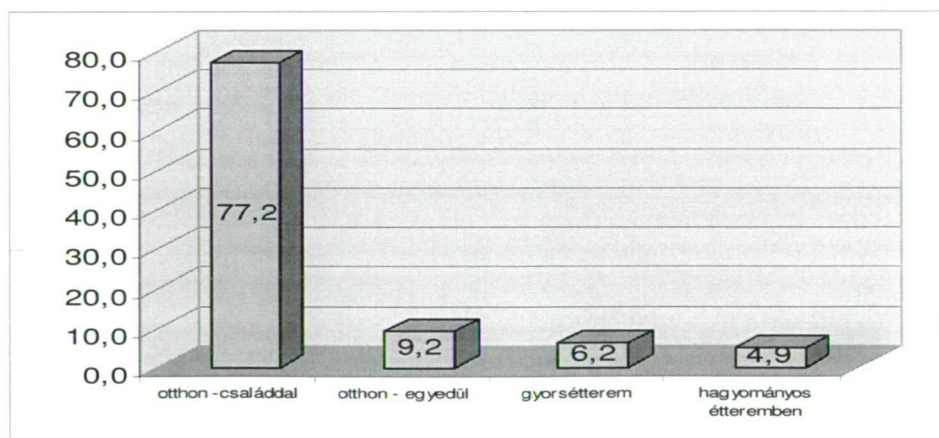
4. ábra: A diákok megoszlása a hétköznapi ebédelés alapján

Forrás: Leonardo da Vinci projektbeli felmérés alapján

A megkérdezett fiatalok 33,3%-a hétköznapi is tud otthon ebédelni, míg 26,7% az iskolai étkezést részesíti előnyben. A gyorséttermet a válaszadók 6,5%-a jelölte csak meg. Hétvégén már a diákok 77,2%-a ebédel otthon a családdal. Közel azonos arányban, azaz 6,2% még a hétvégén is a gyorséttermeket részesíti előnybe.

5. ábra: A diákok megoszlása a hétvégi ebédelés alapján

Forrás: Leonardo da Vinci projektbeli felmérés alapján

Megfogalmaztunk 4 állítást, amelyben arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen különbségeket tapasztalnak a hagyományos és a gyorséttermi ételek között. Egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a diákok drágábbnak találják a hagyományos éttermeket, mint a gyorséttermeket, és sokan választják a gyorséttermi étkezéseket is (2. táblázat). A megkérdezettek 88,9%-a olyan városban lakik, ahol van gyorsétterem. A válaszadók 1/3-a havonta 1-2 alkalommal megy csak gyorsétterembe, a másik 1/3 hetente legalább egy alkalommal. A fiúk sokkal gyakrabban járnak, mint a lányok. A leggyakrabban a klasszikus hamburger-kólasültkrumpli menüt fogyasztják.

2. táblázat: Az egyes állításokkal való egyetértés átlagértékei

Állítás	Átlagpont
Hagyományos étterem menüje drágább, mint a gyorsétteremé	3,68
Az újrahasznosított csomagolás fontos számomra	3,42
Ha nincs pénzem a kedvelt menüre, olcsóbbat veszek	2,91
Jobban szeretem a gyorséttermet, mint a hagyományosat	2,62

Forrás: Leonardo da Vinci projektbeli felmérés alapján

3. ÖSSZEFOGLALÁS

Kutatásunk során megállapítható, hogy a vizsgált országokban élő diákok táplálkozási szokásai viszonylag rendszeresnek mondhatóak és jellemzően az egészséges, naponta többszöri étkezést részesítik előnybe. Kedvenc ételeik közé tartoznak a péksütemények, a tejtermékek, valamint a zöldség és gyümölcsfélék is. A legtöbben otthon és az iskolában étkeznek, de jelentős arányt képviselnek a gyorséttermekbe járók köre is. Több fiú, mint lány jár gyorsétterembe. A diákok önmaguk testsúlyáról alkotott képe és a gyorséttermekbe való járás között lehet összefüggést felfedezni.

IRODALOMJEGYZÉK

- Burkáné Szolnoki Á. (2003):** Vendéglátó szakmai alapismeretek, Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- Lauren, G. (2012):** How Nutritionists Eat Fast Food <http://www.prevention.com/food/healthy-eating-tips/what-nutritionists-order-fast-food-restaurants>; 2014.02.15.
- Michalkó G. (2004):** A turizmuselmélet alapjai, Turizmus Akadémia, Székesfehérvár.
- Rátz T. (2004):** European Tourism, KJF, Székesfehérvár, pp. 99–104.
- Szende P. (1994):** Marketing a szállodaiparban, KIT, Budapest.

KÖZFOGLALKOZTATÁS, MINT A MUNKANÉLKÜLISÉG CSÖKKENTÉSÉRE ALKALMAS EGYSÉGES RENDSZER BEMUTATÁSA

Oláh Judit

SUMMARY

It is important to investigate labour market tools as employment policy is expected to reduce unemployment and the segmentation of the labour market, to decrease the intensifying unfavourable situation of vulnerable social groups, to help the geographical, employment and branch labour mobility and to improve productivity. I examine the role of public employment of the labour market tools. I introduce the development of public employment tools and detail that what effects the public employment has on the tendency of unemployment. The literature review in my research was compiled with the aim of a secondary research objective. In the literature review I deal with the introduction of the public employment as a tool for handling labour market crises in the countries of the European Union, as well as with the characteristics of the new system of public employment in Hungary. The numbers of those who are involved in the public employment program both at national and sub-regional levels forecast its significance and necessity under the present condition of the Hungarian economy.

1. BEVEZETÉS

A munkanélküliség és a foglalkoztatottság problémája világszerte növekvő aggodalmat váltott ki. Az aggodás és a megoldások kilátásaival kapcsolatos pesszimizmus a világ számos részére jellemző manapság.

A legtöbb fejlett országban 1973 óta folyamatosan nőtt a munkanélküliség átlagos szintje, az OECD országokban jelenleg 10% körül van. Ezen túlmenően aggodalomra ad okot, hogy megmarad ezen a magas szinten, valamint az is probléma, hogy a szakképzetlen dolgozók foglalkoztatási kilátásai rendkívül rosszak, és ezzel összefüggésben növekednek a béregyenlőtlenségek a szakképzett és a szakképzetlen dolgozók között. Ahogyan a leírtakból is látható, a nagyarányú munkanélküliségből egy sor további probléma következik: növekvő mértékű egyenlőtlenség és társadalmi kirekesztettség, az elmaradt termelés és az elvesztegetett emberi erőforrások, növekvő gazdasági bizonytalanság, és a munkanélkülieknek okozott emberi szenvedések.

Az előbbiek együttesen jelennek meg a Cloke és Park (1985) által kidolgozott háromszintű humán erőforrás hierarchiában. Ebben a szisztémában az emberek és közösségeik életminőségét alapvetően meghatározza a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége és minősége, valamint a munka hozzáférhetősége, azaz a helyben és az ingázással elérhető munkahelyek megléte (Kis 2008).

A Közép- és Kelet-Európa – így hazánk is –, korábban központi tervutasításos rendszerben működő gazdaságokat az átmenet folyamatának első éveiben a kibocsátás nagyarányú visszaesése, a munkaerő piac kedvezőtlen alakulása Bácsné (2014) a tömeges munkanélküliség gyors kialakulása, valamint fokozódó egyenlőtlenség és növekvő szegénység jellemezte. Bár 1994-ben néhány országban már relatív javulás mutatkozott, a kilátások továbbra is rosszak. Összességében a

piacgazdaságra való átalakulás folyamata nehezebbnek bizonyult, mint ahogy az előre látható volt. Azt is láthatjuk azonban, hogy hazánkban voltak olyan vállalkozások, amelyek akár önerős, akár pályázati úton elnyerhető források igénybe vételével eredményesebbé tették tevékenységüket, így képesek voltak a dolgozói létszámukat növelni (Vántus 2010). A nagymértékben torzult gazdaságok szerkezetének átalakítása, amelyek évtizedeken át el voltak szigetelve, mind a hazai, mind a nemzetközi piaci erőktől, és az új piaci intézmények nulláról történő kiépítése valóban ijesztő és időigényes feladatnak bizonyult.

Tehát fontos feladat, hogy megerősítsék a munkaerőpiaci politika eszközeit. Az aktív munkaerő-piaci programok megvalósításához szükséges a kapacitásokat és munkaerőpiaci szolgáltató szervezetet erősíteni. Mivel ez biztosíthatja a munkaerő „újra bevetéséhez” alkalmazott eszközök hatékonyságának növelését, ami a folyamatban lévő gazdasági szerkezetváltás adott nagyságrendje mellett kritikus jelentőségű.

2. A KÖZFOGLALKOZTATÁS TÖRTÉNELMI MÚLTJA ÉS FEJLŐDÉSI TENDENCIÁJA

A tömeges munkanélküliség a XVIII. század végén megkezdődött ipari forradalom terméke: a gépek térhódításával egyre kevésbé volt szükség az emberi munkára, izomerőre. A munkanélküliség számos társadalmi problémához, feszültséghez vezetett. A megoldáskeresés okán a XIX. század végére szemléletváltozás ment végbe Európa-szerte, mely szerint a munkaképes ember nyomora nem magánügy többé. A munkanélküli társadalmi kategória lett, mellyel foglalkoznia kell a kormányzatoknak (Gyáni 2011). A kormányzati intézkedések egyik lehetősége a nagy létszámúvá és tartóssá váló munkanélküliség ellen – a folyamatos segélyezés helyett – a közpénzekből, közérdeket szolgáló feladatok elvégzése, arra rászoruló emberek foglalkoztatásával.

Ulicska (1997) „A munka, mint büntetés” írásában megemlíti, hogy az országban a századelőn az egyre növekvő munkanélküliség mellett látszólag előállt az a furcsa helyzet, hogy a társadalom ugyanazzal büntetett, amivel jutalmazott. Jól érzékelhető a változás a szinonimákkal: a dolgozó házakból előbb dologházak, majd kényszermunkaházak lettek. Ez a gondolat sokakban felmerül a jelenkori közfoglalkoztatással kapcsolatosan is, a ma működtetett rendszernek is létező kettőssége. Azok a munkafeladatok, amelyeket ma az önkormányzatok által szervezett közfoglalkoztatási programok keretében elvégeznek a bevont álláskereső, sok esetben megegyeznek a közérdekű munkára ítélt szabálysértést elkövetők által elvégzendő feladatokkal. A helyzet kettőssége, amit Ulicska (1997) is felveti, hogy ugyanazt a munkát az egyik ember „jutalomként” végzi, míg a másik „büntetésként”, ez morális szempontból kérdéses. Vajon milyen hatással van ez a közfoglalkoztatás presztízsére? Itt utalnék Csoba (2010a) „Segély helyett munka” írására, mely szerint a mai közfoglalkoztatási programok sok hasonlóságot mutatnak a középkori dologházak működését meghatározó filozófiával. Mindkettő megvalósítását áthatja a kényszer. Nincs választási lehetősége a megszólítottnak arra vonatkozólag, hogy részt kíván-e venni a programban. További közös

vonásként említi azt, hogy az elvégzett munkáért jóval alacsonyabb jövedelem jár, mint az elsődleges munkaerőpiacon.

Csoba (2010a), Csoba (2010b) és Ulicska (1997) írásainak kapcsán tovább kutakodtam, és néhány szóval visszautalnék a közfoglalkoztatás történetére. Ezt azért tartom fontosnak, mert ez hűen tükrözi a munkanélküliséggel kapcsolatos álláspontok alakulását a XVI. századra visszanyúlóan, amikor is – az 1555-ös évben elsőként – Amszterdamban létrehozták az első dologházat. Feljegyzések szerint Magyarországon körülbelül 150 éven keresztül, a XVIII. századtól a második világháború kitöréséig, működtek ilyen jellegű intézmények. A dologházakba azokat az embereket zárták, akik nem fogadták el a kapitalista társadalom rendjét, renitens viselkedést tanúsítottak. Csavargók és koldusok, akik nem akartak beilleszkedni egy olyan társadalomba ahol a tulajdonjog alapja a munka. Ezeknek az intézményeknek eleinte a munkáltatás mellett nevelési, erkölcsnemesítő célzata is volt, később már csak nagyon szigorú fegyelem mellett a kötelező munkavégzés volt a meghatározó, határozott vagy határozatlan időtartamra, a kriminalitás csökkentése érdekében.

2.1. KÖZHASZNÚ FOGLALKOZTATÁS

A közhasznú munkavégzésre korábban nyújtott támogatás a lakosságot vagy a települést érintő közfeladat, vagy az önkormányzat által önként vállalt, a lakosságot illetőleg a települést érintő feladat ellátását, vagy közhasznú tevékenység folytatását támogatta. A közhasznú munkavégzés fajtái voltak a kommunális, az egészségügyi és szociális, a művelődési és oktatási, valamint egyéb tevékenységek.

A részletes feltételeket a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. Törvény felhatalmazása alapján a 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet szabályozta, azonban az egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékoságügyi és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról szóló 2010. évi CLXXI. Törvény egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékoságügyi és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról hatályon kívül helyezte.

A közfoglalkoztatási formák mindegyike évtizedek óta kitölt egy kis rést a munkaerőpiac palástján. Csehné (2007) alapján a közhasznú foglalkoztatás 1987. második felévéől működött Magyarországon. Célja az átmeneti jövedelemhiány pótlása volt, mert mindenki abban bízott, hogy majd újra beindul az ipar, a privatizáló tulajdonosok új piacokat fedeznek fel, és azzal, hogy új piacokra kezdenek el termelni, a munkanélküliek ismét foglalkoztatottakká válnak. A tartós munkanélküliek munka világában történő megjelenésének szinte egyetlen formájaként a közhasznú munka működött. Kezdetben viszonylag szűkebb volt és főként a megélhetésüket csak ilyen formában biztosítani tudókat érintette. Olyan munkakörökre szervezték meg az önkormányzatok, amelyet más munkaerővel nem tudtak betölteni és elvégeztetni. A közhasznú támogatás igénybevételével az önkormányzatok többségében településtartási, közterület karbantartási parkfenntartási és belterületi vízrendezési feladatokat oldottak meg (I2, I3, I4).

2.2. KÖZMUNKA

Az állami és önkormányzati közfeladatok ellátására a közhasznú foglalkoztatást követő közfoglalkoztatási forma, amely közel fél évszázad elteltével, 1996-ban jelent meg újra, a közmunka volt.

A közmunka kategóriájába a munkanélküliség csökkentésére alkalmas fejlesztési, felújítási, különösen infrastrukturális és környezetvédelmi, továbbá az elmaradott térségek felzárkóztatását célzó, önkormányzati és egyéb társadalmilag hasznos közfeladatok ellátásának javítására irányuló, erre a célra a költségvetésben elkülönített állami pénzeszközből támogatott programok tartoztak. A programok szervezésének fő célja az volt, hogy a hosszabb ideje munkát nem találó, szociális segélyre jogosult álláskereső átmeneti foglalkoztatását önkormányzati, közösségi célú feladatok ellátásával valósítsák meg. A támogatás alanya lehetett kistérségenként egy, jogi személyiséggel rendelkező kistérségi önkormányzati társulás, vagy a társulás által felhatalmazott tag-települési önkormányzat (gesztor), közhasznú társaság, valamint területfejlesztési tanács.

A részletes szabályokat a 49/1999. (III.26.) Kormányrendelet tartalmazta, a 375/2010. (XII.31.) Kormányrendelet a támogatási formát hatályon kívül helyezte. Országosan jellemző volt, hogy a közmunkában foglalkoztatott személyek többsége férfi volt. Ennek okaként főként az elvégzendő munka jellege volt megnevezhető, hiszen legtöbb esetben nehéz fizikai munkát kellett elvégezni, az árvízvédelem, katasztrófa elhárítás, közútfenntartás a vasútkarbantartás területén (Kulinyi 2013).

2.3. KÖZCÉLÚ MUNKA

A közcélú munka, 2000 májusától hivatott felhasználási kötöttségek mellett, költségvetési forrásból munkalehetőséget biztosítani a rendszeres szociális segélyben részesülőknek. A közcélú munka olyan közmunkának vagy közhasznú munkának nem minősülő állami vagy helyi önkormányzati feladat ellátását jelentette, amelynek teljesítéséről – jogszabály alapján – a települési önkormányzatnak kellett gondoskodnia. A közcélú foglalkoztatást a települési önkormányzat szervezte a költségvetésből biztosított, felülről nyitott keretből.

A közcélú munka részletes feltételeit a szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. Törvény szabályozta, amelyet az egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékosügyei és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról szóló 2010. évi CLXXI. Törvény egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékosügyei és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról hatályon kívül helyezte.

2001-ben vezették be hazánkban, és ugyanúgy a közfoglalkoztatás két pillérét, a segélyezettek szűrését és ellátási jogosultságának megszerzését segíti, továbbá az önkormányzatok közfeladatainak költségtakarékos ellátását szolgálja (Galasi-Nagy 2003). Nemzetközi szinten ehhez hasonló, kiterjedt nemzeti programok szervezése főleg az északi és a kontinentális Európára jellemző. Bizonyos kritériumok mellett bárki részt vehet bennük, és olyan univerzális eszközök, amelyekben a célcsoport

egyszerre csak egyféle kezelést kap, függetlenül a résztvevők heterogén paramétereitől. A célkitűzésük gyakran homályos, amelyek az intézkedés sikerességét is megkérdőjelezhetik (Hudomiet–Kézdi 2008).

2.4. ÚT A MUNKÁHOZ PROGRAM

A program 2009. január 1-jétől indult és a közmunka rendszerének 2011. január 1-jétől történő megváltozásáig tartott.

Kiemelt célja, hogy a munkára képes, tartósan munkanélküli személyek – akik 2008. évig egy típusú ellátásban, rendszeres szociális segélyben részesültek, 2009-től pedig rendelkezésre állási támogatásban vagy rendszeres szociális segélyben – a korábbiaknál fokozottabb mértékben vegyenek részt valamely közfoglalkoztatási formában, annak érdekében, hogy rendszeres munkajövedelemhez jussanak. Az alacsony iskolai végzettségű munkavállalók számára ugyanis a nyílt munkaerőpiacra való visszakerülés első lépcsőjét a közfoglalkoztatásban való részvétel jelentheti. Azoknak a személyeknek, akik életkorukból, egészségi állapotukból, sajátos egyéni élethelyzetből adódóan nem tudnak munkát vállalni, nem kell részt venniük a közfoglalkoztatásban, és továbbra is kaphatják a rendszeres szociális segélyt.

A program célcsoportja a gazdaságilag nem aktív lakosság, a nyilvántartott álláskereső és a szociális segélyből élők. A program céljai között szerepel az érintett csoportok visszavezetése a munkaerőpiacra, a munkahelyteremtést támogató projektek bővítése, és ezzel egy időben a feketemunka visszaszorítása. A program egyik elvárása és követelménye, hogy azokat, akik 35 év alattiak és nem végezték el a 8 osztályt, kötelező képzésben kell részesíteni. Országos szinten 90 ezer ember foglalkoztatása valósul meg a program keretein belül.

A program megindításától a közfoglalkoztatás meghatározó jelentőségűvé vált, bár ennek a programnak a megindítása még nem válságenyhítő céllal történt. Ez az első év, amikor közfoglalkoztatás szervezése átkerült az önkormányzatoktól a munkaügyi kirendeltségekhez. A döntés, amely a közfoglalkoztatás koordinációját áthelyezte az önkormányzatoktól a munkaügyi szervezethez, több önkormányzat megítélése szerint nem volt kellően átgondolt és megalapozott. Ettől az évtől kezdődően, a települési önkormányzatoknak közfoglalkoztatási tervet kellett készíteniük az állami foglalkoztatási szolgálattal együttműködve, egy évre előre az elvégzendő feladatokról, azok időbeni ütemezéséről, létszámigényéről és költségigényéről. Az önkormányzatok nehezen fogadták el, hogy „elvették” az önálló döntési jogkörüket a közfoglalkoztatás szervezésében.

A célcsoportok demográfiai összetételét, iskolai végzettségét vizsgálva azt látjuk, hogy megoszlásuk a regisztrált munkanélküliekhez viszonyítva lényegesen kedvezőtlenebb. A bevontak jelentős hányada az idősebb korcsoportból kerül ki, és iskolai végzettség tekintetében felülreprezentáltak az iskolázatlanabbak. Ezzel összefüggésben alakult az ki, hogy a közfoglalkoztatási programokban végzett munka többnyire képzettséget nem igénylő fizikai munka (Kézdi 2011). Czomba (2010) kutatásában kiemelte, hogy a közfoglalkoztatás szükséges rossz, de csak

ezáltal érhető el, hogy az embereket munkaképes állapotban tartsák mindaddig, amíg az elsődleges munkaerőpiacon el tudnak helyezkedni

Attekintve az elmúlt két évtized alkalmazott eszköztípusait, lényegében nem lehet érdemi mennyiségi vagy minőségi fejlődést kimutatni a közfoglalkoztatás rendszerét illetően. A programok teljes menedzsmentje egy speciális apparátust igényelt, ugyanakkor lokális szereplők egy fokozatosan lecsupaszított központi forrásallokációval kellett, hogy szembenézzenek az évek során (Semjén 1996). A hazai közmunkaprogramok eredményeiről nagyon kevés szakirodalom számol be, hiszen kezdettől fogva a legalacsonyabb végzettségű, és hátrányos helyzetű munkanélküliek sorsának átmeneti javítására használták. Firle et al. (2007) felmérései szerint a résztvevők kisebb valószínűséggel (30-35%) helyezkednek el, mint a kontrollcsoportba került nem segélyezett, munkaképes inaktív személyek, tehát a kutatók szerint nincs szignifikáns munkaerő-piacjavító hatása. Ugyanakkor a hátrányos helyzetű vidéki térségekben ez a munkaforma az egyetlen és átmeneti munkalehetőség, azonban tranzitív hatás, azaz a tartós foglalkoztatás elérésére egyáltalán nem alkalmas, mi több erősítheti a beragadás hatást (Hudomiet–Kézdi 2008, Bass 2010).

A közfoglalkoztatás korábbi gyakorlata nem volt hatékony. Szabályozásában, finanszírozásában és működésében erősen széttagolt és átláthatatlan, költségeit és humán erőforrás felhasználását tekintve pazarló volt. Kevesen vállaltak el piaci alapú, nagyobb teljesítményt követelő munkát a versenyszférában.

A tapasztalatok egyértelműen azt mutatták, hogy a közmunka program, a közcélú és közhasznú foglalkoztatás nem vezetett vissza az elsődleges munkaerőpiacra. Sokkal inkább egy olyan életstratégia kialakulását segítették elő, amely – a segélyekből élés mellett – az álláskeresőket passzivitásra ösztönözte.

A közfoglalkoztatás rendszerének átalakítására azzal a céllal került sor, hogy ezeket a problémákat orvosolja, valamint hogy az új támogatási rendszer segítségével minél több munkára képes és kész, aktív korú, munkaerőpiaci szempontból hátrányos helyzetű személy számára biztosítsa a munka világába való visszatérést (Hoffman 2012).

2.5. NEMZETI KÖZFOGLALKOZTATÁSI PROGRAM

2011. január 1-jétől jelentősen átalakult a közfoglalkoztatás rendszere. Megszűnt a közcélú illetve a közhasznú munkavégzés valamint a költségvetési szervezeteknél működtetett és a munkanélküliek elhelyezkedését segítő közmunkaprogram. Helyettük jött létre a közfoglalkoztatási támogatások új rendszere, amely az álláskeresőknél, és kiemelten a foglalkoztatás helyettesítő támogatásban részesülőknél kíván átmeneti munkát biztosítani. Jelentős változást eredményezett a közfoglalkoztatás szempontjából, hogy 2011. szeptember 1. napjától bevezették a közfoglalkoztatási jogviszonyt (Bagó 2013). 2011. január 1-jével, az „Út a munkához” programot felváltva, a kormány meghirdette a Nemzeti Közfoglalkoztatási Programot, amelynek deklarált célja az értékteremtő közfoglalkoztatás jogi kereteinek megteremtése, és a munkaképes lakosság, az álláskeresők munkához juttatása, foglalkoztatásának elősegítése.

A program további célja, hogy **mindenkinek** munkát adjon, aki dolgozni akar, és ezen keresztül, radikálisan lecsökkentse a segélyezettek számát. Az új közfoglalkoztatási rendszerben – az eddigiektől eltérően – nem egy felülről nyitott előirányzattól történik a támogatás finanszírozása. Ez biztosítja, hogy a program működésére rendelkezésre bocsátott források területi eloszlása ne térjen el az eredetileg meghatározott arányoktól. Kiemelt cél, hogy azokban a földrajzi térségekben, ahol magas a regisztrált álláskereső létszáma és kevés a munkalehetőség, több forrás jusson a közfoglalkoztatás keretében biztosítható munkavégzési lehetőségekre.

A közfoglalkoztatás megújult rendszerében a regisztrált aktív álláskereső foglalkoztatása 2011. január 1. napjától az alábbi közfoglalkoztatási támogatási formák segítségével valósult meg:

- rövid időtartamú közfoglalkoztatás támogatása,
- hosszabb időtartamú közfoglalkoztatás támogatása,
- országos közfoglalkoztatási programok támogatása,
- közfoglalkoztatás mobilitását szolgáló támogatás.

2011. szeptember 1. napján hatályba léptek:

- a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. Törvény közfoglalkoztatásra vonatkozó rendelkezései,
- a közfoglalkoztatási bér és a közfoglalkoztatási garantált bér megállapításáról szóló 170/2011. (VIII. 24.) Kormányrendelet, valamint
- a közfoglalkoztatáshoz nyújtható támogatásokról szóló 375/2010. (XII. 31.) Kormányrendelet módosításai is.

Az új típusú közfoglalkoztatás lényeges eleme, hogy a támogatások – pályázati eljárás helyett – kérelemre igényelhetők, valamint az is, hogy a foglalkoztatás az újonnan létrejött közfoglalkoztatási jogviszony keretében történhet.

A közfoglalkoztatási jogviszony – mint a Munka Törvénykönyvének hatálya alá tartozó speciális munkaviszony – időtartama alatt a közfoglalkoztatott társadalombiztosítási szempontból biztosítottak minősül: pénzbeli és természetbeni egészségbiztosítási ellátásra jogosult, közfoglalkoztatásban töltött ideje beleszámít az öregségi nyugdíjra jogosító szolgálati időbe. A közfoglalkoztatási jogviszonyra a munkaviszonyra irányadó adózási és munkavédelmi szabályokat kell alkalmazni.

A közfoglalkoztatás ideje alatt munkaerőpiaci szolgáltatást és képzési támogatást vehetnek igénybe a közfoglalkoztatottak, hogy a megszerzett gyakorlat birtokában a határozott idejű közfoglalkoztatást követően, munkát tudjanak vállalni az elsődleges munkaerőpiacon.

Az új rendszerhez szervezeti átalakulás is társult: az egyes miniszterek, valamint a Miniszterelnökséget vezető államtitkár feladat- és hatásköréről szóló 212/2010. (VII. 1.) Kormányrendelet 37. § w. pontja a belügyminiszter szakpolitikai feladat- és hatáskörébe utalta a közfoglalkoztatást, ennek megfelelően a Belügyminisztériumban létrejött a Közfoglalkoztatási Helyettes Államtitkárság. A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériummal együttműködve a Nemzetgazdasági

Minisztérium a munkaügyi központok állományában kijelölte azokat a referenseket, akik – a belügyminiszter szakmai irányításával - területi, illetve helyi szinten látják el a közfoglalkoztatással kapcsolatos feladatokat. Az új közfoglalkoztatási rendszerben a munkaügyi kirendeltségek kiemelt szerepet kaptak. Szoros együttműködést és folyamatos párbeszédet feltételez a foglalkoztatók részéről, hiszen a szociálisan hátrányos helyzetű álláskeresőkről való gondoskodás közös felelősségen alapul. A közfoglalkoztatás csak a munkaügyi kirendeltségek közvetítésével valósulhat meg.

2011. év közepétől a közfoglalkoztatás szakmai irányítása átkerült a Belügyminisztériumhoz (BM). A BM számos programot dolgozott ki a közfoglalkoztatás minél hatékonyabb alkalmazására. A 2012-es év újból mérföldkő volt a közfoglalkoztatás rendszerében, mivel azok a mintaprogramok, amelyeket a 2011. év során dolgoztak ki, érdemben 2012 januártól indultak el. A kidolgozott programok a következők:

1. mezőgazdasági program,
2. mezőgazdasági utak rendbetétele,
3. belvízelvezetés,
4. illegális hulladéklerakó helyek felszámolása,
5. a közfoglalkoztatottak téli és egyéb értékteremtő foglalkoztatásának kialakítása,
6. bio- és megújuló energiatermelés,
7. belterületi közúthálózat javítása,
8. helyi sajátosságokra épülő programok.

A fenti programok 2013. évben újra indultak a közfoglalkoztatók kérelme alapján. Hatásukat tekintve összetettek: a közösségformálás, a települések és azok közvetlen környékének élhetőbbé, lakhatóbbá tétele, a lakosság szubjektív biztonságérzetének növelése, a közbiztonság javítása. A foglalkoztatás napi nyolcórás munkaidőben történik. A támogatások hozzájárulnak az önkormányzatok intézményeinek hatékonyabb működtetéséhez és szervezetei önellátásának kialakításához. A kistérségi startmunka-mintaprogramok esetében a bér és járulék 100%-os támogatásán kívül a beruházási és dologi költségek és kiadások teljes egészében támogathatók (15).

2011. évtől a közfoglalkoztatási munkaviszonyt kiemelték a Munka Törvénykönyve alól. Ez a közfoglalkoztatási bért a minimálbér alá süllyesztette (Kulinyi 2013). Alacsonyabb bért kaphat csak a dolgozó, mert annak mértéke maximalizálva van. A 170/2011. (VIII.24.) Kormányrendelet a közfoglalkoztatási bér és a közfoglalkoztatási garantált bér megállapításáról, alapján a jelenlegi közfoglalkoztatási rendszerben azok az álláskereső, akiket a végzettséget nem igénylő munkakörbe vonnak be – a tevékenység jellegére való tekintettel – a közfoglalkoztatási bért, akiket szakképzettséget igénylő munkakörbe vesznek fel, ők a közfoglalkoztatási garantált bért kaphatják. A nevezett kormányrendelet 2013. január 1-jén hatályos állapota szerint a közfoglalkoztatónak lehetősége van arra, hogy a programokban alkalmazott munkavezetők bérét magasabb, a rendelet által

meghatározott maximum összegben állapítsák meg. Ez alacsonyabb, mint ami a munkatörvénykönyv szerint járna a dolgozónak az elsődleges munkaerőpiacon.

Csoba (2010a) kutatásában hangsúlyozza azt is, hogy a közfoglalkoztatási programokban elvégzett munkák nem mindegyike felel meg annak a közfoglalkoztatási programokkal szemben támasztott elvárásnak, hogy az segítse elő az álláskereső minél előbbi visszatérését az elsődleges munkaerőpiacra.

A társadalom, a gazdaság és az egyén szempontjait is figyelembe véve fontosabb a társadalom munkaképes tagjai számára munkalehetőséget teremteni közvetlen, vagy közvetett úton, mint segíyezni. A munkahelyet nemcsak anyagi vonatkozásban nem pótolják a pénzbeli támogatások, hanem egzisztenciális vonatkozásban sem.

Hazánkban közfoglalkoztatottként olyan természetes személy foglalkoztatható, aki a Munka Törvénykönyvének rendelkezései szerint munkaviszonyt létesíthet, és aki a munkaügyi kirendeltségen nyilvántartott álláskereső, vagy rehabilitációs járadékban részesül. Közfoglalkoztatási jogviszony – a normál munkaviszonytól eltérően – csak határozott időre létesíthető, próbaidő kikötése nélkül.

Közfoglalkoztatás – az általam bemutatni kívánt munkaerő-piaci eszközzel – az állam a foglalkoztatás elősegítését, bővítését tűzte ki célul a gazdaságilag elmaradott térségekben. A közfoglalkoztatásba bevont álláskeresők egyre nagyobb számával függ össze az a tény, hogy a hátrányos helyzetű térségeket a 2008. évi gazdasági válság nem sújtotta olyan mértékben, mint az ország fejlettebb régióit. Ezekben a régiókban nem nőtt olyan mértékben a munkanélküliek száma, sőt egyes térségekben még csökkent is. A közfoglalkoztatás és a válság miatt bekövetkező állásvesztés sem földrajzilag, sem strukturálisan nem fedte le egymást. Míg a közfoglalkoztatásban az ország északi, északkeleti részében élő, képzetlenebb munkaerő vett részt nagyobb arányban, az „új” munkanélküliek jelentős hányada az ipar nagyobb foglalkoztatási súlya jellemezte dunántúli megyék középfokú végzettségűinek köréből került ki, akik jövőjüket továbbra is a „normál” munkaerőpiacon képzelték el. A területi diszkrépancia hozzájárult ahhoz, hogy a válság következményeként a megyék, régiók foglalkoztatási és munkanélküliségi rátáját jellemző különbségek csökkenjenek. Az évek óta rosszabb helyzetben lévő megyék, régiók mutatói kevésbé, a kedvezőbb helyzetűeké viszont erőteljesen romlottak (II).

A közfoglalkoztatást, a megbomlott munkaerőpiaci egyensúly átmeneti stabilizálásának eszközeként az állam mindig akkor alkalmazza kiemelten, amikor a munkaerőpiaci kereslet és kínálat egymáshoz viszonyított aránya jelentősen megbomlik. Ez leginkább akkor fordul elő, amikor egy gazdasági, foglalkoztatási rendszer alapjaiban megváltozik, és ez a munkahelyek tömeges megszűnését okozza. Az utcára kerülő embereknek ezzel a foglalkoztatási formával egyrészt pótolták a kieső jövedelmet, mely az önfenntartó képességük megőrzését biztosítja, másrészt a rájuk eső közösségi feladatok ellátását oldották meg (Csoba 2010a).

3. MUNKAERŐPIACI VÁLSÁGKEZELÉS AZ EURÓPAI UNIÓ ORSZÁGAIBAN

A gazdasági válság kialakulásával összefüggésben, az unió egyes országaiban eltérő hangsúlyt kapott a közfoglalkoztatás, mint a munkaerőpiaci válságkezelés eszköze, és az arra fordított pénzeszközök is eltérő nagyságot mutatnak. Egyes tagországokban jelentősen megnőtt a közfoglalkoztatottak száma, mint például Magyarországon, Lettországon, Franciaországban és Portugáliában. Ezzel egyidejűleg Németországban, Bulgáriában, Szlovákiában és Romániában nagymértékben csökkent a bevontak száma. Ugyan annak a problémának a kezelése nemzet specifikus jelleget kapott. Ezeket fontosnak tartom bemutatni annak érdekében, hogy a magyarországi közfoglalkoztatási rendszer megítélését nemzetközi viszonylatba helyezve is segítsen. Az egyes országok modelljei, közfoglalkoztatási formái igen nagy változatosságot mutatnak, közöttük számos eltérés tapasztalható. Koltai (2013) alapján bemutatott válságkezelő programokat összehasonlítottam a magyarországi közfoglalkoztatási rendszerrel, és feltárom a fellelhető egyezőségeket és különbözőségeket. A különböző nemzetek programjainak egységes jellemzője, hogy több célt szolgálnak, de hogy melyikre helyezik a hangsúlyt, abban eltérést mutatnak. A közfoglalkoztatási program pontos céljának megfogalmazása rendkívül fontos, hiszen a várt eredményt is ehhez lehet igazítani.

A válság az európai országok közül *Lettországot* érintette a legsúlyosabban. A hirtelen és óriásira duzzadó munkanélküliség kezelésére a lett kormány megindította a Válságkezelő Közmunkaprogramot. A program célja volt egyrészt munkajövedelmet biztosítani a munkanélküli ellátásból kiszorulóknak számára, valamint a munkához kapcsolódó készségek szinten tartása a válság idejére, annak érdekében, hogy a munkaerőpiaci folyamatok stabilizálódásakor az érintetteknek az elsődleges munkaerőpiacra történő visszatérésük sikeresebb legyen. A lett kormány által indított program, a magyar közfoglalkoztatási programtól való különbözősége abban nyilvánul meg a leginkább, hogy a foglalkoztatottak nem munkaszerződéssel, hanem együttműködési megállapodás alapján vesznek részt a foglalkoztatásban. Ennek következtében a közfoglalkoztatás ideje nem vehető figyelembe a szolgálati idő kiszámításánál, biztosítási jogviszonynak sem minősül a nyugdíj szempontjából, és álláskeresői ellátásra sem szerez jogosultságot a foglalkoztatott. Hasonlóság a lett és a magyar közfoglalkoztatási rendszer között az, hogy a közfoglalkoztatásban dolgozók, a minimálbérnél alacsonyabb bér ellenében dolgoznak azért, hogy a program ne hogy a nyílt munkaerőpiac ellenősztrőnként hasson.

Közösségi Munka Program néven indult az 1990-es évektől *Csehországban* az a közfoglalkoztatási program, melynek célja, a bevontak munkaszocializációjának fenntartása. Különbség a magyar és a cseh program között az, hogy míg a hazai közfoglalkoztatásban cél, hogy minél több személyt vonjanak be, ezért ugyanazon dolgozó ismételt bevonása nem javasolt, addig a cseh közfoglalkoztatásban résztvevők akár többször is részt vehetnek egymás után. Hasonlóság a két ország

programjában az, hogy akik visszautasítják a közfoglalkoztatásban való részvételt, azoktól megvonják az álláskeresői ellátást.

A finn rendszer is szem előtt tarja azt, hogy akik már részt vettek támogatott foglalkoztatásban, hat hónapig ismételten ne vehessenek részt. Azért nem adnak rá lehetőséget, hogy az álláskereső folyamatosan támogatott foglalkoztatásban vegyenek részt, mert kutatási eredmények azt mutatják, hogy a támogatott foglalkoztatás ciklikus rendszerében való részvétel nem javítja a résztvevők munkaerőpiaci helyzetét, de a munka világától legtávolabb maradókat aktivitásra ösztönzi.

Görögországban, az országot igen súlyosan érintő válság hatásainak enyhítésére két közfoglalkoztatási program indult. A Helyi Munkahelyteremtést Szolgáló Közfoglalkoztatási Program, a helyi non-profit szervezeteket, non-profit szolgáltatásokat hivatott támogatni. Regisztrált álláskereső elhelyezkedéséhez járul hozzá, különös tekintettel a tartósan munka nélkül lévőkre és az ellátás nélkül maradókra, valamint a 30 év alatti fiatalokra. A Munkanélküliek Minősítési Listáján Alapuló Közszolgáltatási Program keretében a közszféra szervezetei, – közöttük az önkormányzatok és non-profit szervezetek – kapnak lehetőséget arra, hogy a munkaügyi szervezet által kiközvetített munkanélküliek közül válasszák ki munkavállalóikat. Ennek a programnak az a sajátossága, hogy a résztvevőket egy úgynevezett prioritási listáról választják ki. A munkanélküliek kérhetik a felvételüket a listára és megnevezhetnek három foglalkoztatót, ahol szívesen dolgoznának. A munkaügyi szervezet minden álláskeresőt pontoz, hátrányos helyzet alapján. Ehhez plusz pont adódik a munkanélküliség hosszával összefüggésben, az 55. életév betöltése okán, a 29 év alatti életkor vagy az eltartott gyerekek számának kapcsán. Ezzel a munkaügyi szervezetnek az a célja, hogy a közfoglalkoztatási programokba a prioritizált csoportokba tartozók kerülhessenek be. Itt hasonlóság fedezhető fel a magyar munkaügyi szervezet kategorizálási rendszerével. Technikailag, a magyar munkaügyi szervezet nyilvántartási rendszerében is működik egy úgynevezett kategorizálás. Az ügyfelek a nyilvántartásba vételkor – meghatározott prioritások alapján – kategorizálásra kerülnek, azonban a gyakorlatban való alkalmazása és hasznosulása még nem jár ennyire előre, mint a görög rendszerben. A prioritások a következők: alapfokú iskolai végzettség, fogyatékkal élő, 55 év feletti, 25 év alatti, tartósan álláskereső, veszélyeztetett.

A horvát közfoglalkoztatási programokban – hasonlóan a hazai rendszerhez – jellemzően a helyi önkormányzatok, közintézmények és az önkormányzattal ellátási szerződéssel rendelkező non-profit szervezetek lehetnek a foglalkoztatók. Az elvégzendő feladatok és a betöltendő munkakörök szinte teljes egyezőséget mutatnak a magyarországi, huzamosabb idejű közfoglalkoztatási programokkal. A munkakörök a közfeladatok ellátásához kötődnek.

Az ír közfoglalkoztatás sajátossága a projektszerűség. A bevont álláskereső – csak úgy, mint Magyarországon – határozott ideig, részmunkaidőben dolgozhatnak egy meghatározott projektben. A magyar közfoglalkoztatási programtól jelentős eltérés tapasztalható abban, hogy a résztvevők munkaviszonya egyszer

meghosszabbítható. Erre Magyarországon nincs lehetőség. A 2011. évi CVI. Törvény szerint a közfoglalkoztatási jogviszony csak határozott időre létesíthető. A határozott idő nem lehet hosszabb, mint a közfoglalkoztatás támogatásáról szóló jogszabály alapján nyújtott támogatásról szóló hatósági szerződésben előírt időtartam. Az ír közfoglalkoztatásnak nem célja a munkaerőpiaci reintegráció, ezért nem kapcsolódik hozzá képzés. A közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó képzés Magyarországon is csak a mezőgazdasági programokban kötelező feltétele a program megvalósíthatóságának. A Közösségi Elhelyezkedési Programban, amelyet 2010-ben a válság hatására vezettek be, ismételten megjelenik a magyar rendszerhez hasonlóan a kötelező jellegűség. Aki azt visszautasítja, a segélyének az elvesztésével jár.

Portugáliában két rendkívül népszerű program helyettesíti a közfoglalkoztatási programot, a Foglalkoztatási Integrációs Szerződés+. A résztvevők – csak úgy, mint Magyarországon – közfeladatot látnak el, és a foglalkoztatók a helyi önkormányzatok és non-profit civil szervezetek lehetnek. A két program közötti különbség mindösszesen a bevonhatók, a célcsoportok körében nyilvánul meg. Míg az elsőben csak az álláskeresői ellátásban részesülők lehetnek foglalkoztatottak, addig a másodikban csak a szociális segélyben részesülők foglalkoztathatók. A bevonhatók körére való tekintettel, összehasonlítva a hazai közfoglalkoztatási programokkal, azt látjuk, hogy a magyarországi közfoglalkoztatási programok bármelyikénél elsődleges szempont az, hogy regisztrált álláskereső legyen az ügyfél. Az országos közfoglalkoztatási programoknál egyéb kötelező kitétel nincs is. A további programok esetében a startminta programokban illetve az önkormányzati huzamosabb idejű közfoglalkoztatási programokban elsődlegesen a foglalkoztatás helyettesítő támogatásban részesülők, az ellátatlanokat, valamint a rehabilitációs ellátásban részesülők foglalkoztathatók.

A román közfoglalkoztatási programok már az 1990-es évek vége óta működnek. Az országot is súlyosan érintő válság ellenére az erre fordítható összeg csökkenése miatt a bevontak létszáma csökkent. Azokban a legszegényebb térségekben indítottak csak közfoglalkoztatási programokat, ahol más egyéb munkalehetőség nem volt. Az elvégzendő feladatokat tekintve egyezőséget mutat más ország programjaival, mivel itt is a közfeladatokhoz kötődnek, és a foglalkoztatók az önkormányzatok. Eltérések a programok finanszírozásában lelhetők fel (Koltai 2013).

Ausztriában a közmunka, mint foglalkoztatási forma nem működtethető. Senkit nem lehet közmunkára kényszeríteni. Mint már a magyar közérdekű foglalkoztatás rendszerénél említettem, Ausztriában is van arra lehetőség, hogy bizonyos büntetések esetén az elítélt ledolgozza a rá kirótt bírságot, szociális vagy kommunális munkával.

Angliában ismeretlen a kényszerrel végzett közmunka, amelyért a minimálbér felének megfelelő összeget fizetnek. A munkanélkülieknek 13 hét munkanélküliség után kötelező részt venni az aktív álláskeresőt segítő programokban, a segély megtartása érdekében.

Franciaországban, – mint Ausztriában – ismételten csak az a fajta közmunka jelenik meg, amely büntetési tételként ismert, és amelyet kisebb vétség esetén szabhatnak ki az elkövetőre. A kötelező közmunka bevezetése a 2012-es évhez kapcsolódik.

Oroszországban a közmunka az egyes válság sújtotta területeken az egyetlen megélhetési forrás. Csak a munkanélküliként regisztráltak vehetnek benne részt, előnyt élveznek a munkanélküli segélyből kiesettek. Határozott idejű szerződés szabályozza, az elsődleges munkaerőpiacon történő elhelyezkedés esetén azonnal felbontható (Bujáki 2011, Oláh 2012).

4. ÖSSZEGZÉS

A közfoglalkoztatás különböző formában és funkcióban végig jelen volt és van a középkorban és az újkorban is. Azokban a korszakokban kapott nagyobb hangsúlyt, melyekben a munkaerőpiaci kereslet-kínálati egyensúly hiánya következtében kialakult jövedelemhiány kikényszerítette a központi hatalom beavatkozását. A kötelező közmunkának fontos szerepe volt a szegények fegyelmzésében, alacsony társadalmi helyük kijelölésében. Napjainkban a közfoglalkoztatás célja a munkaerőpiaci esélyek növelése érdekében halmozottan hátrányos helyzetű álláskeresőket – foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesülő, álláskeresői és szociális ellátásra nem jogosult – foglalkoztatása. Fontos eszköz a közfoglalkoztatás a természeti és épített környezet védelmében, a közétkeztetés minőségének javításában, az önfenntartó települések kialakításában, a rendezett közösségi terek, élhető települések megvalósításában. A közfoglalkoztatás feladata napjainkban is összetett. Úgy gondolom, hogy a munkanélküliség problémáját nem lehet csak a közfoglalkoztatással megoldani, csupán mérsékelni. Az előzőeken kívül az adó- és járulékfizetés rendszere, a nyugdíjrendszer, a megváltozott munkaképességű személyek ellátásának a rendszere, a szociális ellátások rendszere is jelentősen befolyásolja mind a munkanélküliségi ráta, mind a foglalkoztatottsági szint alakulását. Ezek szabályozása a törvényhozók feladata, az ő feladatuk megteremteni azokat a feltételeket, hogy minden ember élni és boldogulni tudjon a hazájában.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bácsné Bába É. (2014): Kisgyermekes anyák a munkaerőpiacon – Pro és contra. TAYLOR, Gazdálkodás és Szervezéstudományi Folyóirat. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatásáért Közleményei, VI. évf. 1–2. 2014. pp. 250–259.
- Bagó J. (2013): A közfoglalkoztatás célja és szabályozása. Munkaügyi Szemle. 2013/ 1. szám. pp.4–5.
- Bass L. (2010): Az „Út a Munkához” program hatása – egy kérdőíves felmérés tapasztalatai. Esély. 21. évf. 1. sz. pp. 46–65.
- Bujáki A. (2011): Ásóval, lapáttal a világ ellen, 168 Óra. XXIII. évf. 44. sz. pp. 30–33.
- Cloke, P. J. – Park, C. C. (1985): Rural Resource Management. Croom Helm, London.
- Czomba S. (2010): Nemzeti Közfoglalkoztatási Program című előadás 2010.10.26. Szolnok
- Cseh P. I. (2007): A közhasznú foglalkoztatás jogi és humán vonatkozású változásai az utóbbi tíz évben. Munkaügyi Szemle. 2007. március. pp. 23–27.

- Csoba J. (2010a):** Segély helyett munka. In. A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. Szociológiai Szemle. 1. sz. pp. 26–52.
- Csoba J. (2010b):** A közfoglalkoztatás régi-új rendszere. Útközben az „Út a munkához program”. Esély. 1. sz. pp. 4–24.
- Firle R. – Scharle Á. – Szabó P. A. (2007):** A rendszeres szociális segély munkakínálati hatása. In. Közelkép, jóléti ellátások és munkakínálat. (szerk.) Cseres-Gergely Zs. – Scharle Á. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, pp. 75–90.
<http://econ.core.hu/file/download/MT07kozel.pdf>
- Galas I. P. – Nagy Gy. (2003):** A szigorítások hatása a munkanélküliek elhelyezkedési ütemére. In. A munkanélküli-ellátási rendszer átalakításának hatásvizsgálatai keretében végzett kutatások eredményeiről. Kutatási összefoglaló, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Munkaerőpiaci Kutatások Műhelye, BKÁE Emberi Erőforrás Tanszék, Foglalkoztatási Hivatal, Budapest, pp. 155–202.
- Gyáni G. (2011):** Közmunka a Horthy-korban: Az állami szociálpolitika megoldási kísérletei. História. 33. évf. 7. sz. pp. 30–33.
- Hoffman I. (2012):** A közfoglalkoztatás múltja és jelen Magyarországon. Belügyminisztérium. Közfoglalkoztatási Helyettes Államtitkárság.
- Hudomiet P. – Kézdí G. (2008):** Az aktív munkaerőpiaci programok nemzetközi tapasztalatai. Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás. 3. évf. 1. sz. pp. 3–37.
http://www.kormanyzas.hu/081/01_Hodomiet-Kezdi.pdf
- Kézdí G. (2011):** Foglalkoztatáspolitikai programok hatásvizsgálata. In. Munkaerőpiaci Tükör 2011. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, pp. 41–72.
- Kis K. (2008):** A Hódmezővásárhelyi kistérség humán erőforrásainak hierarchia-rendszerű vizsgálata. Agrártudományi Közlemények, 2008/29. pp. 91–110.
- Koltai L. (2013):** A közfoglalkoztatás szerepe válság idején az európai országokban. Munkaügyi Szemle. 1 sz., pp. 27–38.
- Kulinyi M. (2013):** A közfoglalkoztatás változó céljai. „Kígyónak lábsó” avagy utazás a közfoglalkoztatás céljai körül/ Munkaügyi Szemle. 1. sz. pp. 17–26.
- Oláh J. (2012):** A közfoglalkoztatás, mint a munkanélküliség csökkentésének eszköze. Munkaügyi Szemle Stúdium. szeptember pp. 1–10.
- Semjén A. (1996):** a pénzbeli jóléti támogatások ösztönzési hatásai. Közgazdasági Szemle. 43. évf. 10. sz. pp. 841–862.
- Ulicska L. (1997):** A munka mint büntetés. Esély. 3 sz. pp. 86–91.
- Vántus A. (2010):** A foglalkoztatottság jellemzőinek változása Hajdú-Bihar megyei állattenyésztő gazdaságokban. IV. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. II. évf. 2–3. sz. (No. 3–4.) pp. 24–31.
1991. évi IV. Törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról
1993. évi III. Törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról
1997. évi LXXX. Törvény a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről
- 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet a foglalkoztatást elősegítő támogatásokról, valamint a Munkaerőpiaci Alapból foglalkoztatási válsághelyzetek kezelésére nyújtható támogatásról
- 49/1999. (III. 26.) Kormányrendelet a közmunkaprogramok támogatási rendjéről
- 30/2000. (IX.15) GM rendelet a munkaerőpiaci szolgáltatásokról, valamint az azokhoz nyújtható támogatásokról
2010. évi CLXXI. Törvény egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékosügyei és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról
- 375/2010. (XII. 31.) Kormányrendelet a közfoglalkoztatáshoz nyújtható támogatásokról
- 212/2010. (VII. 1.) Kormányrendelet az egyes miniszterek, valamint a Miniszterelnökséget vezető államtitkár feladat- és hatásköréről
2011. évi CVI. Törvény a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról

170/2011. (VIII. 24.) Kormányrendelet a közfoglalkoztatási bér és a közfoglalkoztatási garantált bér megállapításáról

Internet 1: A közcélú foglalkoztatás kibővülésének célzottsága, igénybevétele és hatása a tartós munkanélküliségre. Kutatási jelentés, 2011. augusztus 30. Budapest Szakpolitikai Intézet és Hétfa Elemző Központ, Budapest
http://www.budapestinstitute.eu/uploads/BI_kozcelu_kut_jelentes_2011aug30.pdf; Letöltés ideje: 2013. március 9.

Internet 2: Aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök - Mai magyar szociálpolitika- 8. téma
http://users.atw.hu/deszocpol/mai_magyar_szocialpolitika/kesok/aktiv_foglalkoztataspolitikai_eszkozok_czine_tunde.doc; Letöltés ideje: 2013. február 8.

Internet 3: Állami Számvevőszék: 2007. Jelentés a közmunkaprogramok támogatására fordított pénzeszközök hasznosulásának ellenőrzéséről. <http://www.asz.hu/jelentes/0732/jelentes-a-kozmunkaprogramok-tamogatasara-forditott-penzeszkozok-hasznosulasanak-ellenorzeserol/0732j000.pdf>; Letöltés ideje: 2013. február 8.

Internet 4: Aktív munkaerőpiaci politikák komplex értékelése kutatáshoz Önkormányzati felmérés készítése és értékelése.
http://internet.afsz.hu/resource.aspx?ResourceID=tamop_131_strategia_3.2_onkormanyzati; Letöltés ideje: 2013. március 15.

Internet 5: Aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök működtetése 2011-ben.
http://nfsz.munka.hu/engine.aspx?page=full_AFSZ_A_foglalkoztataspolitikai_eszkozok_mukod; Letöltés: 2013. március 19.

VÁLLALKOZÓI ÖKOSZISZTÉMA VIZSGÁLATA DEBRECENBEN A NYITOTT INNOVÁCIÓS TEREK SZEMSZÖGÉBŐL

Oláh Judit – Horváth Adrienn

SUMMARY

Innovation is not just a technology, but it is rather a comprehensive vision of what the future should look like and which requires changes in many ambits. Innovation is driven by people's needs, ambitions and dreams, and it is necessary that people at different positions in the society change the way they work and live. Innovation, as a result of human interactions, often fails because people do not understand each other, as they belong to different worlds which have their own languages and cultures. While innovation system-like thinking recognizes that the needs are a good mix of factors for innovation, it is hard to establish the perfect mix beforehand: innovation systems and policies need to be adaptive. We tried to bring this complex vision to our future. The actuality of the topic is provided by the fact that we are in the period of the development of digital industrial revolution, on the peak of the technology innovations, slowly resulting in the revolutions of the machines.

1. BEVEZETÉS

Az Európai Unió versenyképessége a kutatás-fejlesztés és az innováció (KFI) területén – globális léptékben nézve – hosszabb ideje visszaesést mutat. Európában az elmúlt évtizedben a KFI – benne különösen a K+F – területi és strukturális különbségei tovább növekedtek. Az úgynevezett európai paradoxon, vagyis az, az ellentmondás, hogy amíg Európában kiváló tudományos eredmények születnek, addig a gyakorlati innovációs teljesítmények ennél jóval szerényebbek. Természetesen mindezek hatásai Kelet-Közép-Európában és Magyarországon is jelentkeznek. Ezért is figyelemre méltó, hogy a fejlett európai uniós országok többsége és az Európai Unió egésze, a világgazdasági válság ellenére, törekszik a K+F támogatások növelésére. A KFI három főbb probléma területe mutatkozik Magyarországon: a tudásbázisok, a tudásteremtés gyengeségei; a tudásáramlás (technológia-transzfer, egyéb transzfermechanizmusok hiányosságai); a tudásfelhasználás. Az Európai Unió 2014 és 2020 közötti időszakra vonatkozó K+F célú keretprogramja, vagyis a Horizont 2020 stratégia, az uniós szinten elérhető K+F célú források jelentős növelését tűzte ki céljául (Nemzetgazdasági Minisztérium 2013).

Az innovációs folyamat, illetve ennek tudományos megközelítése is alapvető átalakuláson ment keresztül az elmúlt években. A Henry Chesbrough 2003-ban megjelent könyvét követően általánosan elfogadottá vált egy új fogalom, az úgynevezett nyílt innováció (Open Innovation). Sok vállalat a nyílt innováció tevékenysége során: belső és külső forrásokat összevonva arra törekszik, hogy a szellemi tulajdonban rejlő gazdasági értéket minél jobban kihasználja. Egy mondattal, a nyílt innováció a tudás be- és kiáramlásának célzott felhasználása a belső innováció felgyorsítására, és a piacok kibővítése az innováció külső alkalmazására (Molnár–Németh 2009).

A nyílt innovációs tér ennek értelmében, egy olyan tér, ahol a tudás be- és kiáramlásának célzott felhasználása történik, a belső innováció felgyorsítására, és a külső innováció felhasználására, ahol elkötelezett tenni akaró emberek, tudásukat és ötleteiket bővíthetik, kicserélhetik. A jelenlegi gazdasági helyzetben, valamint az oktatás és a munka világa közötti kapcsolat miatt nagyon fontos, hogy milyen ismeretekkel rendelkeznek a végzett diákok a szakmájukkal, az elhelyezkedéssel kapcsolatban (Oláh–Hutóczki 2012). Az Impact HUB (továbbiakban HUB) egy fajtája, a nyitott innovációs tereknek.

A kutatás célja egy nyitott innovációs térként működő HUB létrehozásának vizsgálata Debrecenben, mely a már meglévő létező innovációs tereken túl valami újat adhat. Ennek alapot képezhet, az Európai Unió erre irányuló KFI stratégiája, és ez Debrecen 2014. évi város gazdaságfejlesztési tervével is összhangba hozható. Egy ilyen innovatív hídképző tér kialakításának gyakorlati szempontból is fontos hatása lehet a régió gazdaságának élénkítésében.

2. TÉMAFELVETÉS

Az elmúlt évtizedek is bebizonyították a világgazdasági verseny ma már nemcsak gazdasági tömbök és országok, hanem ennél alacsonyabb térségi szinten, a régiók szintjén is egyre élesebbé válik. Ebben a versenyben pedig hátrányt jelent, ha Európában a tudáshoz való hozzáférés területileg korlátozottabb, mint az Egyesült Államok vagy Ázsia gazdaságaiban. Európa nem mondhat le arról, hogy a helyi sajátosságoknak és a komparatív előnyöknek megfelelően minden régióban létrejöjjön a kutatás-fejlesztési és innovációs képességek kritikus tömege. A fejlesztési források növekedése és összehangolása mellett az új tervezési időszakban mind nemzeti, mind pedig közösségi szinten új típusú kormányzati beavatkozások is várhatóak. Európai Unió a következő periódusban a versenyképességet támogató szakpolitikák terén egy új rendező elvet is előtérbe állít: a régiók intelligens – vagy a tartalmat pontosabban visszaadó szóhasználattal élve ésszerű és hatékony – szakosodását (smart specialisation) (Nemzetgazdasági Minisztérium 2013). A létrehozáskor az Európai Unió ezen irányú törekvését érdemes szem előtt kell tartani. A Nemzeti Innovációs Rendszer (National Innovation System, NIS) komplex összefüggései, a nemzetgazdaságoknak a tudományos-műszaki haladást előmozdító, az innovációk terjedési sebességét determináló jellemzői állnak. Az OECD különösen nagy erőket fordított a rendszerek megismerésére is. A vizsgálódások szerint az innovációs folyamatokban elsősorban a tudományos szféra, a vállalatok, valamint, a két intézmény-csoport közt közvetítő tanácsadó intézmények tevékenysége jelentős, de számos további intézmény is szerepet kaphat (OECD 2007).

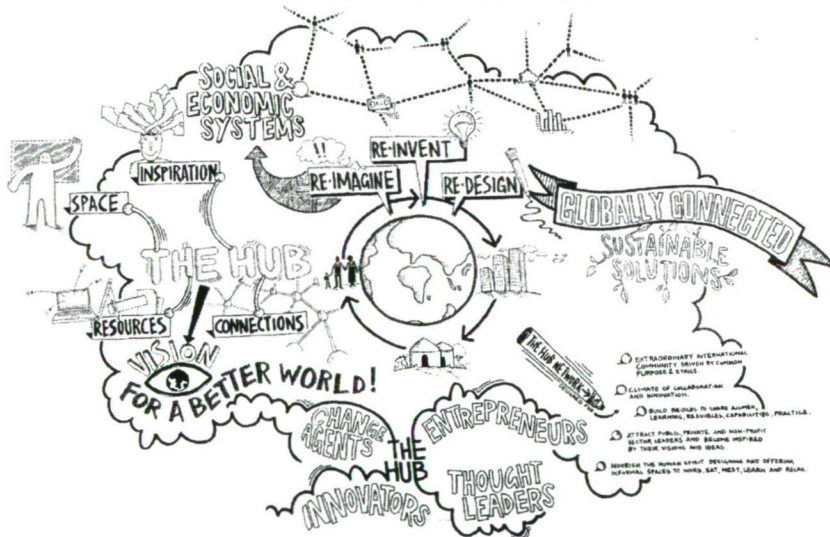
A Nemzeti Innovációs Rendszer működésében, az innovációs tudás létrehozása, alkalmazása és terjedése a legfontosabb folyamatok. A Nemzeti Innovációs Rendszer működési koncepcióját már tovább finomították, s az úgy nevezett Triple Hélix (Állam – Egyetem – Ipari/Üzleti) vagy a Nyugaton már működő Quadro Hélix (Állam – Egyetem – Ipari/Üzleti – Civil szektor) modellek alkalmazásának fontosságára hívják fel a figyelmet (Pakucs et al. 2006). De már a legújabb

Pentagonal Hélix modell is napvilágot látott melyben az én, mint emberek és felhasználók is szerepet kaptak. A kutatás a Triple Hélix modellre épült a kutatáshoz szükséges szakértők kiválasztásakor.

A HUB-ot 2005-ben alapították Londonban, azzal a céllal, hogy kialakítsanak egy ösztönzésre teret adó helyet, melynek célja, hogy összekösse és képessé tegye, azon embereket, akik vállalkozói ötleteket akarnak véghezvinni, a fenntartható befolyás érdekében. Az ötlet egyszerű, hiszen van elegendő olyan ember, aki rendelkezik egy jó ötlettel, egy jobb világért.

A HUB megalkotása előtt az alapítók, ötleteket kölcsönöztek a legjobb laborokból, start-up inkubátoroktól, azért, hogy egy olyan tanuló és tudásközpontú helyet alkossanak, ahol egyedi társadalmi innovációs ökoszisztémát építhetnek. Egy hely, ahol minden szükséges eszköz, és körítés megvan, ami kell ahhoz, hogy nőjön és fejlődjön egy új vállalkozás a fenntartható fejlődésért, azzal a feltétellel, hogy, az alapítók gondoskodnak átadni, a jó tapasztalatokat, a megfelelő tudást, a kapcsolatokat, pénzt, és információkat a piacról. Mindezek mellett, a hely alkalmas legyen találkozókra, inspirálódásra és különböző emberek, különböző ötleteinek cserélésére is. Ezt a működési elvet szemlélteti az alábbi 1. ábra, mely a teljes HUB Network minden tagja elfogad, és betart” (HUB GmbH 2012)

1. ábra: A HUB működési elve

Forrás: HUB GmbH, 2012

A HUB alakításának ötlete futótűzként terjedt szerte a világon, felbukkanása 5 kontinensen átívelő globális mozgalmat eredményezett. 2012 októberéig, több mint 30 HUB-ot nyitottak, és mára már talán sokkal többet is számlál, egészen Londontól Melbourne-ig, Johannesburgtól Sao Pauloig és San Franciscótól Szingapúrig találkozhatunk HUB-al. Lehetőséget ad, hogy egy adott városban megfelelő, gyarapodó „impact creatorok” (hatást kreálók) közössége alakuljon ki.

Alapítása, egy hosszú távú (legalább 5-10 év), megegyezésen nyugszik, és ez idő alatt a HUB Network teljesen elköteleződést vár el a rendszer tagjaitól.

Tulajdonképpen egy fizikai, virtuális vagy szociális hely, annak érdekében, hogy rálássunk a világ változásaira. Az újdonság varázsa talán abban rejlik, hogy mindenki igényeit képes kiszolgálni és globális hálózatot teremteni. Hiszen aki irodát bérelne és dolgozna, vagy aki csak egy-egy alkalommal egy asztalt, vagy a céges iratait tárolná, vagy virtuálisan néhány információ megszerzés erejéig használná a rendszert, annak is van lehetősége, mindezt úgy, hogy 5 kontinens bárhol a HUB Networkön belül megteheti, aki a HUB Network tagja.

A hely és a közösség is azért van, hogy segítse materializálni a világ változásait, azáltal, hogy felajánl egy egyedi infrastruktúra, kapcsolatok, inspiráció, és tanulás együttest.

HUB 3 eltérő elemből áll össze:

- *Vibráló közösség:* szenvedélyes, vállalkozó szellemű emberek, akik megosztják az alapötletüket, s előidéznek pozitív változást.
- *Inspiráció forrása:* ez biztosítja a tartalmat, azáltal, hogy gondolat előremozdító eseményeket, innovációs laborokat, tanuló helyeket, inkubációt és témabeszélgetéseket nyújt.
- *Inspiráló hely:* ami rugalmas és magasan funkcionáló infrastruktúrát ad a munkához, találkozáshoz, tanuláshoz és a kapcsolatépítéshez.

3. A VIZSGÁLAT MÓDSZERE

A vizsgálat célja, egy Debrecenben működő Impact HUB létrehozása. A nemzetközi HUB Network által előírt létrehozási menet egyik pontja egy város potenciálját felmérő megvalósíthatósági tanulmány készítése. A kutatás ennek a megvalósíthatósági tanulmánynak egy elő fázisa.

A nyitott innovációs térre vonatkozó, primer kutatás Delphi kérdőíves módszerrel zajlott. A Delphi módszert az USA-ban dolgozták ki az 1950-es években, hogy segítségével feltárják a tudomány fejlődésének jövőbeni fő irányvonalait, a várhatóan bekövetkező eseményeket és azok feltételezhető időpontját. A módszer lényege: az adott témában jártas szakemberek többfordulós megkérdezése, a szakértői csoport átlagvéleményének illetve az eltérő véleményeknek az elemzése. Az egyes fordulók során kapott eredmények visszacsatolásával a szakértők információt kapnak a szakmai közösség álláspontjáról, és ennek ismeretében lehetőségük van véleményük korrekciójára. A kérdőívek megalkotása egy probléma fókuszában van, vagy egy lehetőség, megoldás vagy előrejelzés fókuszában. A Delphineket két változata létezik egy kérdőíves és egy konferencia változata. Kutatásunk során kérdőíves megkérdezési formát alkalmaztunk (Turoff–Linstone 2002).

A Delphi kérdőív kitöltéséhez a szakértők kiválasztása a Hélix modellre épült. A szakértők a kormányzati, egyetemi, vállalkozói és civil szektorból kerültek ki.

A kérdőív összeállításakor két nagyobb témában került sor a szakértők megkérdezésére.

- A HUB-ról általánosságban.
- HUB Debrecen szemszögéből.

Az 1. táblázat szemlélteti a két témakör kérdéseit.

1. táblázat: A Delphi szakértői kérdőív kérdéssorának vázlatos bemutatása

<i>HUB-ról általánosságban</i>	<i>HUB Debrecen szemszögéből</i>
Ebben a kérdéscsoportban többek között a szakértők ismereteit, véleményét akartuk megtudni a témával kapcsolatosan. Illetve a figyelmet felkelteni a kutatási témámra. Ilyen kérdésekre keresetem a választ, mint például: • Mit jelent számukra a HUB? • Hogyan értelmezik? • Milyen befolyásoló tényezőket tartanak fontosnak a HUB kialakulásakor? • Elfogadják-e a kialakult véleményeket? • Egyet tudtak-e érteni a HUB Network által állított szabályokkal?	Célzottan Debrecenre irányultak a kérdéseink, hogy a Network által előírt feltételeket hogyan és miként látják a szakértők. Megvalósítható-e a HUB vagy sem? Illetve, hogy mennyire keltette fel az érdeklődésüket a HUB? • Ha lehetősége lenne, nyitna-e HUB-ot? • Csatlakozna-e a közösséghez, ha létrejönne? • Van-e valamilyen veszélye, hogy létrejöjjön? • Milyen elvárásokat támasztani az alapítókka és használókkal szemben? • Milyen szektorok számára tenné nyitottá a HUB-ot?

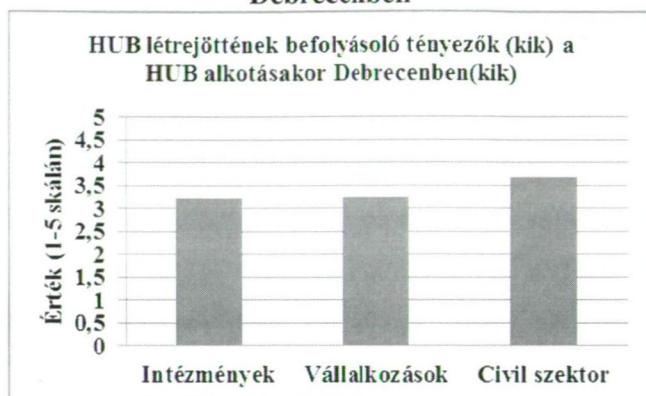
Forrás: Saját szerkesztés, 2013

4. A VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

A megvalósítás szempontjából fontosnak tartottuk megvizsgálni azokat a tényezőket, hogy kik vagy mik lehetnek a legfontosabb befolyásoló tényezők a létrejöttékor, hiszen a cél a jövőbeni megvalósítás. A kérdések megalkotásakor figyelembe vettük a különféle innovációs intézmények, ökoszisztémák befolyásoló tényezőit is, illetve a HUB Network által felállított elvárásokat is. A következőkben az ezekre a kérdésekre adott válaszok kerülnek bemutatásra.

A kik befolyásoló tényezőkön belül 3 nagy csoportot különböztettünk meg: intézmények, vállalkozások, civil szektor. Ennek eredmény mutatja be a 2. ábra.

2. ábra: A HUB létrejöttének befolyásoló tényezői a HUB alkotásakor Debrecenben

Forrás: Saját forrás, 2013

A válaszadók szerint a legmegfontosabb befolyásoló tényező a HUB megalkotásakor a civil szektor volt. Az eredmény meglepő, talán annak köszönhető mindez, hogy a civil szektor tartalmazta az alapító/alapítók személyeit, a használókat és a vásárlókat is, a civil szervezetek képviselői és a közösségi helyiségek üzemeltetői mellett. Egy közösségi munkatér kialakításakor a civil szféra szerepe igen fontos.

A szakértői kérdőívet, – a kérdőív célja a vélemények összegyűjtése a lehetséges döntéshozó, és megvalósító személyektől az ötlet megvalósításáról – kiegészítve követte, egy a piac igényeinek szűkebb felmérése. Hiszen az alapítók és működtetők személye után a legfontosabb a használók, a tagok, az ő igényeik kielégítése. A piac szűkebb igény felmérése egy néhány már meglévő civil alkotó közösség (kb. 20-30 fő) tagjai előtt tartott ismertető előadásból és egy rövid kreatív workshop módszer megvalósításából állt. Ennek célja kettős volt, egyrészt az ötlet megismertetése, és véleményezése, másrészt az igények felmérése és ezeknek megvalósítási lehetőségei.

Bár a szakértők és a piac pozitív válaszai sem biztosítják egyértelműen azt, hogy az Impact HUB működése sikeres lenne 5-10 éven át. A további vizsgálat, és minél több információ megszerzése azonban még szükséges a megvalósításhoz.

Debrecen felkészült lehet egy HUB létrehozásához, megvan az elegendő tudása, hiszen a Debreceni Egyetem megfelelő tudásbázist biztosítana, s van jó néhány tenni akaró nagyobb, illetve kisebb cég is, akikkel lehetne működtetni a rendszert. Ami veszélyt jelenthet, hogy ez az országban első számú ilyen jellegű kezdeményezése lenne, s újdonsága miatt illetve a lokalitása miatt (vidéki térség), a más nagyobb lobbival rendelkező kezdeményezés kapna támogatási keretet, illetve hírnevet. Illetve a network által felállított működési keretrendszer, talán túlzott korlátokba szorítaná a működést, kevesebb szabad teret adna a város és az alapítók ötleteinek megvalósításához. Amíg a megvalósítási folyamat el nem kezdődik, addig nehéz tényleges veszélyeit/korlátaikat előre látni, hiszen egy élő,

állandóan formálódó, több évig fennálló rendszer, melyet manapság előre megtervezni nem igazán lehetséges, jóslatokba meg nem érdemes bocsátkozni.

Az eredmények és információk alapján a megvalósítást szem előtt tartva a jövőre vonatkozóan, érdemes lépésről-lépésre vizsgálni a HUB kialakításának szempontjait. Vizsgálni szükséges még a város potenciálját, a network által készített megvalósíthatósági tanulmány szemszögéből. Az információk beszerzésére, illetve a piac tesztelésére a végleges prototípus megalkotásához, jó alapot adhat egy Delphi konferencia megszervezése, a piac véleményeinek, összegyűjtéséhez, rendszerezéséhez és értékeléséhez. Illetve egy hasonló szemléletű, co-working közösségi munkatér kialakítása (Coworking Közösség és Közösségi Tér 2009). Ezáltal tesztelhető lenne a piac, ami felkészülést adhatna az alapítók számára, akár a kezdeti alapítási nehézségek és az érdektelenségek is áthidalhatóak lennének.

5. ÖSSZEGZÉS

Összességében, a megvalósíthatósági tanulmány készítésének elő fázisa sikeresen zárult. Az ötlet a megvalósításhoz pozitív visszajelzés kapott mindkét esetben, mindkét esetben egyértelműen elmondható, hogy az Impact HUB adta lehetőségek kihasználása Debrecen vállalkozói piaca számára szükséges, és jelentős pozitív eredményeket hozhat a vállalkozások működése és a város gazdaságának élénkítés szempontjából. Hiszen Debrecennek már vannak hasonló helyei, vagy közel azonosan működő terei (inkubátorházak), de mégis a piac véleménye, az hogy ez a rendszer alapvetően mást adhat számukra, mint a már meglévők. Egyrészt ez köszönhető talán az újszerűségének, vagy annak, hogy ez a rendszer megengedheti azt, amit sokan keresnek, a nemzetközi jelenlét a cég működésében, hiszen a networknek köszönhetően könnyebben elérhetővé válik számukra. Továbbiakban fontos szem előtt tartani, hogy a jelenlegi 2014-2020-as innovációs stratégiai tervezés megfelelő alapot adhat, a hasonló kezdeményezések megvalósítására.

IRODALOMJEGYZÉK

- Coworking Közösség és Közösségi Tér (2009): Múlt. (http://coworking.blog.hu/2009/04/02/mult_19; 2013.07.)
- Etkowitz, H. (2002): The Triple Helix of University–Industry–Government Implications for Policy and Evaluation. (http://www.sister.nu/pdf/wp_11.pdf; 2013.07.)
- HUB GmbH (2012): Impact HUB kézikönyv Invitation Booklet. (<http://www.impacthub.net/>; 2013.06.)
- Klerkx, L. – Van Mierlo, B. – Leeuwis, C. (2013): Evolution of systems approaches to agricultural innovation: concepts, analysis and interventions (http://www.academia.edu/1569316/Evolution_of_systems_approaches_to_agricultural_innovation_Concepts_analysis_and_interventions; 2013.07.)
- Nemzetgazdasági Minisztérium (2013): Befektetés a jövőbe. Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégia (2013-2020) (<http://www.nih.gov.hu/strategiaalkotas/hirek-esemenyek/nemzeti-kfi>; 2013.09.)

- Molnár I. – Németh G. (2009):** Egyetemi szellemi tulajdon-védelem és ipari kapcsolatok a nyílt innovációs közegben: Open Access vagy monopoljogok? Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, Budapest, 4. 114. évfolyam. 5. sz. pp. 5–26.
- OECD Background report (2007):** National system of innovation in Hungary. <http://www.nih.gov.hu/nemzetkozi-tevekenyseg/oecd/oecd-background-report;2013.09.>
- Oláh J. – Hutóczki R. (2012):** A Debreceni Egyetem emberi erőforrás tanácsadó szakán végzett hallgatók pályakezdekők munkaerőpiaci esélyei Magyarországon. Közgazdász Fórum Romániai Magyar Közgazdász Társaság - Babes Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar közös szakmai közlönye XV. évf. 107. sz. 2012/4. pp. 27–40.
- Pakucs J. – Papanek G. (2006):** Innováció menedzsment kézikönyv. Magyar Innovációs Szövetség, Budapest.
- Tactics Project (2012):** Cluster Internationalisation Handbook. <http://www.reglab.se/klusterutveckling/wp-content/uploads/2012/03/Cluster-Internationalization-handbook-the-printed-version.pdf>.
- Linstone, H. A – Turoff, M. (2002):** Introduction. In. Linstone, H. A - Turoff, M. (eds): The Delphi Method: Techniques and Applications. New Jersey Institute of Technology, Electronic Version. (<http://is.njit.edu/pubs/delphibook/ch1.html>; 2013.07.)

